T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MOLLA MUHAMMED SAİD TAHIKÎ VE ŞİÎLİK İLE VEHHÂBÎLİĞE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

İsa AKYÜZ
19949039

Danışman
Prof. Dr. Metin BOZAN

Diyarbakır 2021

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MOLLA MUHAMMED SAİD TAHIKÎ VE ŞİÎLİK İLE VEHHÂBÎLİĞE YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

İsa AKYÜZ
19949039

Danışman
Prof. Dr. Metin BOZAN

Diyarbakır 2021

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Molla Muhammed Said Tahıkî ve Şiîlik ile Vehhabiliğe Yönelttiği Eleştiriler" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

..../..../……

İsa AKYÜZ

ÖNSÖZ

Referansını mütekaddimîn dönemindeki faaliyetlere dayandırıp rahleyi tedrisat görevini üstlenmiş medreseler, birçok mümtaz şahsiyetlerin yetişmesinde rol oynamıştır. Bu şahsiyetlerin ekseriyeti geçmişe saygısızlık olacağı düşüncesiyle eser yazmamış, az bir kısmı ise özellikle yaşadığı dönemin ahvaline bağlı kalarak, birçok eseri kaleme almıştır. Söz konusu alimlerden birisi de Şark medrese geleneğinden yetişmiş olan Molla Muhammed Said Tahıkî'dir. Kendisi her ne kadar Fıkıh, Siyer ve İslam Mezhepler Tarihi alanında birçok eser yazmışsa da bilhassa İmamiyye Şiası ve Vehhabiliğe dair olanları dikkat çekicidir. İmâmiyye Şîa'sının nas ile tayin fikrine dayanan imamet anlayışını ve başta Ğadir Hum olmak üzere imametin delillerini tahlil ve tenkit etmiştir. Bu bağlamda Şiî'lerin son dönem alimlerinden Kâşif-ul Ğitâ'nın, *Aslu'ş-Şîa ve Usûluhâ* adlı eserini esas alarak *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb* adlı eserini telif etmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etme, teberrük ve tevessülde bulunmak gibi meselelerde fikirlerini eleştirdiği Vehhâbîlere reddiye çerçevesinde *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* eserini yazmıştır. İşte bu çalışmamızda Molla Muhammed Said Tahıkî'nin söz konusu iki eserini esas alarak İmamiyye Şiası ve Vehhabiler'e yönelik tahlil ve tenkitlerini ele almaya çalışacağız.

Çalışmanın başlangıcından nihai şeklini alıncaya kadar, her türlü desteğini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Metin BOZAN'a, bu çalışmaya konu olan ve kendi hayatı hakkında bilgi veren Molla Muhammed Said Tahıkî'ye, yine babası Molla Muhammed Said hakkında teferruatlı bilgilere değinen oğlu Molla Abdulvahit Yıkılmaz'a öte yandan tez süresi boyunca her türlü fedakarlığı göstererek yardımcı olmaya çalışan eşime şükranlarımı arz ederim.

İsa AKYÜZ

Diyarbakır 2021

ÖZET

Bu çalışmada şark medreselerinde yetişmiş, son dönem İslâm âlimlerinden Seyda Molla Muhammed Said Tahıkî'nin hayatı ve İmâmiyye Şîa'sı (On iki İmamcı Şiîlik)'na yönelttiği eleştirileri içeren *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb* adlı eseri ile Vehhâbîliğe yönelttiği eleştirileri içeren *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı eseri ele alınmıştır. Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Molla Muhammed Said Tahıkî hakkında özet bilgi verilmiştir. Ayrıca yaşadığı dönem ve bölgedeki ilmi durum ile karşılaştıkları maddi ve manevi zorluklar hakkında da malumat verilmiştir. Birinci bölümde Molla Muhammed Said Tahıkî'nin hayatı, eserleri, öğrenci ve hocalarından oluşan ilmi ve tasavvufi kişiliği işlenmiştir. İkinci bölümde İmâmiyye Şîa'sı (On iki İmamcı Şiîlik)'na yönelttiği eleştirileri içeren ve Muhammed Hüseyin Ali Kaşif'ul-Ğitâ'nın *Aslü'ş-Şîa ve Usûlühâ* adlı eserine reddiye mahiyetinde olan *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb* adlı eseri ele alınmış, bu eserde İmâmiyye Şîa'sının savunduğu imâmet, nas ile tayin fikri ve bu fikrin olası ilişkisi ayrıca Mevlâ hadisinin imâmete delalet etmesi gibi konularda akli ve nakli delillerle yaptığı eleştirileri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Üçüncü bölümde ise Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek, teberrük ve tevessülde bulunmak ilgili Vehhâbîliğe yönelttiği eleştirileri içeren ve Muhammed b. Abdulvehhâb'ın *et-Tevhîd* adlı eserine reddiye gayesiyle yazılmış olan *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı eseri irdelenmiş, bu eserdeki görüş, beyan ve delilleri tahkik ve tetkik edilip değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Molla Muhammed Said Tahıkî, Şiîlik, Vehhâbîlik, Şark Uleması,

ABSTRACT

In this study, *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sunnah Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb*, which includes the life of Seyda Molla Muhammed Said Tahıkî, a late Islamic scholar who was educated in oriental madrasas, and his criticism of the Imamiyye Şîa (Twelve Imamci Shiism) and his work titled *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* which includes his criticism of Wahhabi was discussed. Our study consists of introduction and three parts. In the introduction, brief information about Molla Muhammed Said Tahıkî is given. In addition, information was given about the period he lived in, the scientific situation in the region, and the financial and moral difficulties they faced. In the first part, the life, works, scientific and mystical personality of Molla Muhammed Said Taqiki consisting of his students and teachers are discussed. In the second part, his work titles as *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb,* which contains criticisms of the Imamiyye Şîa (Twelve İmamcı Shiism) and which is a refusal to the work of Muhammed Hüseyin Ali Kaşif'ul-Ğitâ named *Aslü'ş-Şîa ve Usûlühâ* was discussed and in this work, his criticisms of the subjects with mental and transmitted evidence were discussed such as the idea of imamat, which is defended by the Imamiyye Shia, the idea of Tayin with Nas and the possible relationship of this idea, as well as the fact that the hadith of Mawla signifies imamat. In the third part, his work tittles as *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye*, which includes the criticism of Wahhabism on issues such as visiting the grave of the Prophet, visiting Tabarruk and tawassul and which was written for the purpose of rejection of Muhammad b. Abdulvehhâb's work titled titled *et-Tevhîd* was examined and the opinions, statements and evidences in this work were verified, examined and evaluated.

Keywords

Molla Muhammed Said Tahıkî, Shiism, Wahhabism, Oriental Ulema,

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **II**
ABSTRACT ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **IV**
KISALTMALAR ..... **VI**
GİRİŞ **1**
1.1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ **2**
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI **2**
1.3. ARAŞTIRMANIN METODU **3**
1.4. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI **3**
1.5. YAŞADIĞI DÖNEM VE BÖLGEDEKİ İLMİ DURUM **4**

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA MUHAMMED SAİD TAhIKÎ'NİN HAYATI, İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI **6**
1.2. İLMÎ KİŞİLİĞİ **10**
1.3. HOCALARI **10**
1.3.1. Seyda Molla Yahya Ferhendî 10
1.3.2. Seyda Molla Yasin 11
1.3.3. Seyda Molla Abdulâlim 11
1.4. TALEBELERİ **12**
1.5. ESERLERİ **15**
1.6. TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ **19**

İKİNCİ BÖLÜM

MOLLA MUHAMMED SAİD TAHIKÎ'NİN NEZÂHET'ÜL-ASHÂB Fİ'S-SÜNNETİ VE'L-KİTÂB ÂMMÂ İFTERÂ ALEYHİM EHL'ÜZ-ZEYĞİ VE'L-İRTİYÂB ESERİ BAĞLAMINDA İMÂMİYYE ŞÎASI'NA ELEŞTİRİSİ

2.1. ESERİNDEKİ METODU VE KULLANDIĞI KAYNAKLAR..... 22

2.2. ŞİÎLİK 24

2.2.1. Eserde Şiî Fırkalar..... 25

2.2.2. İmâmiyye Şîa'sının İmâmet Anlayışı 30

2.2.3. Nas ile Tayin Fikri 39

2.2.4. Nas ile Tayin Fikrinin İbni Sebe ile İlişkilendirilmesi..... 47

2.2.5. İmamette Kullanılan Bir Mesnet: Ğadîr-i Hum Hâdisesi 56

2.2.6. Şia'ya Göre Sakîfe Gününde Yaşananlar 63

2.2.7. Şia'da Ebû Hureyre'nin Konumu 66

2.3. ŞÎA ELEŞTİRİSİNE KARŞI ASHÂBI KİRÂM 69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA MUHAMMED SAİD TAHIKÎ'NİN "EL-FÜTÛHÂT'ÜS-SAMEDİYYE FİR'R-REDDİ ÂLÂ MÜĞÂLETÂT'İL-VEHHÂBİYYE" ESERİ BAĞLAMINDA VAHHÂBÎLİK

3.1. ESERİNDEKİ METODU VE KULLANDIĞI KAYNAKLAR..... 73

3.2. VEHHÂBÎLİK VE BAZI FİKİRLERİ.....73

3.3.1. Hz. Peygamber'in Kabrini Ziyaret Etmek 74

3.3.2. Tevessül 79

3.3.3. Teberrük..... 88

SONUÇ..... 97

KAYNAKÇA 100

KISALTMALAR

a.s.	Aleyh'is-Selam
b.	Bin
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
c.c.	Celle Celalühu
Çev.	Çevirmen
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hz.	Hazreti
m.	Miladi
Nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm
r.a.	Radiya'llahu Ânhu
s.a.v.	Sallallâhu Âleyhi ve Sellem
s.	Sayfa
SDAM.	Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik Eden
Tsh.	Tashih Eden
vb.	Ve benzeri
v.dğr.	Ve diğerleri
vs.	Ve saire
y.y.	Yayıncı Bilinmiyor

GİRİŞ

İslam Mezhepler Tarihi İslamın ve Müslümanların mustakbeline ışık tutan bir disiplindir. Bu disiplin dini oluşumları bilimsel açıdan inceleyip İslam dinini bir bütün olarak anlama olanağı sağlar. Tarih boyunca hiçbir fikir ve sosyal oluşum kendiliğinden doğmamış ve çıktığı haliyle devam edegelmemiştir. Dolayısyla mezhepler beşerî oluşumlardır. Her dönemde olduğu gibi günümüzde de bu oluşumları gerek destekleyici gerekse eleştirici yaklaşımlarla kaleme alanlar olmuştur. İşte son dönem şark alimlerinden Molla Muhammed Said Tahıkî bunlardan birisidir. Kendisi İmâmiyye Şia'sı ile Vehhâbîler üzerine *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb* ve *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı iki eser kaleme almıştır.

Molla Muhammed Said Tahıkî, Diyarbakır'ın Silvan ilçesinin Taşpınar (Taxık) köyünde 1926'da doğmuş ve şark medreselerinde yetişmiş, son dönem İslâm âlimlerindendir. Seyda Molla Yahya Ferhendî ve Seyda Molla Abdulâlim gibi o bölgede ün salmış birçok alimden eğitim almış, nihayetinde ilmi icazetini Seyda Molla Yasin'den almıştır. Kendisi de medrese eğitimini destur edinmiş ve neticesinde Molla Muhammed Şirin, Molla Abdülgani, Molla Sabahuddin Elçânî ve Molla Sadullah Bismilî gibi birçok ilim adamı yetiştirmiştir. Onu, diğer şark ulemasından ayıran en önemli özelliği, Fıkıh, Siyer ve İslam Mezhepler Tarihi dalında birçok eseri kaleme almış olmasıdır. Özellikle de İmâmiyye Şîa'sı (On iki İmamcı Şiîlik)'na yönelttiği eleştirileri içeren *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb* ile Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etme, Teberrük, İstiğâse, Şefaât ve Tevessül gibi meselelerde Vehhâbîliğe yönelttiği eleştirileri içeren *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı eserleri ön plana çıkmaktadır. Öte yandan eserlerinden de açık bir şekilde anlaşılacağı gibi, bir selefî ve sûfî düşünceye sahip olan Molla Muhammed Said, tasavvufî icazetini de Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin halifesi Şeyh Muhammed

Maşuktan almıştır. 1998 yılında emekliliğe ayrılmış halen Diyarbakır'da ikamet etmektedir.

1.1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Çağlar boyunca İslama ve ilme büyük hizmetlerde bulunmuş, toplumun dini ve ahlaki yapısını güçlendirmiş Şark medreseleri, büyük bir ilmi birikime sahip yaşadıkları coğrafyada nüfuz sahibi muteber ve mümtaz şahsiyetler yetiştirmiştir. Fakat medrese geleneğinde eser telif etmenin selef ulemaya saygısızlık olarak algılanması nedeniyle eser yazan alim sayısı çok azdır. Özellikle İslam mezhepleri hakkında yazanlar daha da sınırlıdır. İslam mezhepleri hakkında yazan nadir Şark alimlerinden birisi de halen hayatta olup Diyarbakır'da ikamet eden Molla Muhammed Said Tahıkî'dir. Molla Muhammed Said Tahıkî, İran devrimi nedeniyle Ehl-i Sünnet içerisinde Şîa'ya karşı oluşan farklı yaklaşımları tespit edip nasıl bir tutum içinde olduklarını beyan etmek ve bunu değerlendirmek amacıyla *Nezâhet'ül-Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb* adlı eseri telif etmiştir. Öte yandan bazı fikirleri Anadolu'daki Müslümanlara da tesir eden Vehhâbîler'in aşırıya kaçtıkları yönleri beyan ve ret etmek maksadıyla da *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı eseri kaleme almıştır. İşte bu çalışmada Molla Muhammed Said Tahıkî'nin mezhepler hakkında yazmış olduğu eserlerin tanıtılması, bu eserlerinde hangi kaynakları referans aldığını ve nasıl yorumladığını tespit edilmesi hedeflenmiştir. Molla Muhammed Said Tahıkî ve Şia ve Vehhabiler'e yönelttiği eleştirilerin tanıtılması Şark ulemasının mezhepler hakkındaki bakışını yansıtması açısından önem arz etmektedir.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu tezin amacı son dönem Şark âlimlerinden Molla Muhammed Said Tahıkî'nin hayatı ve ilmî kişiliğini tanıtmak; bunun yanı sıra çeşitli konularda olduğu gibi Ehl-i Sünnet dışı mezhepler; özellikle de Şiîlik ve Vehhâbilik hakkında yazdıklarını, kaynaklarını ve tahlillerini tespit etmektir. Bu bağlamda İmâmet, Nas ile Tayin fikri ve Mevlâ hadisinin İmâmete delalet etmesi gibi meselelerde İmâmiyye Şîa'sı (On iki İmamcı Şiîlik)'na yönelttiği eleştirileri içeren *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb* ile Hz.

Peygamber'in kabrini ziyaret etme, teberrük, istiğâse ve tevessül gibi meselelerde Vehhâbîliğe yönelttiği eleştirileri içeren *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı eserleri ve bu eserlerinin referansları ortaya konulması hedeflenmektedir. Her ne kadar bu iki eser merkeze alınsa da, onun diğer risalelerindeki konu ile ilgili fikirleri de incelenip değerlendirilecektir. Nitekim Şiîlik ile ilgili *Er-Risâlet'ül-Bedîâ Fi İbtâli Mezheb'iş-Şîa* ve *Er-Risâlet'un-Nêfia Fi Beyâni Sıhhati Mezhebi Ehl'is-Sünneti Vel-Cemaâti Ve Beyâni Butlâni Ve Fesâdi Mezâhibi Cemî'i Firak'iş-Şîa*, Vehhâbîlik'le ilgili de *El-Manzûmet'ül-Vâfiye Bi'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye*, *Er-Risâletül-Vâfiye Fi Beyâni Sıhhati Mezhebi Ehl'is- Sünnet'i Vel-Cemaati Ve Beyâni Butlâni Ve Fesâdi Mezheb'il-Vehhâbiyye* ve *El-Kavl'ül-Vesît Beyn'el-İfrâti Ve't- Tefrît* eserlerindeki görüşlerinden de istifade edilmiştir. Söz konusu eserlerin tetkikiyle Molla Muhammed Said Tahıkî özelinde Şark ulemasının Şia ve Vehhabiliğe bakışı hususunda bir fikir vermek hedeflenmiştir.

1.3. ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmada öncelikle Molla Muhammed Said Tahıkî'nin hayatı ve ilmi yönü hakkında bilgi elde edilmeye çalışıldı. Bu bağlamda halen hayatta olan Molla Muhammed Said et-Tahıkî ve bazı öğrencileriyle röportaj yapıldı. Daha sonra eserleri incelenip yararlandığı Şehristânî'nin, *el-Milel ve'n-Nihal*, Ebû Zehra'nın, *İslâmda Siyâsî ve İ'tikâdî Mezhepler Tarihi,* Kâşif-ul Ğitâ'nın, *Aslu'ş-Şîa ve Usûluhâ*, Nevbahtî'nin, *Firaku'ş-Şîa*, İhsan İlâhî Zahîr'in, *Eş-Şîa ve's-Sünne*, Mustafa Sibaî'nin *Es-Sünne ve Mekânetuhâ*, vb. kaynaklar tetkik edildi. Öte yandan ilmi yönü ile bilgiler toparlandı, ardından da eserleri okundu. Reddiye metodu ile yazılan eserleri ele alınırken Molla Muhammed Said'in her bir eleştirisi mezhepler ile ilgili kaynaklar çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutuldu.

1.4. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Tezimiz Molla Muhammed Said'in eserlerinde Şia ve Vehhabiliğe yönelttiği eleştirilerin büyük bir bölümüyle sınırlıdır. Molla Muhammed Said, *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı eserinde her ne kadar Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek, İstiğâse, Teberrük, Tevessül ve Müşrikler

hakkında nazil olan âyetlerin Müslümanlar üzerinden yorumlanması şeklinde beş meseleyi ele almışsa da bizim çalışmamız sadece Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek, Teberrük ve Tevessül meseleleriyle sınırlıdır. Ancak onun referanslarına bakmak amacıyla yararlandığı kaynaklara gidilmiş ve gerektiğinde onun ele aldığı konular hakkında yazılmış olan farklı kaynaklara da müracaat edilmiştir.

1.5. YAŞADIĞI DÖNEM VE BÖLGEDEKİ İLMİ DURUM

Molla Muhammed Said el-Amidî'nin yaşadığı dönemlerde Şark köylerinin ekseriyetinde ve hatta şehir merkezlerinde çeşitli İslami ilimlerin talim edildiği medreseler bulunuyordu. Bu bölgedeki medreseler, diğer yörelerdeki medreselerden farklı olarak bölge halkının destekleri ve âlimlerin önderliğinde kurulmuş, ihtiyaçları halk tarafından karşılanıp varlıklarını sürdürmüşlerdir.[1]

Cumhuriyet'in ilânına müteâkip 3 Mart 1924'te medreselerin kapatılmasına dair *Tevhîd-i Tedrîsât Kanunun* çıkarılıp uygulanmasıyla, özellikle bu bölgelerde, medrese faaliyetlerine son verilecek derecede kısıtlamalar getirildi. Ders alma ve vermenin çok ciddi cezası olup idam ile yargılanmaya kadar gidebilmekteydi. Bu baskı ve şiddetten dolayı çoğu müderris ders vermeyi bırakmak zorunda kalmış, bazıları komşu ülkelere göçerek tahsillerine devam etmiş ve bazı müderrisler talebeleri ile birlikte mağara ve sığınak gibi gizli yerlerde ders vermeyi sürdürmüşlerdir. İnişli çıkışlı birçok dönemin ardından varlıklarını bugüne kadar sürdürebilmişlerdir. Molla Muhammed Said'in yaşadığı Diyarbakır'ın Silvan ilçesi; çeşitli medreseleri, alimleri ve müderrisleri ile ünlü olup çok sayıda mümtaz şahsiyetler ile anılmaktadır. Seyda Molla Yahya Ferhandî, Seyda Molla Hüseyin Küçük, Seyda Molla Yasin ve Molla Muhammed Said gibilerini buna örnek olarak zikredebiliriz. Şark medreselerinde talim gören talebeler, başta Kur-ân'ı Kerim ve

[1] Söz konusu medreseler bazı farklı yönler arz etmekteydi. Nitekim bazı medreseler tekkelere bağlıydı. En yoğunluklu olan bu tür medreseler, daha ziyade Nakşibendî şeyhlerinin müderrislerinin riyasetindeydir. Bazı medreseler ise camilere bağlıydılar. Bu medreseler köylerde veya şehirlerde camiye bitişiktiler ve iaşelerini söz konusu camilere yakın oturan köylüler veya mahalleli tarafından temin edilir. Bazı medreseler ise yine halk tarafından finanse edilen ve fakat herhangi bir camii veya tekkeyle bağlantılı olmayan medreselerdir. Bkz. Mehmet Yalar, "Tatvan ve Çevresinde Medrese Geleneği" **I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyum Bildirileri**, Beyan Yayınevi, Temmuz 2008, ss. 643-658, s. 644 vd.

tecvit derslerini görür, ardından klasik ders kitapları denilen dini ilimleri ve bunun için gerekli olan alet ilimlerini (Sarf, Nahiv gb.) okuyup bunun yanında tefsir, fıkıh, hadis ve siyer ilimlerini de tahsil ederlerdi. Yaklaşık 15-20 yıl süren ilim tahsili en son okuduğu hocasından bugünkü manada yüksek öğrenim diploması işlevini gören icazetname alıp son bulurdu.[2] Mezun olup icazetini alan, seviye ve kabiliyetine göre medreselerde veya camilerde görev alır. İrşat, talim ve tedrisatla hizmet ederdi. Medreselerin ihtiyacı, müderris ve talebeler de dahil olmak üzere köylüler tarafından karşılanırdı.[3]

[2] Şark medreselerinde yapılan eğitim Kur'an-ı Kerim'i bitirilip Tecvîd ilmi öğrenmekle başlardı. Daha sonra Molla Hasan Beyati'nin yazdığı Kürtçe Mevlîd-i Şerif, Molla Halil es-Sıirdî'nin iman , İslam ve ahlâk ile ilgili olan Kürtçe olarak manzum etmiş olduğu Nehcil-En'am, yine Şeyh Ahmed-i Hani'nin Kürtçe olarak manzum ettiği Âkide-i İman ve Arapça- Kürtçe manzum sözlük olan Nûbahar adlı eserleri okunup ezberlenirdi. Daha sonra öncelik Arapça Dili, Belagatı ve Lûgat'ına verilirdi. Bu yöntem özellikle Arap olmayan ve ana dili Arapça olmayan tüm İslam topluluklarında görülmektedir. Nitekim asıl ilim kitaplarına ulaşmak iyi bir Arapça ile olur. Çünkü Kuran dilinin Arapça olması bunu gerekli kılıyordu. Bunun için medresede ilm-i alet olarak isimlendirilen Sarf, Nahv ilimleri öncelikli okutulurdu. Bu ilimler iyice öğrenildikten sonra ise Fıkıh, Tefsir, Akide gibi dini ilimlerden dersler okutulurdu. Sabahattin Bala, **"Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri (Mardin Yöresi Örneği)"** ("Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2012), s. 54-55; Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi (SDAM), **Türkiye'de Medreseler ve Din Eğitimi,** Eylül 2016, ss. 1-28, s. 8-9.

[3] Bu hususta geniş bilgi için bkz. Deniz Aşkın, "Geleneğin Savunusu: Türkiye'de Geleneksel Şark Medreseleri ve Müderrislerinin (Seydaların) Modern Din Eğitimine Eleştirileri", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Muş 2020, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 9-17; Nebi Bozkurt, Mehmet İpşirli, "Medrese", **DİA**, TDV Yayını, Ankara 2003, c. 28, ss. 323-327, 327-333.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA MUHAMMED SAİD TAHIKÎ'NİN HAYATI, İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI

Molla Muhammed Said Tahıkî, Diyarbakır'ın Silvan ilçesinin Taşpınar (Taxık) köyünde 1926 (1346)'de doğdu.[4] Soyu Şeyh Abdullah el-Mekkî'nin oğlu Bitlis'te meftun Şeyh Hasan Bânûkî'ye dayanmaktadır. Şeyh Abdullah el-Mekkî'nin soyu ise Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed'e dayandığı söylenmektedir. Tam olarak soyu şöyledir: Said b. Ahmed b. Veli b. Kasım b. Yusuf b. Molla Kasım b. Şeyh Şemseddin b. Şeyh Süleyman b. Şeyh Şemseddin el-Evvel b. Şeyh Süleyman el-Evvel b. Şeyh Behlîl b. Şeyh Hasan Bânûkî b. Şeyh Abdullah el-Mekkî. Annesi, Şeyh Salih Dûdî'nin oğlu Gazi Hasan'ın kerimesi Âmine hanımdır.[5]

Molla Muhammed Said daha küçük yaştayken, babası Ahmet Efendi vefat eder. Yetim kalan Molla Muhammed Said, annesi Âmine hanımın himayesinde büyür. Âmine hanım oğlunu 4 yılını doldurmasıyla Kur-ân'ı Kerim öğrenmek için henüz köyde imam olmadığından akrabaları ve köy muhtarı Hüseyin Keya'nın yanına yollar. Hüseyin Keya geçmişinde medreselerde bir süre ilim tahsil etmiş olması hasebiyle zaman zaman köyde imamlık yapar ve çocuklara Kur-ân'ı Kerim

---

[4] Öğrencilerinden Molla Sabahattin Elçani ise 20. yüzyılın müderris âlimlerinin hal tercümelerini konu edindiği *"Ülemauna Min'el-Müderrisin fil-Karn'il-İşrin"* adlı kıymetli eserinde hocası Molla Muhammed Said'in hayatına değinirken doğumunu 1925/1343 olarak vermektedir. Molla Said'in doğum tarihi hakkında söz konusu olan ve birkaç seneyi geçmeyen farklılık normal karşılanmalıdır. Bununla beraber Molla Muhammed Said'in oğlu Abdulvahit Yıkılmaz hocanın, babasının hal tercümesi hakkında kaleme aldığı risalede verdiği 1926/1346 doğum tarihi Molla Said'le yaptığımız röportaj ile uyuşması hasebiyle kanaatimizce doğru olanıdır.

[5] Sabahattin Elçanî, **Ûlemâunâ Min'el-Müderrisîn fil-Karn'il-İşrîn,** Ravza Yayınevi, İstanbul 2016, s. 169.

dersleri verirdi. Molla Muhammed Said, Hüseyin Keya'nın yanında elifbayı okumaya başlar. Kısa bir zaman sonra o bölgenin en meşhur alimlerinden olan Seyda Molla Yahya el-Ferhandî'nin yanında ilmî tedrisatını bitirip icazet almış olan Molla Yasin, hocasının emriyle Taşpınar (Taxık) köyüne göreve gelir. Yanına birkaç talebe alıp imamlık ve tedrisat görevine başlar. Molla Yasin'in Taşpınar köyünde medrese açmasıyla, Kürbeyt köyünde kıraât ve tecvit ilmiyle meşhur olan Siirtli Molla Hamid'in gözde öğrencilerinden Molla Abdullah Tumukî ve birkaç arkadaşı Molla Yasin'in yanına gelip onun yanında okumalarına devam ederler. Molla Muhammed Said medreseye gider ve Molla Abdullah Tumukî'nin yanında Kur-ân'ı Kerim'i tecvidiyle beraber öğrenir. Ardından medrese müfredatlarında yer alan kitapları tek tek okumaya başlar. Şafiî mezhebi fıkhını konu edinen Kâdî Ebû Şucâ'ın *Ğâyet'ül-İhtisâr*ını, Şeyh Hasan Ertûşî'nin kürtçe yazdığı vezinli *Mevlüd'*ü ve Şeyh Ahmet Hânî'nin müptediler için kaleme aldığı Arapça-Kürtçe lügat niteliğindeki *Nûbahâr'*ı Molla İbrahim Dilîtî ile Molla Yusuf Bâbinîrî'nin yanında okur. Molla Muhammed Said hocası Molla Yasin'in yanında sıra kitaplarını okumaya devam eder. Yaklaşık sekiz yıl yanında kalır. Bu süre zarfında hocası Molla Yasin Taşpınar Köyünden Silvan'a bağlı Veysikâ köyüne oradan da yine Silvan'a bağlı Susuz (Âtşâ) köyüne taşınır.[6]

II. Dünya Savaşı yılları 1940'larda çetin bir kıtlık baş gösterince medreseler çok zor bir dönem geçirir. Öğrenciler maîşet sıkıntısından medreseden dağılıp evlerine, köylerine gitmek zorunda kalır. Molla Yasin'in öğrencilerini geçici süreliğine evlerine yollaması üzerine Molla Muhammed Said'de kendi köyüne gider. 1944'te kıtlık bitince hocasının üstadı, o bölgenin tanınmış alimi Seyda Molla Yahya'nın yanına gider ve onun yanında Şafiî mezhebi fıkhını konu edinen Kâdî Yusuf el-Erdebîlî'nin *el-Envâr li-Âmâl'il-Ebrâr'*ı ve Hafız Şîrâzî'nin Farsça kaleme aldığı *Gülistan'*ı okur. Bilahare Diyarbakır'a yakın Hıdılyas köyüne taşınmış olan hocası Molla Yasin'in yanına tekrar gider. Burada yaklaşık beş yıl kalarak Teftâzânî'nin Arap Belağatına dair yazdığı *Muhtasar'ul-Meânî'*ye varır. Siyasi kanunların beraberinde getirdiği medreselerin kapatılması ve medreselerde ilmi

[6] Bu bilgiler Molla Said Amidî ile yapılan röportaj sonucu elde edilmiştir. Diyarbakır, 19.07.2018.

faaliyetlerin yasaklanması, had safhaya ulaşınca hem ilmine devam etmek hemde Arapça dilini pratik olarak öğrenmek için Suriye'ye gitmeye karar verir. Suriye'ye giden Molla Muhammed Said, Amut'a bağlı Git köyünde Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin halifesi büyük alim Molla Abdullatif Amûdî'nin yanına gidip bir miktar *Muhtasar'ul-Meânî'*yi okur. Daha sonra Şeyh Muhammed Diyauddin (Ziyauddin) Norşînî'nin halifesi olan Molla Mahmud'un mücazı Molla Abdulalim'in yanına gider ve *Muhtasar'ul-Meânî* ve *Şerh'ul-Akâid'in-Nesefî'*yi okur. Yaklaşık 1 yıl Suriye'de kaldıktan sonra Türkiye'de değişen iktidarın medreseleri ve faaliyetlerini serbest etmesiyle tekrar Türkiye'ye döner. 28 yaşında askere gider, 2 yıl askerlikten sonra eski hocası Molla Yasin'in yanına tekrar gider ve ilmini tamamlar ve 1957 yılında ilmî icazetini kendisinden alır.[7]

Molla Muhammed Said'in medrese hayatı 18 yıl kadar uzun bir zaman sürmüştür. Bu süre zarfında Arapça grameri (Sarf ve Nahiv), Mantık, Vad, İstiâre, Şafiî fıkhı, Fıkıh Usûlü, Tefsir, Hadis, Hadis Usûlü, Siyer, Belâgat ve Kelam gb. Çeşitli dallarda ilim tahsil etmiştir. Bu süre zarfında Şark Medrese geleneğine uygun olarak medreselerde okutulan sıra kitaplarını okumuştur. *Emsile, Binâü'l-Efâl, Tasrîfu'l-İzzî, Avâmil-i Cürcânî, Zurûf, Terkîp, Sadullah es-Sağir*[8]*, El-Muğnî, Şerhül-Muğni, Sutûr*[9]*, Tedrîcu'l Edânî ila Kırâati Şerhi's Sa'd alâ Tasrîfi'z Zencânî, Kavâidu'l İrâb, Hallu Meâkidu'l-Kavâid el-Lâti Sebetet Bi'd-Delâili ve'ş-Şevâhid*[10]*, Hedâiku'd-Dekâik (Sadullah el-Kebir), El-Behcetü'l-Mardiyye fi Şerhi'l-Elfiyye, El-Kâfiye, el-Fevâidü'd-Diyâiyye (Mola Cami), Abdulğafûr*[11]*, Haâşiyetü Abdulhakîm es-Seyâlekûtî Âlâ Hâşiyet Abdulğafûr el-Lârî Âlâ Şerhi 'l-Kâfiye, Haâşiyetü Abdulhakîm es-Seyâlekûtî Âlâ Avâhiri'l-Câmî, Er-Risâletü'l Esîriyye, Muğni'l*

---

[7] Elçanî, **Ûlemâunâ Min'el-Müderrisîn fil-Karn'il-İşrîn,** s. 170.

[8] Sadullah el-Burdeî tarafından yazılmış bu eser "Avâmil-i Cürcânî" kitabının şerhi olup nahiv ilminin konularını ve kaidelerini açıklamaktadır.

[9] Molla Abdulhakim ed-Dirşevî tarafından yazılmış bu eser Beyan ilmi ile ilgili olup Sadi'ni kitabının dibâcesindeki mecazları açıklamaktadır.

[10] Ahmed b. Muhammed b. Ârif Şemsed-din Ebû's-Senâ er-Rûmî et Tôkâdî (ö. 1006/1597) tarafından kaleme alınmış bu eser Kavaid kitabını detaylı bir şekilde izah etmektedir.

[11] Radiyyu'd-din Abdulğafur b. Salah el-Lârî el-Ensârî (ö. 912/1507) tarafından Nahiv ilmine dair yazılmış bu eser el-kafiye kitabının şerhidir.

Tullâb, Es-Süllemü'l Münevrak[12]*, Hüsâm-l Kati (Semkâtî) ve Haâşiyesi Muhyuddin, El-Fevâidü'd Fenâriyye, Kavl-i Ahmed, Gelembevî fi'l-Mantık, Er-Risâletü'l Velediyye fî Âdâbi'l Bahsi ve'l Münâzara*[13]*, Ulüğ*[14]*, Er-Risâletü'l Adudiyye (er-Risâlet'ül-Vad'iyye), Şerhu'r-Risâleti's-Semerkandiyye li'l Ussâm*[15]*, Tahriru'l-Kavâidi'l-Mantıkıyye fi-Şerhi'r-Risâleti'ş-Şemsiyye*[16]*, Akâid-i Nesefî, Şerhü'l-Akâid, Telhîsu'l Miftâh, Muhtasar'ul-Meânî*[17]*, Cemu'l-Cevâmî*[18]*, El-Bedrü't-Tâlî fi-Halli Cemi'l-Cevâmî* bunları okuduğu kitaplar arasında zikredebiliriz.[19]

Molla Muhammed Said, ilk görev yeri olan Karagöz köyünde görev yaptığı dönemde m.1957 yılının sonbaharında yörenin tanınmış alimlerinden Molla Abdullah Koğî'nin[20] kızıyla evlenmiş, bu evlilikten 3 erkek 7 kız olmak üzere toplam 10 çocuğu olmuştur. Bir kızı küçük yaşta vefat etmiş, diğer çocukları ise hayattadır.[21]

---

[12] Abdurrahman b. Seyyid Muhammed es-Sağîr b. Muhammed b. Âmir el-Ahderî el-Mâlikî (ö. 983/1585) tarafından Mantık ilmine dair yazılmış manzum bir eserdir.

[13] Muhammed b. Ebî Bekr el-Mar'âşî el-Hanefî (Saçaklızâde) (ö. 1150/1737) tarafından münazara ve münakaşa hakkında yazılmış bir eserdir.

[14] Müftizade'nin adap ve münazaraya dair Huseynî adlı esere yazdığı şerh.

[15] Usâmuddîn İbrahim b. Muhammed b. Arab Şâh el-İsferâyînî el-Hanefî el-Eş'ârî (ö. 951/1544) tarafından kaleme alınmış bu eser, İstiarelerden bahsedip feride kitabının şerhidir.

[16] Kutbu'd-dîn Muhammed b. Muhammed Ebû Abdullah er-Râzî (ö.766/1365) tarafından Mantık ilmine dair kaleme alınmış bu eser Şemsiye metninin şerhidir.

[17] Saduddîn Mesut b. Ömer b. Abdullah el-Fârisî el-Herevî et-Teftâzânî (ö. 791/1389) tarafından yazılmış bu eser, Beyan, Bedî'i ve Belagat ilmine dair olup "Telhîsu'l-Miftâh" metnini şerh etmektedir.

[18] Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî (ö. 771/1370) tarafından kaleme alınan eser, Fıkıh Usûlü konularını ihtiva etmektedir.

[19] Zikredilen kitap ve yazarları hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim el-Harrânî, **Tuhfetu'l-İhvân el-Medresiyye Fi Terâcümi Ba'di Musannifi'l-Kutubi'd-Dirâsiyye,** y.y. 1427.

[20] Molla Abdullah Koğî, Van'a bağlı Kınasor köyündendir. Said Nursi'nin yanında da 6 ay okumuştur. Daha sonra 1917 Rus Savaşında gönüllü Kürt alayında bölük komutanı olarak savaşa katılmıştır. Savaşta ayağından yaralanmıştır. Savaştan sonra Silvan'a gelir ve Molla Hüseyin Küçük'ün yanında okumaya devam eder, ondan icazet alır. İcazet aldıktan sonra Diyarbakır bölgesinde imamlık ve müderrislik yapmaya devam eder. Çok sayıda talebe yetiştirmiştir. İlim ve cesareti ile meşhurdur. Bismil'e bağlı Koğî köyünde fazla görev yaptığı için Molla Abdullah-ı Koğî olarak tanınmıştır. Kısa bir süre Çınar ilçesinde resmi vaiz olarak da görev yapmıştır. Fakat kürtçe vaaz verdiği için görevden atılmıştır. Uzun yıllar devam eden fahri imamlık ve müderrislik hayatından sonra 1975 yılında Diyarbakır'da vefat etmiştir. Bkz. Abdulvahit Yıkılmaz, "Molla Muhammed Said El-Âmedî (Yıkılmaz) Hayatı, İlmi ve Tasavvufi Yönü", **E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** 2010, sayı: 4, ss. 137-155, s. 141.

[21] Bu bilgiler Molla Said Amidî ile yapılan röportaj sonucu elde edilmiştir. Diyarbakır, 19.07.2018.

1.2. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla Arapça diline çok iyi vakıf olan ve aynı zamanda edebî bir şair olan Molla Muhammed Said, daha çok mezhepler hakkında eserler yazmıştır. Eserlerinin çoğu nesir halindedir. İlimde şöhret bulmuş birçok alimden ders alıp ilmi icazetini molla Yasin'den aldıktan sonra ilk olarak Bismil'e bağlı Qerengozê (Karagöz) köyünde hem imamlık hemde tedrisat görevine başlamıştır. Daha sonra Kurişâ köyünde yaklaşık on yıl, Fetlâ köyünde ise on iki yıl imamlık ve müderrislik yapmıştır. Bu görevleri fahri olarak ifa etmiş, 1975 yılında Diyanet İşleri Başkanlığında imam hatip olarak görev almıştır. Bundan sonra görevine resmi olarak devam edip Silvan Merkez Tekel Camiinde dört, yine Silvan'a bağlı Çırık köyünde üç, Hayderaka köyünde ise beş yıl görev yapmıştır. Son olarak Hôla köyünde altı yıl görev yaptıktan sonra emekliliğe ayrılıp Diyarbakır'a yerleşmiştir. İlk hizmete başladığı 1957 yılından emekliliğe ayrıldığı 1998 yılına kadar yaklaşık kırk bir yıl boyunca görev yaptığı her yerde, imamlığın yanı sıra talim ve tedrisata devam ederek birçok sayıda talebe yetiştirmiştir.

1.3. HOCALARI

1.3.1. Seyda Molla Yahya Ferhendî

Seyda Molla Yahya Ferhendî 1860 tarihinde Diyarbakır'ın Silvan ilçesinin Ferhend (Kayadere) köyünde dünyaya gelir. Siirt, Muş ve Diyarbakır civarında yaşayan Hişan aşiretinden Molla Haci'nin oğludur. İlim tahsiline babasının yanında başlar. Bölgenin farklı yerlerinde ilim tahsil eder. Silvan müftüsü Molla Ahmet ile Muş'un önde gelen seydalarından Seyda Haci Tayyip Efendi'nin yanında belli bir müddet okur. En son uzun süre yanında eğitim aldığı Bismil'e bağlı Tılhamî köyünde oturan Şeyh Ömer'den ilmi icazet alır. Seyda molla Yahya Ferhendî, tasavvufta Nakşibendî ve Kâdiriyye olmak üzere iki yoldan hilafet izni almıştır. İlim ve irşad hizmetinde bulunan Seyda Molla Yahya, 1951 yılında Ferhend köyünde vefat eder ve oraya defin edilir.[22]

[22] Nakşibendî tarikatın da hilafet iznini Şeyh Ömer Efendi'nin mücazı olup Bismil'e bağlı Belê (Bellî) köyünde oturan Şeyh Said'ten, Kâdiriyye tarikatın da hilafet iznini ise Şeyh Abdullah Bezvân'dan

1.3.2. Seyda Molla Yasin

Molla Yasin 1324/1906 tarihinde Diyarbakır'ın Kulp ilçesine bağlı Tuzla (xezrika) köyünde doğar. Diyarbakır ve Muş civarında yaşayan Xîi Aşiretine mensup Molla Derviş'in oğludur. Köy imamı Molla Salih'in yanında Kur-ân'ı Kerim'i öğrenir. Ardından *Mevlüd, Akide* ve *Nûbahar* gibi Muhtasar kitapları okumak suretiyle ilmî tahsile başlar. Bir müddet Molla Ömer'in yanında kalan Molla Yasin, Bilahare Seyda Molla Yahya Ferhendî'nin yanına gider ve yaklaşık 20 yıl kadar uzun bir süre yanında kalıp ilmî icazetini kendisinden alır. Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin halifesi Şeyh Maşuk Norşînî'nin yanında Nakşibendî Tarikatına intisap edip Şeyh İbrahim el-Bahçevî el-Eruhî'den halifelik alır.[23] Sekiz Ocak 1994 tarihinde Diyarbakır merkezde sabaha karşı vefat eder.

1.3.3. Seyda Molla Abdulâlim

Şeyh Diyauddin'in halifesi olan Şeyh Mahmut'un yeğenidir. Muş'un Bulanık İlçesine bağlı Karaköy'den Suriye'ye göç etmiş, Suriye'nin Amûd ilçesinde oturan Molla Fethullah'ın yanında okuyup ilmi icazetini kendisinden almıştır. Amûd'a bağlı Gît Köyünde imam ve müderris olarak görev yapmıştır.[24]

---

alır. Detaylı bilgi için bkz. Abdülkerim Melikoğlu, "Seyda Molla Yahya Ferhandî", **E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** 2009, sayı: 2, ss. 140-152, s. 20.

[23] Hayatını ilim öğrenme ve öğretmekle geçiren Molla Yasin, ekseriyeti Diyarbakır ve Mardin çevresi olmak üzere yaklaşık yirmi farklı yerde imamlık ve müderrislik yapmış ve çok önemli şahsiyetler yetiştirmiştir. Müftü Molla Haydar, Müftü Molla Muhammed, Müftü Molla Abdulkuddüs, Molla Yahya Ferhandi'nin oğlu Molla Abdussamet, Molla Said Tahıkî gibi alimleri buna örnek olarak zikredebiliriz. Üstün zekâsı ve geniş ilmi ile Diyarbakır ve çevresinde "*Reîse Âlimîn*" (alimlerin reisi) ve "*Çiyaye İlme*"/"*Cebel'il-İlmi*" (ilim dağı) diye meşhur olmuştur. Alimler ve öğrenciler arasında Molla Yasin eş-Şemî ile çağırılır ve tanınırdı. Şemî, Şemsi han kelimesinin kısaltılmış halidir. Altı aylıkken babasının vefat etmesi üzerine annesinin himayesinde büyümesinden kaynaklanıp annesinin ismine atfen Şemî ile çağrılmıştır. Seyda Molla Yasin farklı konularda Arapça ve Kürtçe eserler yazmıştır. Bir kısmı nesir bir kısmı nazım şeklinde olup ulaşabildiğimiz eserleri şunlardır: "*Seyf'ül-Melûl"*, "*Rawd'ul-Hayât"* (*Keşf'ün-Nikâp*), "*Tefsîr"* (Nisa, 59) *(أطيعوا الله وأطيعوا الرسول)*, "*Akîdet'ul-Îmân el-Ûlâ"* (Akîda Îmânê Â Yekî), *"Akîdet'ul-Îmân es-Sânî"* (Akîda İmanê Â Dudiyâ) "Akîda İmânê II", "*Fetvalar"*, "*Faiz Risâlesi",* "*Hayvan Kesimi ile ilgili risale*", "*Dîvân"*, *"Tecvîd"*. Fuat Toprak, Muhammed Toprak, Z. Abidin Toprak, "Seyda Molla Yasin Toprak Yüsrî Hayatı ve İlmi Kişiliği", **E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** 2009, sayı: 1, ss. 121-132, s. 20.

[24] Yıkılmaz, **"Molla Muhammed Said El-Amedi (Yıkılmaz) Hayatı, İlmi ve Tasavvufi Yönü",** s. 146.

1.4. TALEBELERİ

Molla Muhammed Said kendini yetiştirdikten sonra talebe okutmaya ve eser yazmaya başlamış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Molla Muhammed Şirin, Molla Muhammed Said el-Kerhî, Molla Muhammed Zahit, Molla Abdülgani,[25] Molla Sabahuddin Elçani, Molla Sadullah Ergün Bismilî, Molla Salahuddin Karacdağî, Molla Ahmet Afşin, Molla Ğalib Bennîlî, Molla Adil Bor Bingölî, Molla Hadi Batmanî, her iki oğlu Molla Abdulilâh Yıkılmaz ve Molla Abdulvahit Yıkılmaz, Molla Abdulhalim Ankafî, Molla Feyzullah, Molla Ramazan Boşatî ve Molla Muhammed Tahır Herşenî'yi zikredebiliriz. Hepsinin öz geçmişini vermek yerine öğrencilerinden en gözde tanınmışları hakkında bilgi vermek uygun olacaktır.

Bunlardan ilki hem ilim hemde tarikatta kendisinden icazet almış ve sürekli kendisine refakat etmiş olan Molla Muhammed Şirin'dir. Kendisi Diyarbakır'ın Kulp ilçesine bağlı Yukarı Fetlâ (Fetlâ Jôrî) Köyünde 1945 yılında doğmuş, İlk tahsiline babası Seyda Molla Hasan'ın yanında başlamıştır. Daha sonra Seyda Molla Yahya Ferhendî'nin damadı Molla İbrahim'in yanında tahsiline devam etmiş, Merâya köyünde Molla Selahaddin'in, Şemâmiye'de Molla Abdullatif'in yanında bir müddet okumuştur. Ferâiz ilmiyle meşhur Hazrolu Seyda Molla Ramazan'dan Ferâiz ilmini tahsil etmiş, en son Kurîşâ Köyünde Molla Muhammed Said Âmedî'nin yanında tahsiline devam edip 1963'te kendisinden ilmi icazetini almıştır.[26]

Bir diğeri Dr. Adil Bor'dur. 1963 yılında Bingöl'ün Merkez ilçesine bağlı Üçyaka köyünde doğdu. Baba adı Muhammed'dir. Yaklaşık sekiz yıl farklı

---

[25] Molla Abdülganidir. 1957 yılında Diyarbakır'ın Sur ilçesine bağlı Kavaklıbağ köyünde doğdu. Babası Seyda Molla Ali Yeşilkaya'dır. Medrese ilmine ilk olarak babasının yanında başladı. Daha sonra Seyda Molla Abdulbaki Çelik hocanın yanında uzun süre ilim tahsil etti. Bilahare ilmi icazetini Norşin müderrislerinden Seyda Molla Mahmut Hoca'dan aldı. Tasavvuftaki seyrü sülüğünü ise sekiz yıla yakın Bedrettin Mutlu hocanın yanında üç yıl da Molla Muhammed Said Yıkılmaz hocanın yanında tamamlayıp kendisinden hilafet izni aldı. Kavaklıbağ ve Sağdıçlı köylerinde dört yıl talebelere medrese eğitimi verdi. On beş yıl fahri imamlık yaptı. Ve yirmi beş yıldır resmi olarak görevine devam etmektedir.

[26] Haydereka'da otuz, Veysikâ Jôrîde on bir yıl imam ve müderris olarak görev yapmıştır. Şu an Diyarbakır'da ikamet etmektedir. Bu bilgiler Molla Muhammed Şirin ile 03. Kasım. 2018 tarihinde yapılan röportaj sonucu elde edilmiştir.

medreselerde ilim tahsil etti. Bilâhire Molla Muhammed Said Tahıkî'nin yanında iki yıl okuduktan sonra kendisinden ilmi icazet aldı. Yaklaşık dört yıl Bingöl Merkezde müderrislik yaptı. Öte yandan orta ve lise eğitimini tamamlayarak Bingöl İmam Hatip Lisesinden mezun oldu. Lisans eğitimini 1999 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. Aynı yıl D.İ.B. İstanbul Haseki Eğitim Merkezi'nde ihtisas eğitimi almak için 16. dönem kursiyeri olarak seçildi. Kurs bitiminden sonra aynı Eğitim Merkezi'ne eğitim görevlisi olarak seçildi. 2007 yılında "Kur'an'da Hayvan Hakları" adlı teziyle Yüksek Lisansını tamamladı. 2013 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belağatı Anabilim Dalında "Kur'an Belâgatinde Hitap ve Muhatap " adlı tezi ile doktor oldu. Yirmi yıldır Tefsir, Belağat ve Arapça dersleri vermektedir. *Sufilere Armağan/Selef-i Salihinin Ahlakı* adıyla İmamı Şârânî'nin *Tenbîh'ul-Muğterrîn* adlı eserini tercüme etti. Ayrıca *Dünü ve Bugünüyle Haseki* adlı eseri kaleme aldı. 2015 yılından beri Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürlüğü görevini yürütmektedir." Evli ve üç çocuk babasıdır. Arapça ve Farsça bilmektedir.[27]

Bir diğer öğrencisi ise Diyarbakır merkezde müderrislik hizmetini sürdüren Seyda Molla Sadullah Ergün'dür. Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Fetla jorî (Yukarı Dolay) köyünde (resmi olmayan kayıtlara göre 1955) 1960 yılında doğmuştur. Doğduğu köyde Kur-ân'ı Kerim ve *Ğâyet'ül-İhtisâr* eserini okuduktan sonra Bismil'e bağlı Belê (Bellî) köyüne gidip Seyda Molla Abdulbaki'nin yanında *Emsile, Binâü'l-Efâl, Tasrîfu'l-İzzî* vs. okuyup fakkalığa başlamıştır. Daha sonra Kerelî (Karalar) köyüne gidip Seyda Molla Hıdır'ın yanında uzun bir süre ilmi tahsil görmüştür. Daha sonra Silvan'a gelip Seyda Molla Muhammed Said Tahıkî'nin yanında *El-Fevâidü'd Fenâriyye, Kavl-i Ahmed, Cemu'l-Cevâmî, Şerhü'l-Akâid, Tahriru'l-Kavâidi'l-Mantıkıyye fi-Şerhi'r-Risâleti'ş-Şemsiyye* ve *Muhtasar'ul-Meânî* gibi birçok kitabı okumuştur. Bu sırada Seyda Molla Hıdır'ın yanına gidip *Abdulğafûr* kitabını okumuşsada tekrar Seyda Molla Muhammed Said'in yanına dönüp ilmini onun yanında tamamlayıp ondan icazet almıştır. Ayrıca Şeyh Asım Oxini'den de icazet almıştır. 1983'te medrese tahsilini bitirdikten sonra Diyarbakır

[27] Bu bilgiler 25, 03, 2021 tarihinde kendisiyle yapılan röpörtaj sonucu elde edilmiştir. Ayrıca bkz. http://www.hasekimezunlaridernegi.com/icerik/dradil-bor1.

ve Mardin yöresinin farklı yerlerinde imamlık ve müderrislik yapmıştır Mardin'de 1993'ten 1998 yılına kadar kaldığı süre zarfında "Abdulkadir Geylani Eğitim ve Kültür Vakfı" nı kurup başkanlığını üstlenmiştir. Diyarbakır Şehitlik mahallesinde uzun süredir açtığı medresede görev yapan Seyda Molla Sadullah, bu süre zarfında önemli hizmet ve görevlerde bulunup il ve ilçe müftüsü ve çeşitli üniversitelerde farklı ünvanlarda görev yapan çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Şu an Edirne il Müftüsü Alettin BOZKURT, Arş. Gör. Hüsnü TURGUT ve Şırnak'ın Cizre İlçe Müftüsü Süleyman BARAN bunlara örnek olarak zikredilebilir. İlki 2005'te olmak üzere şu ana kadar altı kez ilmi icazet vermiştir. Ayrıca yoğun ilmi çalışmaya da devam etmektedir. Çoğu mahtut olmak üzere birçok eseri kaleme almıştır. İlk eserini 1984'te *Muhâdarât* adıyla Arapça olarak yazmıştır. 1992'de Salahaddin Eyyubî'nin hayatını yazmış halen mahtut olarak mevcuttur. *Kaside-i Bürde*'yi Kürtçeye tercüme etmiş, "La İlâhe İllallah"ın terkibini içeren 48 sayfalık Kürtçe risale yazmıştır. Öte yandan İmam Nevevî'nin *Erbaîn* adlı hadis eserini Kürtçeye tercüme etmiştir. Yine kürtçe dilinde *Asle İzzî* (İzzi Aslı) adlı eseri meşhur olup halen medreselerde öğrenciler istifade etmektedir. Sallâbî'nin iki ciltlik *es-Sîret'un-Nebeviyye* eserini Türkçeye tercüme etmiştir. 550 sayfadan ibaret olan *et-Tibyân fi Tasrîfi Kelimat'il-Kur'an* adlı eseri basılmış olup alanında yazılmış nadide eserlerdendir. Şu an Cumhuriyet Dönemi bağlamında Silvan ve Diyarbakır'daki yaklaşık 65 alimin olay ve hadiselerini konu edinen ve *Silvan ve Diyarbakır'daki Son Asrın Alimleri* adı altında bir çalışması tamamlanmak üzeredir. Birçok alanda yüzlerce makalaesi vardır. Yine birçok üniversitede konferanslara katılmış ve birçok kesimin katıldığı toplantılara konuşmacı olarak iştirak etmiş ve ayrıca kanaat önderliğinde yer almıştır.[28]

Bir diğer öğrencisi de Molla Sabahuddin Elçanîdir. 1965 yılında Bingöl'ün Karlıova ilçesine bağlı Sağnis köyünde doğdu. Babası Çan Şeyhlerinden Seyyid Ahmed Elçanî soyundan Şeyh Muhyeddin Efendinin oğlu Şeyh Abdulgafur'dur. Annesi Pâlô Şeyhlerinden Şeyh Ali Sebtî Pâlevî soyundan Şeyh Nizameddin efendinin kerimesi Lâmiâ Hanımdır. 1976 yılında Bingöl Cumhuriyet ilk okulunu

[28] Bu bilgiler Seyda Molla Sadullah Ergün ile 24, 03, 2021 tarihinda kendisiyle yapılan röpörtaj sonucu elde edilmiştir. Ayrıca bkz. Yıkılmaz, **"Molla Muhammed Said El-Amedi (Yıkılmaz) Hayatı, İlmi ve Tasavvufi Yönü",** s. 141.

bitirdikten sonra, Bingöl sancak nahiyesi Geylanî Abbas köyünde Seyda Molla Zeki'nin yanında medrese tahsiline başladı. Molla Câmî'ye kadar onun yanında okudu. Bu arada Elâzığ bölgesine bağlı Barman'da Seyda Molla Haci el-Geylanî, Yeğ'de Seyda Molla Bahrî el-Ğaydmemî, Bingöl gence bağlı Teyrek'te Seyda Molla Muhammed Şerif es-Sancağî'den dersler aldı. 1980 ihtilalinden sonra Diyarbakır Seyfülmülük'te Şeyh Mehdi medresesinde Seyda Molla Adıl el-Bôşâtî, Silvan'nın Tekel caminde ve Çırık köyünde Seyda Molla Muhammed Said Tahıkî'nin yanında Cem'ul Cevâmî kitabını bitirdi.[29] Nihayetinde İlim icazetini Seyda Molla Yahya Ferhandî talebesi olan Seyda Molla Osman el-Mukriden aldı. Bunun yansıra hem Molla Muhammed Said Tahıkî'den hemde Seyda Molla Hüsnü el-Kiğevî'den ilmi icazetlerini teberrüken aldı. 1985'te askerlikten geldikten sonra Bingöl Karlıova Sağnis köyünde yedi yıl, Diyarbakır Hânî Mıqriyan köyünde üç yıl, İstanbul Ümraniye Dudullu'da on yıl medreselerde ders verdi.[30]

1.5. ESERLERİ

Molla Muhammed Said'in eserlerini islâm Mezhepler Tarihi, Fıkıh ve Siyer olmak üzere üç grupta kategorize etmemiz mümkündür. İslâm mezhepleri tarihine dair yazdığı eserler yedi tane olup bunlar Şiîlik ve Vehhâbî'liğe dairdir. Şiîliğe dair yazdığı eserler şunlardır;

---

[29] Bilahare Zilan köyünde Seyda Molla Ali Zilla ve Bingöl Kiğî kazası Kamrud köyünde Seyda Molla Hüsnü'den dersler aldı, Özellikle Farsçayı Seyda Molla Hüsnü ve Muş Kızılağaç nahiyesi Susnut köyünde Seyda Molla İbrahim'in yanında talim görüp öğrendi.

[30] 28 Şubat'tan sonra tedrisattan dolayı 2 yıl hapis cezası ile yargılandı cezası beş yıl tecil edildi, bunun üzerine medresenin dışında cami dersleriyle tedrisata devam etti. Türkçe, Arapça, Farsça, Zazaca ve Kürtçe dillerine vakıfiyeti tam olup hem bu dillerde rahatça konuşur hem de okur yazardır. Bu dillerin yanı sıra Almanca'yı da konuşmak suretiyle bilir. Şu ana kadar Arapça olarak basılıp yayımlanmış 4 eseri bulunmaktadır: *"Müfti'l-Enâm eş-Şeyh Hasan en-Naki el-Pâlevî Hayâtuhu ve Esêruhu"* bu eser Şeyh Hasan Pâlevî'nin hayatını ve eserlerini konu edinmiştir. *"Ulemâunâ Min'el-Müderrisîn fil-Karn'il-İşrîn ve Medârisi Bingöl ve me-Havlahâ", "Ulemâunâ Min'el-Müderrisîn fil-Karn'il-İşrîn", "Tahkîku ve Tahrîcu el-Kavli'l-Mevsûk fî Cevâbi Tenkıdâtı Mufti Çermûk".* Molla Hüseyin Küçük'ün çağdaşı olan Çermik Müftüsünün tasavvufun can alıcı noktaları olan Tevessül ve Rabıta gibi hususlarla ilgili yazmış olduğu eleştirilere vermiş olduğu cevaplardan ibaret olan 92 sayfalık eserinin tahkiki ve tahrici niteliğindedir. Kendisiyle yaptığım röportajda *"el-Haraket'ul-İslâmiyye lis-Sofiyye fil-Karn'il-İşrîn"* adını verdiği bir eseri kaleme alıp tamamladığını ve yakında baskıya vereceğini bildirdi. Bu bilgiler 11. Ekim. 2018 tarihinde kendisiyle yaptığım röportaj ile elde edilmiştir.

"Nezâhet'ül- Ashâb fi's-Sünneti ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği ve'l-İrtiyâb" Eser, 190 sayfa, 16 satır olup nesih hatla, Arapça olarak A4 kâğıda Zeynu'l-Âbidin el-Âmidî lakabıyla kendini tanıtan Zeynelabidin ÇİÇEK tarafından 11 Mayıs 2004/21 Rebî'il-Evvel 1425 yılında istinsah edilmiş ve karton ile ciltlenmiştir. Sayfa altı reddâdesi mevcuttur. Molla Muhammed Said Hitâmesinde hicri 1412 (m. 1991) yılında tamamlandığını kaydetmektedir. Ferağ kaydı ise الحمد لله الذي وفقنا لاتمام هذا الكتاب في اليوم الحادي عشر من شهر ذي القعدة من سنة الف واربع مائة واثنتي عشرة من هجرة خير البشر şeklindedir.

Eserin başında üç takriz[31] yer almaktadır. Birincisi: o dönemin emekli Müftüsü Hazro'lu Muhammed BİLİCİ'ye ait olup bir sayfadan ibarettir. Takrizin sonunda Molla Muhammed Said tarafından dua ve şükranını beş beyitten oluşan nazım ile dile getirmiştir. İkincisi: aynı şekilde bir saydan ibarettir fakat isimsizdir. Eseri istinsah eden Zeynelabidin ÇİÇEK'e ait olması muhtemeldir. Üçüncüsü: 42 beyitten oluşan manzumeli olup Molla Muhammed ZAHİD'e aittir.

Eserin ilk sayfasına müellif tarafından 13 beyitlik bir manzume ilave edilmiştir. Bu manzume bir bakıma eserin özetine mahiyetindedir. Söz konusu manzumede Râfizî adıyla imâmiyye Şîasına göndermede bulunup vasiyet fikrinin olmadığını ifade etmektedir.

Eserin sayfa numaralandırılması sayfanın üstü ve altı olmak üzere iki şekilde yapılmıştır. Sayfa üstündeki numaralandırma Arapça rakamlarla yapılmış, takriz ve tembihlerden oluşan sayfalar için sayfa numarası verilmeyip Arapça harfler tercih edilmiştir. Sayfa altındaki numaralandırma ise Türkçe rakamlarla olup bütün sayfalar için atılmıştır.

Nezâhet'ül- Ashâb fi's-Sünneti ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Aleyhm Ehl'üz-Zeyği ve'l-İrtiyâb Hamdele ve Salvele ile başlamaktadır. Molla Muhammed Said daha sonra telif sebebini zikretmektedir. Buna göre Sünnî kesimin, İmâmiyye Şîasına ait eserleri okuyup imâmet ve hilafet gibi meselelere bakış açılarını, aynı zamanda

[31] Bir müellifin eserine genellikle müellifin ricası üzerine dönemin önde gelen alim ve ediplerinin yazdığı övücü takdim yazısı

sahâbeye yaklaşımlarını gördükten sonra onlara karşı üç gruba ayrıldıklarını ifade eder. Dolayısıyla bu alanda bilgisi ve yeteneği olan herkesin iki mezhepten hangisinin doğru ve haklı olduğunu beyan etmesinin ilmi bir sorumluluk olduğunu dile getirir. İmâmet meselesinin geçmişte olduğu gibi günümüzde de büyük önem arz ettiğini zira Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at mezhebi ile İmâmiyye Şîa'sı arasında birçok ihtilaf konularının bu noktaya dayandığını dile getirir. Binaen aleyh bu eseri sahabe savunusu olarak telif etmiştir. Eserin adını da buna uygun olarak *Nezâhet'ül- Ashâb fi's-Sünneti ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Aleyhm Ehl'üz-Zeyği ve'l-İrtiyâb* koymuştur. Bu eserinde Kâşif-ul Ğitâ'nın *Aslu'ş-Şîa ve Usûluha* adlı eserini esas alıp İmâmiyye Şîa'sının savunduğu İmâmet, Nas ile Tayin fikri ve Mevlâ hadisinin imâmete delalet etmesi gibi konuları akli ve nakli delillerle eleştirmiş ve sahabenin güvenirliği, fazileti ve adaletini gösteren âyet, hadis ve ilk dönem rivayetlere temas etmiştir. *Er-Risâlet'ül-Bedîâ fi İbtâli Mezheb'iş-Şîa*, *Er-Risâlet'un-Nêfia fi Beyâni Sıhhati Mezhebi Ehl'is-Sünneti ve'l-Cemaâti ve Beyâni Butlâni ve Fesâdi Mezâhibi Cemî'i Firak'iş-Şîa* bu iki eserinde de aynı konuları daha kısa şekilde işlemiştir.

Vehhâbîliğe dair yazdığı eserler ise şunlardır; *"el-Fütûhât'üs-Samediyye fir'r-Reddi âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye"* Eser, 262 sayfa, 16 satır olup nesih hatla, Arapça olarak adi kâğıda Zeynu'l-Âbidin el-Âmidî lakabıyla kendini tanıtan Zeynelabidin ÇİÇEK tarafından 06 Ocak 2005/25 Zilkade 1425 yılında istinsah edilmiş ve karton ile ciltlenmiştir. Sayfa altı reddâdesi mevcuttur. Molla Muhammed Said Hitâmesinde hicri 1425 (m. 2004) yılında tamamlandığını kaydetmektedir. Ferağ kaydı ise وقع الفراغ من تاليف هذا الكتاب بقلم افقر العبيد الى رحمة الرب المجيد محمد سعيد التاخكي مولدا والميا فارقيني قضاءا والدياربكري محافظة في اوائلي جمادى الاخرة من سنة الف واربعماة وخمس وعشرين من هجرة افضل المرسلين şeklindedir.

Eserin sayfaları numaralandırılmıştır. Eserin sonunda üç sayfalık fihrist mevcuttur. Yine eserin sonunda Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret yolunda Ümmü Ma'bed'in çadırında meydana gelen "*Ağaç ve Koyun"* mucizesini anlatan 25 beyitten oluşan *el-Menzûmetü'l-Behiyye* adlı risalesi ile Vehhâbîlere reddiye olan 41 beyitten oluşan *el-Manzûmet'ül-Vâfiye bi'r-Reddi âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı risalesi eklenmiştir. Öte yandan sahâbenin adaleti, güvenirliği ve faziletine dair 33 Âyet ve 25 hadis ayrıca ilk üç asrın tanıklığını bildiren rivayetleri

barındıran, bir bakıma sahabe savunusu konumunda olan *Âzamat'ul-Ashâb bi's-Sünneti vel-Kitâb fir-Reddi âla Men Vakâ Fîhim Min Ehl'iz-Zeyği vel-İrtiyâb* eserini de eklemiştir. Son olarak dört sayfadan müteşekkil günlük bazı amellere müteakip yapılması müstehab olan duaları konu edinmiş *Ezkâr'us-Sabâhi vel-Mesâ* adlı risalesini ilave etmiştir.

El-Fütûhât'üs-Samediyye eserinde Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin, teberrük, istiğâse, şefaât ve tevessülde bulunmanın şirki gerektirmediğini beyan edip Muhammed b. Abdulvahhâb'ın *et-Tevhîd* adlı eserinde geçen bu muğalataları (yanıltmaları) cevaplamak suretiyle reddetmektedir.

er-Risâlet'ül-Vâfiye adlı risalesinde aynı konuları kısmen işlemiş; ancak oradan farklı olarak *Ef'âli 'İbâd* (Kulların Fiilleri) hakkında Ehl-i Sünnet alimlerinin görüşlerine değinmiştir.

el-Kavl'ül-Vesît beyn'el-İfrâti ve't- Tefrît adlı eserinde ise Said Nursî'nin *Risâle-i Nur'*u ve İmamı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ından yararlanarak Vehhâbî ve Şiîlerin itidalden çıkıp ifrata kapıldıklarını, Ehl-i sünnet mezhebinin ise itidalde kaldıklarını değinmiş, aynı zamanda tasavvuftaki "*Rabıta"* konusunu, Çermik müftüsü Molla İsmail'in, Seyda Molla Hüseyin Küçük ve İbn Teymiyye'nin görüşlerine temas ederek ele almıştır.

Fıkha dair yazdığı eserler şunlardır; *et-Tibyân Li Mebde-i ve Müntehâ Şehri Ramazân, Delâil'üs-Salât, ed-Dürr'ül-Vehhâc Nazm'u Fihristeti-l Minhâc.*

et-Tibyân Li Mebde-i ve Müntehâ Şehri Ramazân eserinde, dört mezhebe göre Ramazan ayının başlangıcı ve sona ermesi ile ilgili hükümleri, *Delâil'üs-Salât* risalesinde ise abdest, gusül ve namazla ilgili konuları işlemiştir.

Siyere dair yazdığı eserler şunlardır; *Menhel'ül-Vüdd fi Beyâni Ğazveti Bedr ve Uhud* bu risalede Bedir ve Uhud savaşlarını ve bu savaşlarda şehit olan sahâbeleri anlatmıştır. *El-Menzûmetü'l-Behiyye* adlı risalesinde ise Hz. Peygamber'in

Mekke'den Medine'ye hicret yolunda Ümmü Ma'bed'in çadırında meydana gelen "*Ağaç ve Koyun"* mucizesini anlatmıştır.[32]

Molla Muhammed Said'in eserlerin kaynaklarına baktığımızda tıpkı diğer medrese uleması gibi başta Şehristânî (ö. 548/1153)'nin *el-Milel ve'n-Nihal*, Mahmûd Şükrî el-Âlûsî (ö.1342/1924)'nin *el-Minḥatü'l-ilâhiyye*, Mustafa Sibaî'nin (ö.1384/1964) *Es-Sünne ve Mekânetuhâ*, Muhammed Ebû Zehrâ (ö.1394/1974)'nın *Târîḫu'l-Meẕâhibi'l-İslâmiyye,* İhsan İlâhi Zahîr (ö.1407/1987)'in *eş-Şîa ve's-Sünne*, Muhammed Tahir el-Kürdi'nin *Teberrükü's-Sahabe Bi-Asari Resûlillâh* ve İmam Sübkî'nin *Şifâu's-Sekâm* eserleri olmak üzere aynı kaynakları kullandığını görmekteyiz.

1.6. TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

Molla Muhammed Said medrese eğitimini tamamlayıp icazet aldıktan sonra, Silvan'a bağlı Kurişa köyünde görev yaptığı dönemde, Şeyh Ahmed el-Haznevî'nin halifesi, Norşin'de ikamet eden Şeyh Muhammed Maşuk'un Diyarbakır'a geldiğini öğrenir. Daha medrese tahsili döneminde tasavvufa ve erbabına ilgi, alaka ve muhabbet besleyen Molla Muhammed Said, Diyarbakır'a gider ve Şeyh Maşuk'u ziyaret eder. Alim ve mütevazi şahsiyetinden etkilenir.[33] 1960 yılında Norşin'e gidip

---

[32] "*Er-Risâlet'ül-Bedîa Fi İbtâli Mezheb'iş-Şîa", "Er-Risâlet'un-Nâfia Fi Beyâni Sıhhati Mezhebi Ehl'is-Sünneti Vel-Cemaâti Ve Beyâni Butlâni Ve Fesâdi Mezâhibi Cemî'i Firak'iş-Şîa", "El-Manzumet'ül-Vâfiye Bi'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye", "Er-Risâlet'ül-Vâfiye Fi Beyâni Sıhhati Mezhebi Ehl'is- Sünnet'i Vel-Cemaati Ve Beyâni Butlâni Ve Fesâdi Mezheb'il-Vêhhâbiyye", "El-Kavl'ül-Vesît Beyn'el-İfrâti Ve't-Tefrît", "Et-Tibyân Li Mebde-i Ve Müntehâ Şehri Ramazân", "Delâil'üs-Salât", "Ed-Dürr'ül-Vehhâc Nazm'u Fihhriste't-İl Minhâc", "Menhel'ül-Vüdd Fi Beyâni Ğazveti Bedr'in Ve Uhud", "El-Menzûmet'ül-Behiyye"* Bu eserler İstanbul Ravza yayıncılık ve matbaacılık tarafından "*Mecmûat'ur-Resâil Min Enfai'l-Mesâil"* adı altında birleştirilerek basılmıştır.

[33] Şeyh Muhammed Maşuk, Şeyh Mâsum'un oğludur. O da Şeyh Abdürrahim oda Şeyh Abdurrahman et-Tağî'nin oğludur. Annesi Fatma Hanımdır. Şeyh Maşuk Bitlis'e bağlı Güroymak (Norşin) ilçesinde 1906 yılında doğmuştur. Yedi yaşında Hazret olarak bilinen amcası Şeyh Ziyaeddin'in yanında okumaya başlar. Daha sonra Seyda-i Tağî'nin halifesi olan Molla Abdullah Subaşı'nın oğlu Seyda Molla Abdulbaki'nin yanında okuyup kendisinden ilmi icazetini alır. Amcası Şeyh Hazret'in yanında intisap edip tasavvufi ameline başlar. Şeyh Hazret'in vefatından sonra halifesi olan Mela-i Mazın lakabıyla tanınmış Şeyh Muhammed Emin'in yanında devam eder. 1933 senesinde bu zatın da vefat etmesiyle yine Hazret'in halifesi olan Suriye Kamışlı (Telmaruf)'ta ikamet eden Şeyh Ahmet el-Haznevî'nin yanına gidip ona intisap eder. Altı yıllık bir seyrü sülükün ardından Şeyh Ahmed ona hilafet izni verir. Tasavvufî icazetini aldıktan sonra Norşin'e dönen Şeyh Maşuk,

ona intisap eder. Daha sonra tasavvufta terbiye disiplini ile ifade edilen seyrü sülüke başlar. Molla Muhammed Said altı yıl devam eden seyrü sülüğün ardından şeyhinden halifelik alır.[34]

medresenin başına geçip hem ilmi tedrisatı hemde irşad faaliyetlerini sürdürür. Şeyh Muhammed Maşuk 1975'te halifesi Molla Muhyiddîn Havilî, Molla Hüseyin Mirahura ve oğlu Molla Muhammed Veysi'nin yanı sıra kardeşi Şeyh Necmeddin'in de içinde bulunduğu kalabalık bir kafileyle hacca gider ve hac farizasından sonra Mekke'de iken rahatsızlanır ve ayrı bir kafile ile gelen Molla Muhammed Said, Şeyh Maşuk'un emriyle Medine'ye ve oradan da kafiyesiyle Türkiye'ye döner. İlerleyen günlerde rahatsızlığı artar ve 28 Aralık 1975'te vefat eder. Haremi şerifte binlerce kişinin katılımıyla sabah namazına müteakip cenaze namazı kılınır. Na'şı, vasiyeti üzerine Cennet'ül Muâlla'da Hz. Hatice'nin ayak ucuna defnedilir. Şeyh Maşuk tek evlilik yapmış ve bu izdivaçtan üçü erkek, beşi kız olmak üzere sekiz evladı olmuştur. Erkek çocukları Abdullah, Molla Bedrettin ve Molla Muhammed Veysi'dir. Kız çocukları ise Melike, Muazzez, Halime, Habibe ve Behcete Hanımdır. Bu bilgiler Molla Said'le 02.Eylül.2018 tarihinde yapılan röportaj sonucunda elde edilmiştir.

[34] Elçanî, **Ûlemâunâ Min'el-Müderrisîn fil-Karn'il-İşrîn,** s. 170.

İKİNCİ BÖLÜM

MOLLA MUHAMMED SAİD TAHIKÎ'NİN NEZÂHET'ÜL-ASHÂB Fİ'S-SÜNNETİ VE'L-KİTÂB ÂMMÂ İFTERÂ ALEYHİM EHL'ÜZ-ZEYĞİ VE'L-İRTİYÂB ESERİ BAĞLAMINDA İMÂMİYYE ŞÎASI'NA ELEŞTİRİSİ

Molla Muhammed Said Tahıkî, *Nezâhet'ül-Ashâb fi's-Sünneti ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Aleyhm Ehl'üz-Zeyği ve'l-İrtiyâb'*ın başında telif amacını, 1979 yılında Âyetullah Humeynî ve taraftarlarının İran'da yaptıkları devrime değinerek açıklamaktadır. Eserde verilen bilgilere göre, İran'da Muhammed Rıza Pehlevi'nin 1979'da devrilerek yerine Âyetullah Humeynî ve taraftarlarının İslam devrimi adı altında İmâmiyye Şîa'sının esasları üzerine hükümeti kurması İran'ın yanısıra Türkiye'de Sünnî kesim tarafından sevinçle karşılandı ve gerçekleştirilen devrime olumlu yaklaşıldı. İslam'a yaptıkları hizmetten dolayı Şiîler takdir edildi. Hatta Şiîlik İslamdan beslenmiş ikiz kardeş olarak görüldü.[35]

Molla Muhammed Said, Sünnî kesimin İmâmiyye Şîa'sına ait eserleri okuyup imâmet-hilafet gibi meselelere bakış açıları ve sahâbeye yaklaşımlarını gördükten sonra üç gruba ayrıldığını ifade eder.

Birinci Grup: İmâmiyye Şîa'sının İslam dinine yaptıkları hizmetleri takdir etmelerine rağmen mezhepteki bidat ve hurafeleri kabul etmeyip reddeden. İkinci Grup: İmâmiyye itikadını kısmen de olsa benimseyip o mezhebe temayül eden. Üçüncü Grup: İmâmiyye itikadına çok meyledip mezhepteki hurafeleri yayma çabasında olanlar.

---

[35] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 9.

Molla Muhammed Said ilk grubu güzeli çirkinden, iyiyi kötüden ayıran İslam alimleri olarak kabul eder. İkinci grubu alimlerle içli dışlı olmayan, onların nasihatlerine kulak asmayan avam tabakası olarak tarif eder. Sonuncu grubu ise kendilerini ilim ehli kabul eden ama gerçekte iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırt edemeyenler olarak tanımlar.[36]Molla Muhammed Said, İmâmet meselesinin geçmişte olduğu gibi günümüzde de büyük önem arz ettiğini zira Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at mezhebi ile İmâmiyye Şîa'sı arasında birçok ihtilaf konularının bu noktaya dayandığını ifade eder. Bu nedenle bu alanda bilgisi ve yeteneği olan herkesin her iki mezhepten hangisinin doğru ve haklı, hangisinin ise yanlış ve batıl olduğunu beyan etmesinin ilmi bir sorumluluk olduğunu dile getirir. İşte bu ilmi sorumluluğu yerine getirmek için de imâmet ve hilafet meselesi ve ilgili konuları her iki mezhebin muteber kitaplarına müracaat edip tahkik ve tahlil ettiğini ifade eder.[37]

2.1. ESERİNDEKİ METODU VE KULLANDIĞI KAYNAKLAR

Molla Muhammed Said, Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at ile İmâmiyye Şîa'sı arasındaki imâmet ve hilafet meselesi başta olmak üzere, birçok ihtilaf edilen konuyu ele almış, bu konuları eleştirel (iddialar ve reddiyeler) metodlla işlemiştir. Şiîliği işlerken büyük ölçüde son dönem İmâmiyye alimlerinden Muhammed Hüseyin Ali Kaşif'ul-Ğitâ'nın[38] *Aslü'ş-Şîa ve Usûlühâ* eserini esas almış ve müellifin imâmetle

---

[36] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 9-11.

[37] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 11-13.

[38] Irak'ın Necef kentinin Ammâra mahallesinde (1294/1877) yılında dünyaya gelir. On yaşında İslami ilimlere başlar. Arap dili ve edebiyatı, şer-i ve akli ilimleri okur. Genç yaşta adını duyurur. Büyük dedelerinden Cafer b. Hızır Kaşif'ul-Ğitâ'nın lakabıyla meşhur olur. Felsefe ve kelam ilmini o dönemin meşhur alimlerinden Âyetullah Şeyh Ahmed Şîrâzî, Mirza Muhammed Bakir İstahbanatî ve Muhammed Rıza Necabafî'den almıştır. Mısır, Lübnan ve Suriye gibi birçok ülkeye gidip oradaki bilhassa Sünnî halk ve alimlerle görüşüp, Şiî'ler hakkında doğru bilgi sahibi olmalarını sağlayacak çeşitli konferanslar vermiştir. Sünni halk ve ulemanın zihninde bulunan Şiî'ler aleyhndeki şüpheleri kaldırmak amacıyla *Aslu'ş-Şîa ve Usûlühâ* adlı eseri kaleme aldı. Bu kitap Şiî akidesinin açıklanması alanında yazılmış ve insanların beğenisini kazanmış en önemli eserlerden biridir. İngilizce, Urduca, Türkçe ve Farsça dillerine çevrilip şu ana kadar birçok kez baskısı yapılmıştır. Hatta müellifi hayattayken dokuz kez yayınlanmıştır. Sünnî kesim tarafından beğeniyle karşılansa da Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'ât mezhebinin görüşlerine ters düştüğü için bazı Sünnî ulema tarafından tenkit edilip içerdiği konulara cevap verilmiştir. Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkī, **el-Aʿlâm,** Daru'l-İlmi li'l-Melayiîn, Beyrut 2002, c. 6, s. 106-107; Ahmet Özel, "Muhammed Hüseyin Ali Kaşif'ul-Ğitâ", **DİA**, TDV Yayını, Ankara Türkiye 2002, c. 25, ss. 19-20, s. 19-20.

ilgili dile getirdiği iddiaları cevaplandırmaya çalışmıştır. Molla Muhammed Said, eserdeki her bir iddiayı cevaplamadan önce ilk başta o iddiayı detaylandırıp açıklığa kavuşturmuş, ardından Ehl-i sünnetin nazariyesiyle mukayese yapmıştır. Daha sonra bazen nakli bazen de aklı deliller kullanarak oldukça sert bir uslupla söz konusu iddialara reddiyeler sıralamıştır. Ayrıca Molla Muhammed Said sahâbenin fazilet ve güvenirliğine dair Kur'an ve Sünnet başta olmak üzere hicri ilk üç asrın rivayetlerine özel bir yer ayırmıştır.[39]

Molla Muhammed Said'in konuları tasnif etmeden yazmış olduğu[40] *Nezâhet'ül- Ashâb fi's-Sünneti ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Aleyhm Ehl'üz-Zeyği ve'l-İrtiyâb* adlı eserindeki kaynaklara baktığımızda, Şehristânî (ö. 548/1153)'nin *el-Milel ve'n-Nihal*, Mahmûd Şükrî el-Âlûsî (ö. 1342/1924)'nin *el-Minḥatü'l-ilâhiyye*, Mustafa Sibaî (ö. 1384/1964)'nin *Es-Sünne ve Mekânetuhâ*, Muhammed Ebû Zehrâ (ö. 1394/1974)'nın *Târîḫu'l-Meẕâhibi'l-İslâmiyye,* İhsan İlâhi Zahîr (ö. 1407/1987)'in *eş-Şîa ve's-Sünne*, Dr. İyâde Eyyûb el-Kübeysî (ö. 1441/2019)'nin *Sahâbetü Resûlillâh fi'l-Kitâb ve's-Sünne,* Muhammed Abdusettâr Tûnûsevî'nin[41] *Butlan'u Akâid'iş-Şîa* eserlerinden çokça yaralanıp nakillerde bulunduğunu, bir çok yerde yaptığı alıntıları tetkike tabi tutmadığını görmekteyiz. Fıkhi meseleleri ise Yûsuf el-Erdebîlî (ö. 779/1377)'nin *el-Envâr li-Âʿmâli'l-Ebrâr,* eş-Şaʻrânî (ö. 973/1565)'nin *el-Mîzânü'ş-Şaʿrâniyye (el-Mîzânü'l-Kübrâ),* Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570)'nin *Muġni'l-muḥtâc ilâ Maʿrifeti Meʿânî Elfâẓi'l-Minhâc,* Abdurrahman el-Cezerî (ö. 1360/1941)'nin *el-Fıkh Âle'l-Mezâhibi'l-Erba'a* eserlerine müracaat edip detaylandırmaya çalıştığını, tefsirlerden Fahreddin Muhammed er-Râzî (ö. 604/1210)'nin *Tefsîrü'l-Kebîr,* Kâdı Beydâvî (ö. 685/1286)'nin *Tefsir'il-Beyzâvî,* İsmâîl İbn Kesîr (ö. 774/1373)'in *Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-ʿÂzîm* eserlerini esas aldığını, hadislerde ise ağırlıklı olarak Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in *Müsned*, Buhâri (ö.

---

[39] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 75-108.

[40] Molla Said'in, *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb* adlı eserinde konuları ele alırken başlıklara ayırmaması ve zaman zaman tekrara düşmesi eserden istifade hususunda biraz güçlüğe sebep olmaktadır.

[41] Hasbelkader yapığımız araştırmalar sonucu doğum veya vefat tarihi hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Fakat *Butlan'u Akâid'iş-Şîa* adlı eserinin mukaddimesinde kendisinin telif tarihini 1403/1983 olarak zikretmesi, öte yandan Molla Muhammed Said'in kendisinden yaptığı nakillerde onun hakkında "Pakistan'daki Ehl-i Sünnet Teşkilatının Başkanı" şeklinde söz etmesi, müellifin çağdaş alimlerden olduğunu ortaya koymaktadır.

256/870)'nin *Sahîh-i Buhâri,* Müslim (ö. 261/875)'in *Sahîh-i Müslim,* Tirmizî (ö. 279/892)'nin *Süneni't-Tirmizî* ve Taberânî (ö. 360/918)'nin *Mu'cemü'l-Kebîr* adlı eserlerinden yararlandığını söyleyebiliriz. Bunların yanı sıra İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), İmam Rabbânî (ö. 1034/1624),[42] Şeyh Yusuf en-Nebhânî (ö. 1350/1932)[43] ve Said-i Nursî (ö. 1379/1960)'nin eserlerinden de bazı yerlerde faydalandığı olmuştur.[44]

2.2. ŞİÎLİK

Sözlükte itaat ve mütâbaât anlamlarındaki müşâya'a kökünden türeyen Şîa, bir kişiye yardım eden ve ona taraftar olan anlamındadır.[45]Ayrıca taraftar, destekleyici, yardımcı ve etbâ, bir amaç üzerine toplanan kavim anlamlarına da gelir.[46]

Terminolojik manasına bakıldığında Şîa kavramının tanımı ve onunla kimlerin kastedildiği hususunda ittifak olmadığı görülmektedir. Zira kaynaklar incelendiğinde, Ali b. Ebû Talib'in haklılığını iddia edenlerden, onun ulûhiyyetini iddia eden gâlî unsurlara kadar Şiîlik içinde birçok farklı tanım ve mahiyetin mütalaa edildiği görülmektedir. Şîa kavramının zamanla içerik değiştirmesi, yer yer luğavi ve yer yer ıstılahi anlamıyla kullanılmasının yanı sıra bölgeden bölgeye anlam farklılığı göstermesi muhtemelen bunun başlıca sebebi olarak görülebilir.[47]

---

[42] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 181-184.
[43] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 184-185.
[44] Molla Muhammed Said, **el-Kavl'ul-Vasît Beyn'el-İfrâti vet-Tefrît,** s. 94-95.
[45] **Tâcü'l-ʿÂrûs min Cevâhiri'l-Kāmûs,** "Şyâ" maddesi, Dâru'l-Hidaye, Küveyt 1965.
[46] **Lisânu'l-Arab,** "Şyâ" maddesi, Dâru Sadr, Beyrut 1414/1994.
[47] Metin Bozan, **İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2018, s. 38-39. Örneğin ilk dönem Şiîler, Şîa'tu Ali (Ali taraftarları) tabiriyle Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'ye bağlı olan ve onun imam olması gerektiğini iddia eden kesimi kast ederken, klasik dönem Şiîler ise Şiîliği, Allah'û Teâlâ'nın emri ve Rasulullah'ın vasiyetiyle Allah Resûlü'nün vefatından sonra, Hz. Ali'nin Müslümanların tamamının imamı olması şeklinde tanımlar. Bunlara mukabil Sünnîlerin ekseriyeti ise; Hz. Ali'ye taraftar olan, imâmet ve hilafetinin, anlamı açık yahut kapalı nas ve vasiyetle sabit olduğunu kabul edip imâmetin Ali evlatlarından başkasına intikal edemeyeceğini iddia edenlere genel olarak verilen bir isimdir. Ebû halef Sa'd b. Abdullah el-Kummî, **el-Makālât ve'l-Fırak,** Tsh. Muhammed Cevad, Mektebet'u Hayderî, Tahran 1331, s. 3; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, **Telhîşü'ş-Şâfî,** Nşr. Hüseyin b. Muhammed et-Takî, Necef 1963, c. 2, s. 56; Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** Daru'l-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut 1413/1992, c. 1, s. 144.

Istılahi olarak bir tanım yapmak gerekirse, "*Şîa: Hz. Muhammed'den sonra Ali b. Ebû Tâlib'in nas ve tayin ile imam olarak atandığına ve imâmetin kıyamete kadar onun mâsum soyunda devam edeceğine inanan toplulukların müşterek adı"* olarak tanımlanabilir.[48]

2.2.1. Eserde Şiî Fırkalar

Mezhepler tarihi kaynakları Şîa'yı pek çok farklı şekilde tasnif etmiştir. Daha sonraları gelen ulema da genelde bu tasnifi benimsemişlerdir. Bu bağlamda Şark ulemasının genelde Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserinde yapmış olduğu Seyfeddin Âmîdî'nin tasinfini benimsediğini müşahede etmekteyiz.[49] Ancak Molla Muhammed Said Tahıkî'nin farklı bir yöntemi benimsediğini görmekteyiz. O, Şiî ana fırkaları tasnif ederken Mahmûd Şükrî el-Âlûsî (1857-1924)'nin[50] *el-Minḥatü'l-ilâhiyye*[51] eserine bağlı kalarak Şiî fırkaları Muhlisiyyun, Tafdîliyye, Sebeiyye ve Gulât olmak üzere dört başlık altında ele almıştır.[52]

Muhlisiyyun hakkında nas ile tayin ve tafdil fikrine sahip olmadıklarını, Tafdîliyye grubu ise adından da anlaşılacağı gibi tafdil fikrini benimsediklerini fakat ilk grupta olduğu gibi bu grupta da nas ile tayin fikrinin dillendirilmediğini belirtmektedir. Son olarak hem Sebeiyye hemde Gulât Şîa'sının başlarını İbni

---

[48] Bozan, **İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu,** s. 39.

[49] Bkz. Bozan, "Osmanlılar'ın Son Döneminde Makâlât ve Fırak Geleneği: Şeyh Abdurrahman Aktepî Örneği", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi,** 2011, sayı: 1, ss. 115- 136, c. 11, s. 126-127.

[50] Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Şihabuddin Mahmûd el-Âlûsî el-Hüseyni (m. 1857-1924/ h. 1273-1342) tarihçi, edebiyatçı ve Selefiyye'ye bağlı ıslahatçı din âlimidir. Bağdat'ta doğdu. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin eserlerinden etkilenerek Selefiyye akîdesini benimsedi. Ve bu akımın Irak'ta yayılmasında rol oynadı. Geride bir kısmı risale olarak üzere elli iki eser bırakmıştır. *el-Minḥatü'l-ilâhiyye Telhîsu Tercemeti't-Tuḥfeti'l-İṯnâ ʿAşeriyye*. Abdülazîz ed-Dihlevî'nin aslı Farsça olan Tuḥfe-i İṯnâ ʿAşeriyye'sini Gulâm Muhammed Muhyiddin b. Ömer Arapça'ya çevirmiş, Arapça tercümeyi ihtisar ederek bu eserini meydana getirmiştir. Yusuf Şevki Yavuz, "Âlûsî, Mahmûd Şükrî", **DİA**, TDV Yayını, İstanbul 1989, c. 2, ss. 548-549, s. 548-549; Ziriklî, **el-Aʿlâm,** c. 7, s. 172.

[51] Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, **el-Minhatü'l-ilâhiyye**, Hakikat Kitabevi, İstanbul 1433/2012, s. 19.

[52] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 57-58, 162-166.

Sebe'in çektiğini ve bu iki grupta hem tafdil hemde nas ile tayin fikrinin benimsendiğini açıklamaktadır.[53]

"*Şîa'yı Ûlâ (İlk Şîa)"* denilen Muhlisiyyun hakkında; Hz. Ali'nin hilafeti dönemindeki ensâr ve muhacirlerden oluşan sahâbenin yanı sıra onların izini takip eden tâbiînin ekseriyetinden ibaret olduğunu, sahâbenin hiçbirine dil uzatmadıklarını, tekfir ve aşağılayıcı konuşmadıklarını ifade eden Molla Muhammed Said, ilk Şiî lakabın hicretin 37 yılında ortaya çıkıp kullanıldığını dile getirmektedir. Hz. Ali'nin imâmetine ilişkin vasiyet fikrinin bu grupta dillendirilmediğine temas eden Molla Muhammed Said, özetle bu grubun nas ile tayin fikrini benimsememekle ifrata, Hz. Ali'yi şeyhayn (Hz. Ebû Bekir ve Ömer)'den üstün tutmamakla da tefrite düşmekten kaçınmış olduklarını dile getirmektedir.[54]

Molla Muhammed Said Tafdîliyye Şîa'sı hakkında, Hz. Ali'yi sahabenin hepsinden üstün tutanlara bu adın verildiğini, bu grubun içinde bir kısım tâbiînin de olduğunu,[55] sahâbenin hiçbirine kin ve nefret beslemediklerini, hiçbirini küfür ve fısıkla itham etmediklerini ifade edip,[56] bu fırkanın Muhlisiyyun Şîa'sından iki veya üç yıl sonra ortaya çıktığını söylemektedir. Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688)'nin[57] öğrencisi Yahyâ b. Ya'mer (ö.89/708),[58] Basra kurrâlarından imam Muhammed

---

[53] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 165-167.

[54] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 57-58, 162-163, 166-167.

[55] Şiîlere göre sahabe içinde de tafdil fikrini savunanlar vardır. Ilımlı bir Şiî olan İbni Ebi'l-Hadid, Hz. Ali'yi bütün sahabeden üstün sayan sahâbeleri şöyle zikreder: Ammar b. Yasir, Selman el-Farisî, Ebû Zer el-Ğifarî, Mikdad b. Esved, Cabir b. Abdullah, Sehl b. Hanif, Übey b. Kâ'b, Osman b. Hanif, Ebû el-Heysem b. et-Tayhan, Büreyde, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû et-Tıfl Amir b. Vâile, Abbas b. Abdulmuttalib ve oğulları, hatta bütün Haşimoğulları. Muhammed b. Ahmed Ebû Zehrâ, **Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye: Fi's-Siyâse ve'l-ʿAkāʾid ve Târîhi'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye,** Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1975, s. 30.

[56] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 58.

[57] Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî el-Kinânî (ö. 69/688) Tabiîn'in büyüklerinden olup, fıkıh ve hadis alimi aynı zamanda iyi bir şair, yönetici, komutan ve hazır cevaplı bir zat olarak bilinmektedir. Hz. Ömer zamanında Basra'da ikamet etmiş Hz. Ali'nin halifeliği sırasında Basra Valisi Abdullah b. Abbas tarafından Basra kadılığına getirilmiştir. Hz. Ali'nin öldürülmesine kadar bu görevi üstlenmiş Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Ziriklî, **el-Aʿlâm,** c. 3, s. 236.

[58] Ebû Süleymân Yahyâ b. Ya'mer el-Veşkī el-Advânî (ö. 89/708) Ehvaz'da doğup Basra'da ikamet etmiştir. Bazı sahâbeleri gördüğü için tabiinlerdendir. Lügat, fıkıh, kırâat ve edebiyat âlimidir. Diğer sahâbelere de saygısı olmakla birlikte Ehl-i Beyt'i daha üstün görüp ve Şîa'ya meyletmiştir. Ebü'l-Esved ed-Düelî tarafından başlatılan harekeleme ve noktalama çalışmaları Nasr b. Âsım ve İbn

Bakır (ö. 114/733) ve imam Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765)'tan hadis rivayet eden Salim b. Ebi Hafsa (ö.137/754-755), "*Işlâḥu'l-manṭık"* eserinin sahibi Ebû Yûsuf Ya'kūb b. İshâk es-Sikkît (ö.244/858)[59] ve daha niceleri tafdil fikrini benimsemişlerse de ilk grupta olduğu gibi bu grupta da nas ile tayin fikrinin dillendirilmediğini belirtmektedir. Tafdil fikri, Ehl-î sünnet ve'l-cemaât nezdinde her ne kadar bidat sayılmışsa da bu fikri benimsemenin fıskı gerektirmediğini ifade eden Molla Muhammed Said, söz konusu fikrin şahitliğe engel teşkil etmediğini açıklar.[60]

Sebeiyye grubu hakkında açıklamalarda bulunan Molla Muhammed Said, Ammar b. Yasir, Mikdad b. Esved, Ebû Zer el-Ğifari, Selman el-Farisî gibileri hariç, sahabenin çoğunluğuna dil uzattıklarını, hatta sahabenin çoğunluğunu küfür ve fısıkla itham ettiklerini, Hz. Ali'ye bi'ât'ı terk ettikleri için Ğadîr günü hazır olan sahâbenin irtidad ettiklerini ve onlardan kendilerini teberri ettiklerini dile getirip Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Abdullah b. Sebe'in aldatmasıyla ortaya çıktıklarını söylemektedir. Molla Muhammed Said, *Ehl-î Sünnet ve'l-Cemaat* lakabının ilk ortaya çıkış sebebini bu grupla ilişkilendirip bu grubun ortaya çıkmasıyla ilk Şiî grup olan Muhlisiyyun fırkasının, bu grupla aynı ismi (Şiî) taşımayı ve anılmayı uygun görmediklerinden dolayı bu ismi terk ettiklerini ve kendileri için Ehl-î Sünnet ve'l-Cemaât ismini verdiklerini ifade eder.[61]

Son olarak dördüncü grup olan Gulat'ı Şîa (Taşkın Şiîler) hakkında açıklamalarda bulunan Molla Muhammed Said, İbni Sebe'in aldatmasıyla Hz. Ali'nin tanrı olduğunu iddia ettiklerini, Hz. Ali'nin hilafeti döneminde ortaya çıktıklarını, bir kısmının Hz. Ali tarafından öldürülmesine rağmen bu sapkın

---

Ya'mer'le devam etmiştir. Basra'da kadılık yaptı. 129 (m. 746/747) senesinde orada vefât etti. Ziriklî, **el-Aʿlâm,** c. 8, s. 177.

[59] Ebû Yûsuf Yaʿkūb b. İshâk es-Sikkît (ö. 244/858) Arap dili âlimi ve edip olan İbnü's-Sikkît ilmi tahsilini Bağdat'ta yaptı. Abbasi Halifesi Mütevekkil'e yakın oldu. Halife çocuklarının terbiyesiyle onu görevlendirdi. Hatta halifenin dostu oldu. Daha sonra bilinmeyen bir sebepten ötürü onu öldürdü. Bir rivayete göre halife mütevekkil İbnü's-Sikkît'e Müeyyed ve Muʿtezz'i mi yoksa Hz. Hasan ve Hüseyin'i mi daha çok sevdiğini sordu. İbnü's-Sikkît, Resûl-i Ekrem'in torunlarını tercih ettiğini, hatta Hz. Ali'nin kölesi Kanber'i bile Müeyyed ve Muʿtez'den daha çok sevdiğini söyledi. Bu cevaba çok kızan halifenin emri üzerine linç edilip evine atıldı ve öldü. Ziriklî, **el-Aʿlâm,** c. 8, s. 195.

[60] Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî, **el-Envâr li-Âʿmâli'l-Ebrâr**, İslami Kitaplar Naşiri, Midyat y.y. c. 2, s. 435; Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 163-164, 167.

[61] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 164-165, 167-168.

görüşlerinden vazgeçmediklerini aksine sapkın fikir ve düşünceleri üzerine devam ettiklerini, inatlarının perçinleştiğini söylemektedir.[62] Öte yandan Molla Muhammed Said, İbni Sebe'in iddia ettiği "*Hz. Ali'de ilâhî bir cüzün hulul ettiği, ondan sonra bu ilâhî cüzün tenâsüh yoluyla diğer imamlara geçtiği"* şeklindeki aşırı fikirlerinden ötürü, hakikatte sayısı çok temelde ise dört ana Gulât grubun ortaya çıktığını ifade eder.[63],

Molla Muhammed Said Tahıkî, söz konusu fırkaların ilkinin İbni Sebe'in taraftarlarından oluşan Sebeiyye olduğunu söyler. Bu fırka hakkında, öldürülenin Hz. Ali olmadığını aksine onun şekline giren bir şeytan olduğunu, Hz. İsa'nın göğe çekildiği gibi Hz. Ali'nin de göğe çekildiğini,[64] onda ilâhi bir cüz bulunduğunu, hiçbir kimsenin onu mağlup edemeyeceğini, onun bulutlar üzerinden geleceğini, gök gürültüsünün onun sesi, şimşeğinde tebessümü olduğunu,[65] yakında yeryüzünü adaletle doldurmak üzere yere ineceğini ileri sürdüklerini bildirir. Daha sonra İbni Sebe'in bu iddialarını Hz. Ali'nin ölümünden sonra kendi çevresinde bir cemaat teşekkül edince açıkladığını söyler.[66] Sebeiyye fırkasının, tevakkuf, gaybet ve rec'at konularını kabullenen, Hz. Ali'de bulunan ilâhi cüzün tenâsüh yoluyla diğer imamlara geçtiğini ileri süren, ilk fırka olduğunu ifade eder.[67]

İkinci grubun Beyan b. Sem'an et-Temîmî'nin mensuplarına itlak edilen Beyâniyye fırkası olduğunu ifade eden Molla Muhammed Said, bunların da Sebeiyye gibi Hz. Ali'nin ilahlığını iddia ettiklerini dile getirir. İlâhi bir cüzün Hz. Ali'ye hulul edip cesedi ile birleştiğini, Hz. Ali'nin gaybı bu cüz vasıtasıyla bildiğini, "*Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!"*[68] âyetinin tefsirinde gölgeler içinde gelenden Hz. Ali'yi kast ettiklerini, gök gürültüsün onun sesi,

---

[62] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 165-167.
[63] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 143-144.
[64] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 137.
[65] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 143.
[66] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 142.
[67] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 143-144.
[68] Bakara, 2/210.

şimşeğin de onun tebessümü olduğunu ve buna benzer bazı aşırı fikirlere sahip olduklarına temas eder.[69]

Üçüncü grubun Gâliye olduğunu dile getiren Molla Muhammed Said, bu fırkanın aşırılığa kapılıp imamlarda ilâhi özellikler bulunduğuna hükmederek, imamları yaratılmışların hududundan çıkardıklarını, bazen imamlardan birini ilâha, bazen de ilâhı yaratılmışlardan birine benzettiklerini söyler.[70]

Son olarak dördüncü grubun Ebû Kâmil'in[71] mensuplarına itlak edilen Kâmiliyye fırkası olduğunu ifade eden Molla Muhammed Said, bu fırka hakkında, Hz. Ali'ye bî'ât'ı terkettikleri için bütün sahâbeleri tekfir ettiklerini, imâmeti bir nur olarak gördüklerini, her imamdan bir diğerine intikal ettiğini, bazen imâmetin, tenâsüh neticesinde nübüvvet olduğunu ileri sürdüklerini bildirmiştir.[72]

Molla Muhammed Said'in Şiî fırkalar hakkında verdiği bilgiler tetkik edildiğinde görülecektir ki, Gulât Şîa'sını bahsi geçen Sebeiyye, Beyâniyye, Gâliye ve Kâmiliyye şeklinde dört temel grup olarak tasnife tabi tutup her biri hakkında malumat verdikten sonra, kaynak olarak Şehristânî'nin *el-Milel ve Nihal* kitabını atıfta bulunmaktadır.[73] Ancak Şehristânî tetkik edildiğinde bu grupların her birine değinip Gulât Şîa'sı olduklarını ve İbn Sebe'in aşırı fikirlerinden etkilenip meydana geldiklerini kaydetse de lakin Molla Said'in söylediği şekilde böyle bir tasnife tabi tuttuğunu görmemiz mümkün değildir.[74]

---

[69] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 144; "Beyâniyye; Beyân b. Sem'ân et-Temîmî veya en-Nehdî'nin taraftarlarıdırlar. Bir kısmı onun ilâh olduğunu bir kısmı ise Nebî olduğunu ileri sürmüştür. Kaynakların aktardığına göre önceleri kendisini Muhammed el-Bâkır'a nisbet eden Beyân, daha sonra onu kendisine itaate davet etmiş ve nübüvvetine inanmasını istemiştir." Bozan, **İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu,** s. 62.

[70] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 144.

[71] Hz. Ali ve diğer sahâbeler hakkından en ağır ve aşırı fikirlere sahiptir. Kendisi Rafızîlerdendir. Hz. Ali'ye bî'ât etmemelerinden ötürü Sahâbenin kafir olduklarını, Hz. Ali'nin de onlarla savaşmadığı için kafir olduğunu, zira Sıffîn yoldaşlarıyla savaştığı gibi onlarla da savaşması gerektiğini iddia eder. Detaylı bilgi için bkz. Abdülkāhir b. Tâhir el-Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak**, Dar'ul-Afak'il-Cedide, Beyrut 1977, s. 17, 39.

[72] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 144.

[73] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 143-144.

[74] Öte yandan Molla Said'in yaptığı Şiî tasnife bakıldığında bir çelişkinin olduğu farkedilecektir. Zira ilk başta Şiî fırkaları, içlerinde Sebeiyye'nin de yer aldığı Muhlisiyyun, Tafdîliyye, Sebeiyye ve

Molla Muhammed Said'in Mahmûd Şükrî el-Âlûsî 'nin *el-Minḥatü'l-İlâhiyye* eserine bağlı kalarak yaptığı Şiî fırkaların taksimine bakıldığında, Muhlisiyyun ve Tafdîliyye adı altında Şiî fırkalar hususunda verdiği bilgiler kendisi ve eserinden yaralandığı Alûsî'ye özgün olarak görülmektedir. Zira *el-Milel ve'n-Nihal, el-Fark Beynel'l-Fırak* gibi meşhur İslam Mezhepler Tarihi eserlerine bakıldığında Şiî fırkaların taksiminde ne Muhlisiyyun ve Tafdîliyye adı altında bir Şiî fırkanın varlığından söz edilmekte, ne de Hz. Ali'nin hilafeti döneminde sahâbenin çoğunluğu ve tabiînlere Muhlisiyyun ve Tafdîliyye adı altında Şîa denildiğine rastlanmaktadır. Ancak Tafdiliyye'nin daha sonraki bir süreçte ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Nitekim dini nitelikli Şîa'nın ortaya çıkışına bakıldığında, hicri I. asrın son çeyreğinde bir farklılaşmadan söz etmek mümkündür.[75] Nevar ki, Şiiliğin doğuşu hakkında ileri sürülen görüşlerin ekseriyeti, bu tabirin ne zaman ıstılahlaştığı hususunu dikkate almamaktadır.[76]

2.2.2. İmâmiyye Şîa'sının İmâmet Anlayışı

Molla Muhammed Said, İmâmiyye Şîa'sının imâmet anlayışını serd etmeden önce buna bir reddiye mukabilinde Ehl-i sünnetin imâmet nazariyesine değinip Ehl-i sünnetin imâmet anlayışının; imâmet görevine gelme şekli, imam seçilecek kişide aranan nitelikler ve imâmetin hükmü olmak üzere üç nokta üzerinde şekillendiğini, imâmet görevine gelme şeklinin de üç farklı yöntemi olduğunu dile getirir.

Birincisi; bir araya gelmeleri ve kendileriyle çözümün bulunması mümkün olan *hall ve akd ehl-i* diye tabir edilen, alimler ile aşiret ve kabile reisleri gibi şehrin eşrafından belli başlı insanların, birini seçerek ona bî'ât etmeleri ve onu imam seçmeleri. [77]

İkincisi; imam hayatta iken, kendi vefatından sonra ümmete imamlık yapmak üzere birisini tayin ederek imamlık ahdini ona teslim etmesi veya bu işi o günün

---

Gulât olarak dört gruba ayırır. Daha sonra Sebeiyye fırkasının başı olarak bilinen İbn Sebe'in aşırı fikirlerinden dört ana Gulât grubun ortaya çıktığını ve bunların Sebeiyye, Beyâniyye, Gâliye ve Kâmiliyye olduğunu ifade eder. Bu durumda Sebeiyye hem üst tasnifte hem de alt tasnifte yer almış olur.

[75] Bozan, **İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu,** s. 73.

[76] Bozan, **İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu,** s. 57-59.

[77] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 26.

kamuoyu temsilcileri olarak isimlendirebileceğimiz belli bir sayıdan oluşan şûrâya havale etmesi.[78]

Üçüncüsü; imâmet niteliklerine haiz birinin beraberindeki asker ordu vs. birlikte mevcut imamın ölümünden sonra zor kullanarak imam olması.[79]

İmam seçilecek kişide aranan niteliklere değinen Molla Muhammed Said, özetle bu nitelikleri şöyle sıralar; Müslüman, hür, erkek, mükellef, cesur, alim ve müçtehit, adil, siyaset ve isabetli görüş sahibi, konuşma, işitme ve görme gibi duyu organlarının sağlam olması ve Kureyş kabilesinden olması gerektiğini söyler.[80]

Son olarak imâmetin hükmüne değinen Molla Muhammed Said, Cuma ve Bayram namazlarının eda edilmesini sağlayacak, İslam birlikteliğini söylecek, içki ve hırsızlık gibi suçlardan dolayı had cezasını hak edenlere uygulayacak, sınırları koruyacak, ordu hazırlayacak, tayin edeceği hakimler vasıtasıyla halk arasında çekişme ve karışıklıklara son verecek, Müslümanları bir arada toplayacak, bölünmeleri ortadan kaldıracak, hasılı İslami hükümleri uygulayacak bir halifenin gerekliliği ve farziyeti hususunda Ehl-i sünnet alimlerinin ittifak ettiklerini ifade eder. Ayrıca aynı anda iki imamın -muvafık veya muhalif de olsalar- bulunamayacağı hususunda ittifakın olduğunu dile getirir.[81]

Molla Muhammed Said, İmâmiyye Şîa'sının imâmet anlayışını ele alırken Kaşif'ul-Ğitâ'nın *Aslu'ş-Şîa ve Usûluhâ* eserindeki beyanatını esas almaktadır. Buna göre; "*İmâmet Usulü'd-Dinden yani inanç esaslarından sayılıp Allah'a düşen bir vaciptir. Nasıl ki Allah kulları arasında dilediğini peygamberlik ve risâlet ile görevlendirip birtakım mucizelerle teyit etmiş -ki bu mucizeler Allah tarafından peygamberler için nass ve tasdik hükmündedir- aynı şekilde Allah, kulları arasında dilediğini imam olarak seçip peygamberine kesin dille tayin etmesini ve kendisinden sonra ümmetin başına geçirmesini emretmiştir. İmamlar peygamberlerin üstlendiği*

---

[78] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 26.
[79] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 26.
[80] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 25-26.
[81] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 26-28; Abdulvehhâb b. Ahmed eş-Şaʿrânî, **El-Mîzânü'ş-Şaʿrâniyye,** Daru Alemi'l-Kutup, Beyrut y.y. c. 3, s. 310; El-Cezerî, **el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a,** c. 5, s. 366.

vazifeleri üstlenir. Ancak peygamberler vahiy alırken imamlar vahiy almaz. Dolayısıyla peygamberler Allah'tan aldıklarını, imamlar ise peygamberlerden aldıklarını tebliğ ederler. İmâmet on iki imamda ardı ardına devam etmiştir. Her imam bir sonrakini tayin etmiştir. Peygamberler gibi imamlar da hata ve günahlardan masumdurlar.[82] *İslam ve iman, anlamları aynı, lafızları farklı (müteradif/eşanlamlı) kavramlar olup amm ve has olmak üzere iki türlü kullanımları vardır. Amm kullanımlarında tevhîd, nübüvvet ve meâd olmak üzere üç temel prensibe itlak edilirler. Has kullanımlarında ise tevhîd, nübüvvet, meâd, amel (Namaz, Oruç, Zekât, Hac ve Cihat) ve İmâmiyye Şîa'sının ilave ettiği İmâmet esası olmak üzere beş prensibe itlak edilirler. İmâmet esası, İmâmiyye Şîa'sının, diğer fırkalardan ayrıldığı, farklılık gösterdiği temel bir unsurdur. Fırkalar arasında temel fark imâmet meselesidir. Diğer farklılıklar fer-i ve arazi olup fıkıh mezhepleri arasındaki içtihadi farklılıklar gibidir."*[83]

Molla Muhammed Said'in Kaşif'ul-Ğitâ'nın görüşlerini verdikten sonra bunları tenkite geçer. Yaptığı tenkitlerinden ilki, imametin nübüvvet ile ilişkisinin İslam ve iman kelimelerinin ilişkisi üzerinden temellendirilmesine yaptığı yoruma yöneliktir. Ona göre bu iman ile İslam kavramları arasında müteradiflik değildir. Burada "umûm ve husûs min vechin" (Eksik Girişimcilik)[84]vardır. Ona göre, bu iki kavramın müteradif olduğunu iddia etmek Kur'ân kerim başta olmak üzere, Cibril ve başka hadislerden çıkan sonuca ters düşmektedir. Medine dışında, bâdiyede yaşayan Benî Esed kabilesinden bir grubun, bir kıtlık senesinde Allah Resulü (s.a.v.)'e gelerek iman ettiklerini, bundan dolayı zekâttan kendilerine bir şeyler vermesi gerektiğini söylemeleri üzerine, nazil olan "*Bedeviler inandık dediler. De ki: siz iman etmediniz, ama boyun eğdik (Müslüman olduk) deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi*."[85] âyetini buna örnek olarak zikretmektedir. Zira bu âyetten açık bir

---

[82] Muhammed Hüseyin Ali, Kaşif'ul-Ğitâ, **Aslü'ş-Şîa ve Usûlühâ,** Dar'ul-Advâ, Beyrut 1410/1990, s. 134-135.

[83] Kaşif'ul-Ğitâ, **Aslü'ş-Şîa ve Usûlühâ,** s. 133-134.

[84] Eksik girişimcilik: iki kavramdan her biri ötekinin bazı fertlerini kapsamına alıyorsa aralarında eksik girişimcilik var demektir. Örneğin; memeli balık kavram çiftleri arasındaki ilişki böyledir. Buna göre bazı memeliler balıktır, bazı balıklar memelidir. Mahmut Kaya, "Nisbet", **DİA**, TDV Yayını, İstanbul 2007, c. 33, s. 144.

[85] Hucurât, 49/14.

şekilde iman ve İslam kavramlarının anlamca farklı iki kavram olduğu, aksi takdirde Bedevilerin; "*âmennâ*" demeleri üzerine "*iman etmediniz ve iman kalbinize girmedi ama boyun eğdik (Müslüman olduk) deyin"* şeklinde bir mukabele yapılamayacağını iddia eder.[86]

Cibrîl[87] ve İslamın beş temel esasını beyan eden hadisleri[88] mezkûr iddiasına delil olarak zikreden Molla Muhammed Said, zikredilen âyet ve hadislerin dikkatlice incelenmesi takdirinde İslam ve iman kavramlarının anlamca aynı olmadıkları, aralarında "umûm ve husûs min vech"[89] (Eksik Girişimcilik)'in bulunduğu açık bir şekilde anlaşılacağını dile getirir. Zira Peygamberleri tebliğ ettiği hususlarda tasdik etmenin imanın mahiyetini teşkil ettiğini, namaz, oruç, zekât, hac gibi zahiri amellerin ifa edilmesinin de İslamın hakikatini tanımladığını ifade eder. Binaen aleyh inkâr etmemek suretiyle namaz, oruç, zekât ve hac gibi zahiri amelleri yerine getirmemesine rağmen, peygamberleri tebliğ ettiği hususlarda tasdik eden kişinin

---

[86] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 69-71.

[87] Ömer b. Hattab bildirdiğine göre o şöyle demiştir; Bir gün Rasulullah'ın yanında bulunduğumuz sırada aniden yanımıza elbisesi bembeyaz, saçı simsiyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülmüyor, bizden de kendisini kimse tanımıyordu. Doğruca Peygamber'in (s.a.v.) yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu ve "Ya Muhammed! Bana İslamın ne olduğunu söyle" dedi. Rasulullah (s.a.v.) "İslam Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna şehadet etmen; namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve yol (külfetleri) cihetine gücün yeterse Beyt'i hac etmendir." buyurdu. O zat, doğru söyledin" dedi. Hz. Ömer dedi ki: "Biz buna hayret ettik. (Zira) hem soruyor hemde tasdik ediyordu. "Bana imandan haber ver" dedi. Rasulullah da "Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere; hayrına şerrine inanmandır." buyurdu. O zat yine doğru söyledin dedi. Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, **el-Câmiu's-Sahîh I-V,** Nşr. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Daru İhya'ut-Turas'il-Arabî, Beyrut 1374/1954, "İmân" 1/1-1/8 (c. 1, s. 36).

[88] "İslam beş esas üzerine inşa edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in (s.a.v.) in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, Kâbe'ye haccetmek, Ramazan orucu tutmak. Ebû İsa Muhammed B. Îsâ Es-Sülemî Et-Tirmizî, **Es-Sünen I-V,** Nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fuad Abdulbâkî, Mektebet'u Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır 1395/1975, "İmân" 38/3-2609 (c. 5, s. 5).

[89] Kavramlar arası ilişki on beş türlüdür. Bunlardan bizi ilgilendiren kısım dört tanedir. Birincisi Eşitlik (Müsavat) iki kavramın her biri diğerinin bütün fertlerini karşılar. Örneğin insan ve düşünen varlık. İkincisi Ayrıklık (Mübayenet) iki kavramdan her biri diğerinin hiçbir ferdini içine almaz örneğin insan ve at. Üçüncüsü Tam Girişimlik (Umum ve Husus Mutlak) iki kavramdan yalnız biri diğerinin bütün fertlerini içine alır. Örneğin canlı ve at. Dördüncüsü Eksik Girişimlik (Umum ve Husus Min Veçhin) iki kavramdan her biri diğerinin bazı fertlerini içine alır. Örneğin insan ve beyaz. Detaylı bilgi için bkz. Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, **Devâbit'ul-Marife ve Usul'ul-İstidlâl ve'l-Munâzara**, Daru'l-Kalem, Şam 1994, s. 47-58.

Allah katında mümin sayılıp İslam hukuku kurallarınca Müslüman sayılmadığını, dolayısıyla İslam hukukunda belirlenen cezaların kendisine uygulanacağını bildirir. Ayrıca namaz, oruç ve zekât gibi zahiri amelleri yerine getirmekle birlikte peygamberleri tebliğ ettiği hususlarda tasdik etmeyen kişinin, her ne kadar Allah katında mümin addedilmese de İslam ahkamı açısından Müslüman sayıldığını ifade eder. Hem, söz konusu hususlarda peygamberleri tasdik eden, hem de zahiri amelleri yerine getiren kişinin, Allah katında mümin sayıldığı gibi İslam dininin prensipleri açısından da Müslüman sayıldığına değinir.[90]

Molla Muhammed Said'in ikinci tenkidi, Cibrîl hadisinde geçmeyen imâmet anlayışına yöneliktir. Ona göre Kaşif'ul-Ğitâ'nın "*İslam ve İman anlamları aynı lafızları farklı (müteradif/eşanlamlı) kavramlar olup amm ve has olmak üzere iki türlü kullanımları vardır. Amm kullanımlarında Tevhîd, Nübüvvet ve Meâd olmak üzere üç temel prensibe itlak edilirler. Has kullanımlarında ise Tevhîd, Nübüvvet, Meâd, Amel (Namaz, Oruç, Zekât, Hac ve Cihat) ve İmâmiyye Şîa'sının ilave ettiği İmâmet esası olmak üzere beş prensibe itlak edilirler."*[91] bu sözlerine bakıldığında, imâmiyye Şîa'sının inanç esaslarının, Ehl-i Sünnet'in iman ve İslam esaslarını belirlerken dayandıkları meşhur Cibrîl hadisinde geçen esaslara ters düştüğünü, Zira hadiste geçen Meleklere, Kitaplara ve Kader gününe iman etme esası yerine, imâmet rüknünün ilave edildiğini, aynı şekilde İslamın esaslarından biri olan kelime'yi şehâdet getirme yerine, cihadı eklediklerini, halbuki cihat bazı durumlarda farz'ı-âyn olsa da genel hükmünün farz'ı-kifâye olduğunu dile getirip[92] yaptıkları bu değişikliği, ne Hz. Peygamber'in "*Ümmetimin en hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenler, sonra da bunları takip edenlerdir*."[93] hadisinde dile getirdiği ilk üç asırda, nede onlardan sonra gelen diğer asırlarda görmenin mümkün olmadığını açıklar.[94]

---

[90] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 70-71.
[91] Kaşif'ul-Ğitâ, **Aslü'ş-Şîa ve Usûlühâ,** 133-134.
[92] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 72-73.
[93] Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **el-Câmiʿu's-Sahîh I-IX,** Nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr, Dâru Tavku'n-Necât, Cidde 1422/2001, "Şehâdât" 52/9-2651 (c. 3, s. 171).
[94] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 73.

Molla Muhammed Said'in üçüncü tenkidi, imâmeti iman ve İslam esaslarından biri olarak telakki etmeğe yöneliktir. Ona göre imâmeti iman ve İslam esaslarından biri olarak telakki etmek, beraberinde birçok tehlikeli sonuçları doğurmaktadır. Birincisi: Kur'ân ve Sünnet'i bize nakleden sahâbenin adaletini ortadan kaldıracak, bu durumda Kur'ân ve Sünnet'e olan inancı sarsacaktır. Şöyle ki; Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe Hz. Ebû Bekir'e bî'at etmek suretiyle imam olarak onu seçmişlerdir. Şayet imâmet, İslamın ve imanın esaslarından biri olsaydı, bu esasla amel etmemiş sahâbenin en azından adaletlerinin ortadan kalkmış olması gerekeceğini adil olmayanın da nakil ve rivayetlerine itibar edilmeyeceğine göre, tabiîne ulaştırdıkları Kur'ân ve Sünnet'e karşı inancın sarsılacağını ifade eder.[95]

İkincisi; imâmet fikrini inanç esasları arasında telakki etmediklerinden dolayı hem hicri ilk üç asırdakilerin, hemde ümmetin ekseriyetinin delalet üzerinde hemfikir olmaları gerekeceğini dile getirir. Bu durumda Hz. Peygamber'in ilk üç asrın fazileti hakkında dile getirdiği *"Ümmetimin en hayırlıları, benim asrımda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenler, sonra da bunları takip edenlerdir."*[96] hadisi şerifi ile bu ümmetin delalet üzerine hem fikir olamayacağını ifade ettiği "*Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez.*",[97] "*Ben Rabbimden dört şey istedim; üçünü bana verdi, bir tanesini vermedi; Allah'tan ümmetimi dalalette birleştirmemesini istedim, bana (bunu söz) verdi."*[98] hadisi şeriflerine ters düşüp muktezasıyla örtüşmediğini açıklar.[99]

Üçüncüsü: Nasıl ki namaz kılan birinin, namazın bazı rükün ve şartlarını ifa edip bazılarını terk etmesi, o amelin İslam hukukunda geçersizliğini gerektiriyorsa aynı şekilde iman esaslarının bir kısmını yerine getirip bir kısmını terk etmekte imanın geçersizliğini gerektireceğini, binaen aleyh imâmet rüknü ile amel etmemiş olan sahâbe, tâbiîn ve onlardan sonra gelen selefin, hatta İmâmiyye Şîa'sı hariç bütün

---

[95] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 44-45.
[96] Buhârî, "Şehâdât" 52/9-2651 (c. 3, s. 171).
[97] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, **es-Sünen V,** Thk. Şuâyb el-Arnaût v.dğr. Dar'ur-Risâlet'il-Âlemiyye, Beyrut 1430/2009, "Fiten" 38/9-3950 (c. 5, s. 96).
[98] Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, **el-Muʿcemü'l-Kebîr I-XXV,** Thk. Hamdi Bin Abdulmecid es-Selefî, Mektebet'u ibn Teymiyye, Kahire 1415/1994, c. 2, s. 280.
[99] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 45.

Müslümanların imanlarının geçersiz olması gerekeceğini ifade eder.[100] Nitekim imâmet anlayışını benimseyenlerden bir grubun, veda haccına katılan sahâbelerden Ğadîr ve Sakife günü hazır olanları dinden çıkmakla suçladıklarını, zira onlara göre bu sahâbenin Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi nas ile tayin etmesini duyup görmelerine rağmen bu hakikati gizleyip imanın rüknü olan imâmet esasıyla amel etmediklerini, öte yandan Hz. Ali'ye haksızlık ettiklerini ifade eder.[101]

Molla Muhammed Said Tahıkî'nin tenkitleri değerlendirildiğinde görülmektedir ki, genel olarak Ehl-i sünnet ulemasının genel kabulleri çerçevesinde Şiî literatürde pek kullanılmayan delillerle Şîa'ya tenkit etmektedir. Buna rağmen yaptığı tenkitler dikkate değerdir. Molla Muhammed Said Tahıkî'nin yukarıda zikredilen birinci tenkidinden, iman ve İslam kavramlarının farklı anlamlâra gelip aralarındaki ilişkinin "Ûmûm ve Husûs Min Vechin" olduğu, buna binaen her birinin tek başına var olabileceği anlaşılmaktadır.

Bu meseleyi değerlendirdiğimizde İslam alimlerinin, islâm, imanın aynısı mıdır, gayrısı mıdır? iman ile İslam birbirlerinden ayrı şeyler ise İslam, imandan ayrılıp tek başına var olabilir mi? Aynı şekilde iman İslamsız olur mu? Yoksa her ikisi de birbirine bağlı ve ayrılmaz mı? hususlarında ihtilâfa düştüklerini görmekteyiz. Eş'arîler, pratik anlamda iman ve İslâm'ın farklı olduklarını ileri sürmüşlerdir. İmam Eş'arî'ye göre İslâm, imanı kapsayan genel bir terimdir. Fakat iman, özel bir anlam içerip İslâm'ı tamamen içine almaz. Eş'arîlere göre, her mümin Müslüman sayılır. Ancak her Müslüman, mü'min olmayabilir. Zira allahın emirlerini yerine getirirken tasdik ve inancın olmadığı bir Müslüman, mümin sayılmaz.[102] Hanefî-Mâtürîdî ekolü ise iman ve İslâm kavramlarını birbirinin müteradifi olarak

---

[100] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 73-74.

[101] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 57, 87-88.

[102] Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Eş'ârî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn,** Mektebet'ul-Asriyye, Mısır 1426/2005, c. 1, s. 227; Ebu Bekir Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Cafer b. el-Kasım el-Kâdî el-Bâkillanî, **Temhîd'ul-Evâil fi Telhîs'id-Delâil,** Thk. İmâd'ud-Dîn Ahmed Hayder, Müesseset'ul-Kütüb'üs-Sekâfiyye, Lübnan 1407/1987, s. 390-392; Ebü'l-Abbâs İbn Teymiyye Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî, **Mecmû'ul-Fetâvâ,** Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Mecmâ'ul-Melik Fehd, Medine 1416/1995, c. 7, s. 154-155; Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** c. 1, s. 40-41; Bkz. Mehmet Şaşa, "Teorik Anlamı ve Pratik Değeri Bakımından İman-İslam İlişkisi", **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Kilis 2014, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 119-139, s. 131.

görmektedir. Binaen aleyh her mümin Müslüman, her Müslüman da mümindir. İman tasdiktir, İslâm ise teslimiyettir.[103] Bu bağlamda iman ve İslam arasındaki ilişkiyi lugavî, terim ve şeri olmak üzere üç yönle ele almak bu noktadaki kanaatimizi yansıtması açısından faydalı olacaktır. Lügat bakımından iman; kalp ile tasdikten ibarettir.[104] İslam ise inat ve temerrüdü terk edip boyun eğmek ve teslim olmaktır. Binaenaleyh, lügat yönünden islâm kelimesi imandan daha geneldir. Dolayısıyla her tasdik aynı zamanda teslimdir. Fakat her teslim tasdik değildir.[105] Terim olarak ise iman ve İslam, Kur'ân'ı Kerim başta olmak üzere hadislerde üç farklı kullanımla karşımıza çıkmaktadır. Birincisi eşanlamlı iki kelime olarak gelmiştir.[106] İkincisi iman ve islâm kelimelerinin ayrı anlamlarda mutegayir olarak kullanılmıştır.[107] Üçüncüsü ise "tedahül" yani manaları ayrı olmakla beraber birisinin genel diğerinin has olması.[108] Şer'i itibariyle ise İman ve İslâm'ın dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki hükmü vardır. Dünyevi olanı kalp ile Allah'ın birliğini, Hz. Muhammed'in onun

[103] Şaşa, **"Teorik Anlamı ve Pratik Değeri Bakımından İman-İslam İlişkisi",** s. 131.

[104] Tasdikin yeri ise kalptir. Dil onun tercümanı konumundadır. "*Şimdi ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın!*" Yusuf 12/17. Görüldüğü gibi buradaki mü'min kelimesi 'tasdik edici' manasına gelmektedir,

[105] Yani kalp tasdiki mevcutsa teslimiyette vardır demektir. Fakat teslimiyetin mevcut olduğu her yerde kalp ile tasdik vardır denilemez.

[106] Bu kullanıma örnek olarak şu âyetleri zikredebiliriz. "Nihayet Lüt'un memleketinde bulunan müzminleri (oradan) çıkardık (ki kalan kâfirleri helâk edelim.) zaten orada bir ev halkından başka Müslüman bulamadık." Bu âyette 'mü'min' ile 'müslim' kavramları aynı mânâyı ifade etmektedir. Zira Bütün müfessirler, o evden (ki o da Lût ve kızlarının eviydi) başka bir evin bulunmadığında müttefiktir. İman ve İslamın müteradif olarak kullanımını bazı hadisi şeriflerde de görmek mümkündür. Örneğin Hz. Peygamber bir hadisi şeriflerinde şöyle buyur: "İslâm (dini) beş temel üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in de O'nun Resulü olduğuna şehadet etmek, Namaz kılmak, Zekât vermek, Hacca gitmek, Ramazan orucunu tutmak." Müslim, "İmân" 1/5-19/16 (c. 1, s. 45).

[107] Bu kullanılma örnek olarak şu âyeti zikredebiliriz; (Medine dışında, badiyede yaşayan Beni Esed kabilesinden bir grubun, bir kıtlık senesinde Allah Resulüne (s.a.v.) gelerek iman ettiklerini, bundan dolayı zekâttan kendilerine bir şeyler vermesi gerektiğini söylediler.) *"Bedeviler inandık dediler. De ki: siz iman etmediniz, ama boyun eğdik (Müslüman olduk) deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi."* Bu âyette açık bir şekilde görülmektedir ki, bedevilerin "Amenna" inandık sözünü yüce Allah doğru bulmamış, onlara "*Eslemnâ*" boyun eğdik demelerini emretmiştir. Buda iman ve İslam kavramlarının manaları itibariyle birbirlerinden farklı olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde yukarıda verdiğimiz Cibril hadisi de bu kullanıma örnek olarak zikredilebilir. Zira Hz. Peygamber bu hadisi şerifinde imanı tasdik İslamı da söz ve amel ile teslimiyet olarak tanımlamıştır.

[108] Bu kullanıma şu hadisi şerifi örnek olarak zikredebiliriz. Bir gün Hz. Peygamber'e "*Amellerin hangisi daha üstündür*?" diye soru soruldu. Hz. Peygamber *"İslamdır"* dedi. *"İslâm'ın hangisi efdaldir?"* sorusuna da *"İmandır"* cevabını verdi. Bu hadîs-i şeriften açık bir şekilde, İslâm ve İman kelimelerinin ayrı ayrı manalara geldiğini ve birinin diğerine mütedâhil olduğu anlaşılmaktadır. Müslim, , "İmân" 1/36-135/83 (c. 1, s. 88).

peygamberi olduğunu tasdik edip yaşamak. Uhrevî hükmü ise mü'min ve Müslümanların ateşten çıkarılması ve orada ebedî bırakılmamasıdır.[109]

Molla Muhammed Said'in Kaşif'ul-Ğitâ'nın iman ve İslam kavramları arasındaki ilişki hakkında dile getirdiği eşanlamlık iddiasını hiçbir ihtilafa temas etmeden, kesin bir şekilde ret edip tenkit etmesini kabul etmek güçtür. Zira biraz önce de ifade ettiğimiz gibi iman ve İslam kavramları arasındaki ilişki hakkında anlamlarının farklı olduğunu gösteren kullanımlar olduğu gibi müteradif olduğunu gösteren kullanımlar da mevcuttur.[110] Bununla birlikte kanaatimiz iman ve islâm kelimeleri arasında ilişkinin birinin genel ötekinin has olması yönündedir. Zira iman amellerden birisi ve hatta en üstünüdür. Buna mukabil teslimiyet manasına gelen islâm, dil ve azalarla gerçekleştiği gibi, kalple de gerçekleşir ki en üstünü budur. Üstelik lügatteki kullanımlarına en uygun olanı da budur.

Molla Muhammed Said'in Ehl-i sünnetin muteber Cibrîl hadisi üzerinden, imâmiyye şiasının imanın rükünleri arasına imâmet esasını koymalarına dönük yaptığı eleştirisine baktığımızda bu elştirisinde haklı olduğunu söylenebilir. Zira Ehl-i sünnetin benimsedikleri itikada göre imanın meşhur altı rüknü, Buhârî hariç Müslim[111] başta olmak üzere birçok sahih hadiste bir arada zikredilmiştir.[112] Hatta Kur'an-ı Kerimde kadere iman hariç diğer beşi toplu olarak ardı ardına açık bir şekilde zikredilmiştir.[113] Kadere iman ise her ne kadar açık bir şekilde zikredilmemişse de dolaylı olarak birçok ayette ima edilmiştir.[114] Dolayısıyla imâmet rüknünü imanın esaslarından saymanın Kur'an ve Sünnetteki kaynağının varlığından söz etmek pek güçtür.

İmâmiyye Şîa'sının, iman ve İslam rükünleri arasına imâmet rüknünü eklemeleri diğer bir ifadeyle İmâmiyye'nin, imâmeti Hz. Peygamber dönemine kadar götürmelerinin temelinde, her ne kadar tarihsel gerçeklik ile uyuştuğu söylenemese

---

[109] Detaylı bilgi için bkz. Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **İhyâʾü ʿUlûmi'd-Dîn**, Daru'l-Marife, Beyrüt 1402/1982, c. 1, s. 116.

[110] Gazzâlî, **İhyâʾü ʿUlûmi'd-Dîn,** c. 1, s. 116.

[111] Müslim, "İmân" 1/1-1/8 (c. 1, s. 36); "Kader" 46/4-18/2655 (c. 4, s. 2045)

[112] Tirmizî, "İmân" 38/4-2610 (c. 5, s. 6).

[113] Bakara, 2/285.

[114] Kamer, 54/49.

de en erken ve meşru bir kaynağa dayandırma yatmaktadır. Zira hicri I. asrın son çeyreğine kadar genel anlamda bir Şiî farklılaşmadan dahi söz edilemezken İmâmî bir hareketten söz etmek çok zordur.[115] "*İmâmî kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla, imâmet meselesini sistematik bir şekilde ortaya koyan ilk kişi Hişâm b. Hakem'dir. "*[116] Dolayısıyla Molla Muhammed Said'in tenkit ettiği gibi imâmet rüknü, ne bir âyet nede bir hadis nassına dayanmamaktadır. Buna mukabil İslam uleması tarafından sıhhati kabul görülmüş hadislere de ters düşmektedir. Aynı şekilde Molla Muhammed Said'in ifade ettiği gibi imâmeti usûlü'd-din'den saymak, yani iman ve İslamın bir rüknü olarak telakki etmek, böyle bir rükünle amel etmemiş sahâbenin adalet ve güvenirliğini ortadan kaldırmaktadır. Halbuki sahâbenin Hz. Peygamber'e bağlılıkları ve onun emir ve yasaklarına özen gösterdikleri aşikardır. Zira sahâbeler bu uğurda canlarını ve mallarını feda etmişlerdir. Hem Hz. Ali gibi cesaretiyle ün salmış sahâbenin bu yanlışa suskun kalmış olmalarını gerektirecektir ki onların şahsiyetleriyle uyuşmamaktadır. Son olarak Molla Muhammed Said'in dile getirdiği gibi imâmet meselesini imanın bir esası olarak kabul etmek, sahâbenin irtidadını gerektirecektir ki dinimizi bize ulaştıran sahâbeler hakkında tenakuzu gerektirir.

2.2.3. Nas ile Tayin Fikri

İmâmiyye mezhebini diğer şii gruplardan ayıran en belirleyici nokta aslında nas ve tayin düşüncesidir. Nas ve tayin düşüncesi, Allah tarafından âlem (en doğru bilgilerle donatılmış), mâsum (yanılmadan arınmış) ve efdal (üstün niteliklere sahip) bir imamın atanması iddiasına dayanmaktadır. Onlara göre ancak bu niteliklere sahip biri Allah'ın rızasına uygun ve âdil olan bir düzeni tesis edebilir. Bu bağlamda Ali, Allah tarafından atanıp Hz. Peygamber tarafından nas ile tayin edilmiş ilk imamdır. Ondan sonra imâmet makamına her iki oğlu el-Müctebâ (Hasan) ve eş-Şehîd (Hüseyin) ve onun soyundan sırasıyla es-Seccâd (Zeynel Âbidîn), el-Bâkır (Muhammed), es-Sâdık (Cafer), el-Kâzım (Musa), er-Rıza (Ali), et-Takî (Muhammed el-Cevâd), en-Nakî (Ali el-Hadî), ez-Zekî (Hasan el-Askerî) ve el-Hüccet'ul-Kâim el-Muntazar (Muhammed el-Mehdî) atanmışlardır. Muhammed el-

[115] Bozan, **İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu,** s. 321.
[116] Bozan, **İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu,** s. 167.

Mehdî'nin 260/873 yılında babasının ölümünün ardından gaybete girdiğine ve kıyametten önce dönüp zulüm ile dolmuş olan dünyaya adaleti hâkim kılacağına inanmaktadırlar.[117]

Molla Muhammed Said, Kâşif 'ul-Ğitâ'nın *Aslu'ş-Şî'a ve Usûluhâ* eserine bağlı kalarak İmâmiyye Şîa'sının nas ile tayin fikrini nakleder. İmamiyye Şiası, Hz. Ali'nin imâmeti Hz. Peygamber'in vefatından sonra, vasfına işaret edilerek değil açık ve kesin bir nas ile bizzat tayin edilmiş olduğuna inanır. Nitekim Kâşif 'ul-Ğitâ "*Önce, Allah Peygamber'ine kendisinden sonra insanlara imam olarak Hz. Ali'yi tayin etmesini emretmiş. Hz. Peygamber ise bu durumun insanlara ağır geleceği düşüncesiyle bir müddet bunu açıklamamış, daha sonra "Ey Peygamber, sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan; O'nun elçiliğini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah kafirlere yol göstermez."*[118] *Şeklinde Allah Peygamber'ini ikaz etmiş bunun üzerine Hz. Peygamber Hz. Ali'nin imâmetini nas ile tayin etmiştir."*[119] demektedir. Daha sonra Molla Muhammed Said, İmâmiyye Şîa'sının; Hz. Peygamber tarafından kesin ve açık bir nas ile Hz. Ali'nin imâmetinin tayin edildiğini itiraf etmeyenleri, Hz. Ali dururken bir başkasını bî'at eden veya böyle bir bî'atı inkâr etmeyen sahâbeyi, delalet ve fıskla itham edip onlara dil uzattıklarını, mezheplerinin sahâbeye dil uzatmak, lanetlemek ve buğz etmek ile dolu olduğunu ifade eder.[120] Ardından bu durumu eleştiren Molla Muhammed Said, Kur'ân ve Sünneti bize ulaştıranların sahâbe olduğunu, "*Andolsun ki o ağacın altında sana bî'at eden müminlerden Allah razı olmuştur. Öne geçen ilk Muhacirler ve Ensâr ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya işte Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır*."[121] "*Andolsun ki Allah Peygamberi ve güçlük zamanında ona uyan muhacirlerle ensârı affetti. Tevbelerini kabul etti*."[122] "*Allah sizden iman edip iyi ameller işleyenlere, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi, onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağını vaat etmiştir.*"[123] gibi

---

[117] Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** c. 1, s. 28, 173; Bozan, **İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu,** s. 155-156.
[118] Mâide, 5/67.
[119] Kaşif'ul-Ğitâ, **Aslü'ş-Şîa ve Usûlühâ,** 145-146.
[120] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 80, 81.
[121] Tevbe, 9/100.
[122] Tevbe, 9/117.
[123] Nûr, 24/55.

âyetlerin, sahâbenin adaletlerini, hepsinden Allah'ın hoşnut bulunduğunu, Allah katında değerlerinin yüceliğini ve Hz. Peygamber nezdindeki derecelerini belirttiğini, aynı şekilde Hz. Peygamber'in "*Ümmetimin en hayırlıları, benim asrımda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir.*"[124] "*Ashabımdan on tanesi: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyir, Sad b. Ebi Vakkas, Said b. Zeyd, Abdurrahman b. Avf ve Ubeyde b. el-Cerrâh cennettedir.*"[125] Hadisi şeriflerinin de onların en hayırlı kişiler olduklarını, cennetle müjdelendiklerini ifade ettiğini,[126] buna rağmen onlara dil uzatıp ithamlarda bulunmanın sahâbenin adaletini ortadan kaldıracağından, Kur'ân ve sünnete olan inancı sarsacağını dile getirir. Zira Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbenin, Hz. Ebû Bekir'e bî'at edip onu imam olarak seçtiklerini, iddia edildiği gibi ortada bir vasiyetin olması durumunda bu vasiyetle amel etmemiş olan sahâbenin, Hz. Peygamber'e karşı gelmiş olmaları ve bu vasiyeti Sakîfe gününde gizlemekle de hain olmaları gerekeceğini bunun da en azından sahâbenin adalet ve güvenirliklerini ortadan kaldıracağını, adil olmayanların nakil ve rivayetlerine itibar edilmeyeceğine göre de bizlere ulaştırdıkları Kur'ân ve sünnete karşı inancın sarsılacağını delil olarak zikreder. Bu noktada Molla Muhammed Said Tahıkî, Ebû Zur'â er-Râzî (ö. 264/878)[127] ile İmam Rabbânî (ö. 1034/1624)'den[128] nakillerde bulunup sözlerini desteklemeye çalışır.[129]

---

[124] Buhârî, "Şehâdât" 52/9-2651 (c. 3, s. 171).

[125] Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **es-Sünen I-IV,** Nşr. Muhammed Muhyiddin Abd'ul-Hamid, el-Mektebet'ul-Asriyye, Beyrut y.y. , "Sünnet" 39/9-4649 (c.4, s. 211).

[126] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 85.

[127] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 81; "Hz. Peygamber ve Kur'an-ı kerim haktır. Kur'an ve sünneti bize ulaştıranlar sahâbelerdir. Dolayısıyla sahâbelere dil uzatıp tenkis eden kimse zındıktır. Zira asıl hedefi vahyin ve sünnetin muhatapları olan sahâbeleri cerh edip, Kur'an ve sünneti devre dışı bırakmaktır." Ebû Zür'a Ubeydullāh b. Abdilkerîm b. Yezîd er-Râzî, **ed-Du'afâ,** İmadet'ul-Bahs'il-İlmî Bil-Camiat'il- İslamiyye, Suudî 1402/1982, c. 1, s. 231. Hadis hâfızı olan Ebû Zür'a (m. 815/878, h. 200/264), o devrin önemli bir ilim merkezi olan Rey'deki muhaddislerdendir. Bağdat'a gidip Ahmed b. Hanbel'den istifade etmiştir. Rey'de vefat etmiştir. Müsned adlı eseri vardır. Ziriklî, **el-Aʿlâm,** c. 4, s. 194.

[128] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 180-183; İmam Rabbânî'deki ifade, "Sahabe kiram arasında vuku bulan olay ve çekişmelerin içtihat ve tevilden kaynaklandığına itikat etmek gerekir. Zira Hz. Peygamber'le elde ettikleri sohbet şerefi kalplerini cilalamış, nefislerini tezkiye etmiş ve İslama uymayan bir istek bırakmamıştır. Dolayısıyla söz konusu ayrılıkların hevâ ve hevesten ötürü olması doğru değildir. Her içtihatta olduğu gibi hata ve yanılma ihtimali kaçınılmaz olup günahı gerektirmez. Binaen aleyh Hz. Ali kendi içtihadında haklı iken karşı duranlar ise hatalıydılar. Sonuç olarak içtihatta yanılmış olsalar da onlara dil uzatılamaz. Bir kısım Şiî'nin dile getirdiği gibi kafir ve

İmâmiyye Şîa'sının savunduğu vasiyet (nas ile tayin) fikrinin açık ve gerçek bir dayanağı olmadığını, Müslümanlar arasına tefrika sokmak ve İslama zarar vermek amacıyla ilk defa Sânâ Yahudilerinden İbn Sevda künyesiyle meşhur Yahudi bilgini ve dâhisi Abdullah b. Sebe tarafından Allah Resulü ve Ehl-i Beytine atılmış kuru bir iftiradan ibaret olduğunu dile getiren Molla Muhammed Said, bunu şu üç nedenle ispatlamaya çalışır.[130]

Birincisi; adaleti ve güvenirliliği Kur'an ve Sünnetle sabit olmuş sahâbenin, Sakîfe günü daha Hz. Peygamber'in na'şı şerifleri yerde dururken, halife seçimine gitmeleri ve ihtilafa düşmeleridir. Molla Muhammed Said Tahıkî, bu durumun ortada İmâmiyye Şîa'sının iddia ettiği gibi Hz. Ali'nin imâmetini tayin eden bir nassın olmadığını gösterdiğini aksi halde sahâbenin böyle zor bir anda halife seçimine gitmemiş ve ihtilafa düşmemiş olmaları gerektiğini savunur. Halbuki sahâbenin ihtilafa düşüp hiçbirinin vasiyeti dillendirmemiş olması, nas ile tayin fikrinin kuru bir iftira olduğunu açık bir şekilde gösterdiğini ifade eder.[131]

Molla Muhammed Said Tahıkî, cevaben ileri sürdüğü ikinci delilde İmamı Gazzâlî'den yaralanmaktadır. Buna göre bir kimse Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin imâmetine işaret ettiğini, sahâbenin ise bu nassı inkâr edip gizlediğini iddia ederse, buna karşılık olarak *Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'in imâmetine işaret edip tayin ettiğini* ileri süren birisine bunu neye dayanarak inkâr edeceksiniz? şeklinde bir soru yöneltilmesi gerekir.[132]

---

fâsık denilemez. Zira her iki tarafta da birçok sahabe yer almıştır. Örneğin Hz. Ali ile muharebe edenler arasında Hz. Âişe Talha ve Zübeyir gibi azımsanmayacak miktarda sahâbe bulunmaktaydı. Özellikle Mu'aviye tarafında sahâbenin hemen hemen yarısı bulunmaktaydı. Şu durumda Hz. Ali ile muharebe edenleri küfür ve fısk ile itham etmek hakikatte İslam dinini sarsmak anlamına gelecektir. Zira İslam dininin bize ulaşmasında en önemli rolü oynayanlar sahâbedir." şeklindedir. Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkī es-Sirhindî, **el-Mektûbât,** Kitap Kalbi Yayıncılık, İstanbul, c. 1, s. 227-232 (Mektup 251).

[129] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 81, 180-182.

[130] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 47.

[131] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 157-158.

[132] Halbuki sahâbe Hz. Peygamberden sadır olan bir nassa uyma hususunda icma etmiştir. Bu durum sahâbenin böyle bir nassı inkâr edip gizlediklerini söylemekten daha doğru ve akla daha yatkındır. Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, **el-İktisâd Fi'l-İtikâd,** Daru'l-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 130; Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 155-156.

Üçüncüsü; Molla Muhammed Said Tahıkî, vasiyet doktrinini savunmanın kişiyi bedâ fikrine sürükleyeceğini iddia eder. Zira vasiyet (nas ile tayin) fikrini savunan kişinin, muhacir ve ensâr sahâbeleri ve onlara ihsanla tabi olanları öven ve sahâbenin adaleti ve güvenirliliğinden bahseden,[133] âyetler karşısında çelişkiye düşmemek için bedâ fikrine yönelmesinin kaçınılmaz olduğunu dile getirir.[134]

Molla Muhammed Said Tahıkî, beda fikrinin ortaya çıkışının arka planını izaha girişir. Buna göre Bedâ fikri, Muhtâr'ın düşüncelerinden biridir. Allah hakkında bedâ caiz olup üç farklı anlama gelir. Birincisi: *İlimde Bedâ*; Allah'ın bildiği şeyin aksinin ortaya çıkmasıdır. İkincisi: *İradede Bedâ*; isteyip hükmettiği şeyin daha sonra doğrusunun ortaya çıkmasıdır. Üçüncüsü: *Emirde Bedâ*; önce bir şeyi emredip daha sonra bunun aksine başka bir şeyi emretmesidir. Muhtâr, mensuplarına bir şeyin veya bir hâdisenin ortaya çıkacağını vaat ettiğinde, söylediği şey ortaya çıkması durumunda bunu davasının doğruluğuna delil olarak kabul ettiğini, hilafı ortaya çıkması durumunda ise Allah için bedâ zuhur etti dediğini ifade eder.[135]

Bedâ fikrinin ilk iki anlam üzere yorumlanması durumunda açıkça Allah'a cehalet nispet edildiği için küfürden ibaret olduğunu, üçüncü çeşit olan "Emirde Bedâ"nın ise bir dizi detaya bağlı olduğunu dile getiren Molla Muhammed Said, "*bir şeyin güzelliği Allah katında ortaya çıktığı için Allah onu emretmiş, fakat daha sonra başka bir şeyin daha güzel olduğu ortaya çıkmasıyla Allah birinci emrinden vazgeçip ikincisini emretmiştir*." şeklinde Allah'a nispeten itibar edilmesi durumunda küfrü gerektirdiğini, *hikmete binaen Allah kullarına zor bir şeyi emretmiş, daha sonra yine hikmete binaen hafifletilmiş halini kullarına emretmiştir*, şeklinde mahlukların hallerine nispeten itibar edilmesi durumunda ise herhangi bir sakınca teşkil etmediğini zira nesihten ibaret olduğunu[136] bu işlemin de hem Kur'an da hem de

---

[133] "Öne geçen ilk Muhacir ve Ensâr ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya işte Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuştur." Tevbe, 9/100.
[134] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 66.
[135] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 67.
[136] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 67-68.

sünnette sabit olduğunu ifade eder.[137] Böylece Molla Muhammed Said Tahıkî, İmamiyye Şiası'nın ileri sürdüğü şekliyle beda fikrinin bir dizi tutarsızlığı içerdiğini ifade etmek istemiştir.

Yukarıda zikredilen gerekçelerden hareketle Molla Muhammed Said, ortada İmamiyye Şiası'nın öngürdüğü şekilde bir vasiyetin olmadığı tespitinde bulunur. Her ne kadar İmâmiyye Şîası, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin imâmetini mevlâ, menzile ve buna benzer birçok ihtimal ve kuşku barındıran naslarla değil, açık ve kesin naslarla farklı zaman ve mekanlarda dile getirdiğini ve Müslümanlara ona itaat etmelerini emrettiğini ifade ediyorsa da bu tutarsızdır. Hiç kuşkusuz Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbeler arasında meydana gelen durumu insaf edip inceleyen herkesin, ortada açık ve kesin bir nassın olmadığını kesin bir şekilde göreceğini açıklar. Bu görüşünü desteklemek için bir Zeydî olan İbn Ebû'l-Hadîd (ö. 656/1258)'ten[138] nakilde bulunur. Nitekim İbn Ebû'l-Hadîd, Hz. Ali hakkında birçok eser ve haberlerin olduğunu, bu rivayetlerin dikkatlice incelenip insaflı bir şekilde okunması durumunda, İmâmiyye Şîa'sının iddia ettiği gibi, Hz. Ali'nin imâmetini kuşku ve ihtimallerden uzak, açık ve kesin ifade eden bir nassın görülemeyeceğini dile getirir. [139]

---

[137] Örneğin, "Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur. Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir." Enfâl, 8/65-66; Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 68.

[138] Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed b. El-hüseyin el-Medâinî (M,1190/1258, H,586/656) Meşhur Mu'tezile alimlerindendir. İtikadi görüşleri, Mu'tezile alimi Câhiz'in görüşleriyle uyuştuğu için Mutezile'nin Câhiz'iyye kolundan sayılmıştır. Gulât-ı Şia'dan olduğu bilinen vezir İbnü'l-Alkamî'ye son derece bağlı olması hasebiyle, İbn Kesîr, onu Gulât-ı Şia'dan saymaktadır. Fakat "*Şerhu Nehci'l-Belâğa"* adlı eserine bakıldığında, kendisinin de dile getirdiği gibi mutedil bir Şiî olduğu yani Sünnîlik'le Şiîlik arasında bulunduğu görülür. Tafdil görüşünü yani Hz. Ali'nin kendinden önceki üç halifeden üstün olduğunu benimseyenlerdendir. Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile Hz. Âişe hakkında kötü tutumları olan İmamiyye Şia'sını da tenkit etmektedir. Ziriklî, **el-Aʿlâm,** c. 3, s. 289; Mehmet Reşit Özbalıkçı, "İbn Ebü'l-Hadid", **DİA,** TDV Yayını, İstanbul 1999, c. 19, ss. 463-466, s. 463-466.

[139] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 148; Mustafa es-Sibaî, **Es-Sünne ve Mekânetuhâ**, el-Mektebet'ul-İslâmî, Beyrut 1402/1982, s. 101.

Son olarak İmâmiyye Şîa'sının vasiyet fikrini özetlemeye çalışan Molla Muhammed Said, bu noktada İyâde Eyyûb el-Kübeysî'nin, *Sahâbetü Resûlillâh fi'l-Kitâb ve's-Sünne* adlı eserinden yararlanarak, İmâmiyye Şîa'sının: on iki imamın imâmetine giden yolda Hz. Peygamber tarafından açık bir nassın olduğunu, bunu inkâr edenin küfre düşeceğini ve bu nedenle sahâbeleri tekfir ettiklerini ifade eder. Öte yandan onlara göre adalet kavramının Hz. Ali ve Ehl-i Beytin seçkinlerine bî'at edip başkalarına yapılan bî'atı inkâr eden sahâbelere has olduğunu, binaen aleyh Hz. Ali yerine Hz. Ebû Bekir'e ve ardından da Hz. Ömer ve Hz. Osman'a bî'at eden sahabenin çoğunluğunun, Şiîlerin nezdinde şeytanın taraftarları olup dalaletle itham edildiklerini dile getirir. Bu anlayışın onların inanç esaslarından olduğu konusunda hemfikir olduklarını açıklar. Bazı Şiîlerin bunu açık bir şekilde dillendirdiklerini, bazılarının ise bunu gizlediklerini beyan eder. Bu durumu Abdu'l-Hüseyin b. el-Muzaffer[140] ve Şeyh Müfid (ö. 413/1022)[141] gibi tanınmış Şiî alimlerin eserlerinde açık bir şekilde görmenin mümkün olduğunu dile getirip nakillerde bulunmak suretiyle ispatlamaya çalışır.[142]

Molla Muhammed Said, örnek olarak getirdiği Şiî eserlerin naslarından açık bir şekilde, İmâmiyye Şîa'sının sahâbenin çoğunluğu hakkında kötü ve bozuk düşüncelere sahip olduklarını, sahâbeleri dalalet, tekfir ve şeytanın taraftarları olarak itham ettiklerini dile getirmektedir. Aynı şekilde o günden bugüne onların yolundan gittikleri için Müslümanların çoğunluğunu sapıklıkla suçladıklarını, sahâbeler hakkındaki bu aşırı anlayışa sahip olmalarının tek sebebinin, sahâbenin Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali dururken Hz. Ebû Bekir'e ardından Hz. Ömer ve Hz. Osman'a bî'at etmeleri olduğunu açıklar. İmâmiyye Şîa'sının bu noktada dayandıkları açık ve gerçek bir mesnetlerinin olmadığını, bunun bir kuruntudan ibaret olduğunu, bazen sahâbeler hakkındaki bu aşırı suçlamaları

---

[140] Bkz. Abdu'l-Hüseyin eş-Şeyh Abdullah el-Muzaffer, **eş-Şafi Fi Usul'il-Kâfî,** Mektebet'u Numan, Irak 1378/1958, c. 2, s. 5, 49-50; İyâde b. Eyyûb el-Kübeysî, **Sahâbetü Resûlillâh fi'l-Kitâb ve's-Sünne**, Camiat'u Ümmi'l-Kura, Mekke 1401-06/1981-86, s. 281.

[141] "Ehl-i Beyt Selmân-ı Fârisî, Ebû Zerr el-Ğifari, Mikdad b. Esved el-Kindî ile daha sonra bunlara katılan Ammâr b. Yâsir, Huzeyfe b. Yemân, Ebû Sâsân, Ebû Amre dışında geri kalan sahâbenin Hz. Peygamber'in vefatına müteakip mürtet olduklarını kaydeder." Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî el-Müfid , **el-İhtisâs,** el-Matbaât'ul-Hayderiyye, Irak 1390/1971, c. 4, s. 17; el-Kübeysî, **Sahâbetü Resûlillâh fi'l-Kitâb ve's-Sünne,** 282.

[142] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 82-83.

kendilerine nispet edip yaptıklarını, bazen de Ehl-i Beyte mal ettiklerini ifade eder. Halbuki Ehl-i Beytin, sahâbeler hakkında böyle suçlamaları ve eleştirilerinin olmadığını, zira onların sahâbelerle "*Onlardan sonra gelenler ise derler ki: Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Ve iman etmiş olanlar için kalplerimizde kin bırakma. Rabbimiz, muhakkak ki sen; Rauf˝sun, Rahim˝sin.*"[143] âyeti gereğince muamele ettiklerini kaydeder. Bizzat Hz. Ali'nin bunların başında geldiğini, buna delil olarakta kendisinin gerek Hz. Ebû Bekir döneminde gerekse de Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde kendilerine en yakın vezir ve müsteşar konumunda oluşunu dile getirir. Her ne kadar sahâbeler arasında bazı çekişmeler yaşanmışsa da onların "*Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler.*"[144] âyetin nitelendirdiği hâlet üzere olduklarını ifade eder.[145]

Molla Muhammed Said'in nas ile tayin fikrine yönelik yaptığı eleştirileri incelediğimizde şunu ifade etmek gerekir ki, Hz. Ali'nin imâmeti ile ilgili ortada bir vasiyet olsaydı Sakîfe, Hz. Ömer'in vefatına müteakip şûrâ heyetinin bir araya gelmesi ve Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra Hz. Ali'nin halife seçilmesi gibi zamanlarda meydana gelen tartışmalarda, iddia edilen nas dile getirilir ve tartışmalara son verilirdi. Halbuki bu hususta bir nas ortaya atılmamıştır. Öte yandan iddia edildiği gibi ortada Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'nin hilafetine dair bir nas-vasiyet olsaydı, bununla amel etmediği için en başta Hz. Ali kusurlu ve günahkâr olurdu. Ayrıca Molla Muhammed Said'in örnek olarak naklini yaptığı erken dönem Zeydîlerden İbn Ebû'l-Hadîd'in[146] tespitleri de Hz. Peygamber'den bir nas ve vasiyetin olmadığına dair bu noktadaki kanaatimizi desteklemektedir.

---

[143] Haşr, 59/10.

[144] Fetih, 48/29.

[145] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 83-84.

[146] Her ne kadar Zeydî'ler nas ile tayin fikrini savunmuyor olsalar da genel anlamda Şiîlerin bir grubudur. Bu cihetle fikirleriyle istişhad edilmektedir. Nitekim Zeydî'ler İmâmeti Usulü'd-Din arasında sayıp imâmet kurumuna büyük önem vermektedirler. Öyleki imamda olması gereken vasıfların bizzat Allah tarafından belirlendiğini savunmaktadırlar. İşte tamda bu noktada başta İmâmiyye Şîa'sı olmak üzere diğer Şiî gruplardan ayrılmaktadırlar. Zira diğer Şiîler imâmetin bizzat Allah tarafından belirlendiğini ve Peygamberin bunu ilan ettiğini iddia ederler. Diğer bir ifadeyle imamların açık bir nas ve tayin ile belirlenip ve ilan edildiğini ileri sürerler." Yusuf Gökalp,

2.2.4. Nas ile Tayin Fikrinin İbni Sebe ile İlişkilendirilmesi

Molla Muhammed Said'in ele aldığı bir diğer konu da İbn Sebe meselesidir. Molla Muhammed Said, Abdullah İbn Sebe'nin hayali (Heyyân b. Beyyân[147]) değil gerçek bir şahıs olduğunu, vasiyet fikrinin de İbn Sebe tarafından uydurulmuş bir fikir olduğunu ifade edip tersini savunanlar hakkında ağır eleştiride bulunmaktadır. Vasiyet fikrinin ne zaman, nasıl ve neden uydurulduğuna değinen Molla Muhammed Said, İhsan İlâhi Zahîr'den[148] naklen, başta Yahudiler olmak üzere, Arap yarımadası ve ona komşu olan beldelerdeki kafir ve müşriklerin, İran'daki Mecusilerin, Hint yarım ada kıtasındaki Hintlilerin, İslamın gittikçe parlayan nurunu söndürmek için İslama ve Müslümanlara tuzaklar kurmaya başladıklarını, fitne çıkarıp kan dökülmesine sebep olduklarını ancak Allah'ın nurunu söndüremeyip Ehl-i sünnet inancının, çığ gibi her tarafa yayılmasına mâni olamadıklarını ifade eder. Aldıkları yenilgilere rağmen içlerindeki kin ve düşmanlık ateşinin sönmeyip günümüze kadar hep tuzak peşinde olduklarını bildirir. Kurdukları ilk tuzağın, sıradan ve avam Müslümanları temiz ve saf inançlarından alıkoymak gayesiyle İslam adı altında oluşturduklarını, bu tuzağın başrolünde İslam'a ve Müslümanlara nefret ve kin kusup görünüşte İslamı yansıtan düzenbaz İbn Sebe ve yandaşlarının geldiğini dile getirir.[149]

"Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve islam Düşüncesine Katkıları" **Çukurova Üniversitesi Ilahıyat Fakultesı Dergisi,** c.7, s.2, Temmuz 2007, ss.95-112, s. 102 vd.

[147] *"Heyyan b. Beyyan"* bu kavram, aynı *Tamir b. Tamir, Salma'a b. Salma'a* kavramları gibi Araplar tarafından şahsiyeti ve nesebi bilinmeyen kişi için kinaye olarak kullanılmaktadır. *Heyyan* kolay anlamına gelen *heynet*'ten, *Beyyan* ise açık anlamına gelen *Beyyine* sözcüğünden gelmektedir. Görüldüğü üzere Araplar bu kavramları kinaye yoluyla gerçek anlamlarına zıt olarak kullanmışlardır. Nitekim nesebi ve şahsiyeti bilinmeyen kişiyi tanımak açık ve kolay değil, aksine kapalı ve zordur. Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh el-Ezherî, **et-Tasrîh bi-Madmûni't-Tavdîh, Şerhu't-Tasrîh ʿÂle't-Tavdîh,** Daru'l-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut 2000/1421, c. 1, s. 140.

[148] Pakistanlı mezhepler tarihi alimi İhsan İlâhî Zahîr**,** 31 Mayıs 1945'te Pencap eyaletinin Siyâlkût şehrinde doğdu. 1963 yıllarında Farsça, Urduca ve Arapça'da "fâzıl" derecesi elde etti. Her alanda temel birer metin ezberledi. İhsan İlâhî, mutaassıp bir Ehl-i Hadîs / Selefî savunucusu ve en ateşli hatiplerinden biriydi. Tasavvuf ve Hanefî mezhebi aleyhnde birçok eser telif etmiştir. Eserleri, başta Suudi Arabistan ve Selefî düşüncenin etkin olduğu diğer Haliç ülkeleri olmak üzere Arap dünyasında büyük ilgi görmüştür. Khalıd Zafarullah Daudı, "İhsan İlâhî Zahîr", **DİA,** TDV Yayını, İstanbul 2016, Ek- 1, ss. 629-631. s. 629-631.

[149] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 128-130.

İbn Sebe'in Hz. Osman döneminde Müslüman olduğunu dile getiren Mola Said, Müslümanları yoldan çıkarmak için çeşitli İslam ülkelerine seyahatlerde bulunduğunu, Hicaz'dan başlayıp Basra'ya daha sonra da Şam'a gittiğini, Şamlılardan beklediği desteği alamayınca Mısır'a gidip insanları kendi tarafına çekmeye çalıştığını, Hz. Ali'ye karşı sevgisini dillendirip bunu istismar ederek oradaki halka "*Hz. İsa'nın tekrar döneceğini kabul edipte Muhammed'in tekrar döneceğini yalanlayanlara şaşarım. Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur. "(Resulüm)! Kur'an'ı (okumayı, tebliğ etmeyi ve ona uymayı) sana farz kılan Allah, elbette seni (yine) dönülecek yere döndürecektir."*[150] *Ayrıca tekrar dönmeye Muhammed, İsa'dan daha layıktır. Bin peygamber vardı her peygamber'in bir vekili vardı Muhammed'in vekili de Ali'dir. Muhammed peygamberlerin sonuncusu, Ali'de vekillerin sonuncusudur*" gibi birtakım bozuk düşüncelerini anlatmaya çalıştığını açıklar. Tebük Gazvesi için güçlü bir İslam ordusu teçhizinde, İslam'a ve Müslümanlara kimsenin yapamadığı maddi yardımı yapıp Hz. Peygamber'in "***Mâ Darra Osmâne Ba'dü Mâ Feale***" "*Bugünden sonra Osman ne yaparsa yapsın ona zarar vermez*"[151] övgüsüne mazhar olmuş, cennetle müjdelenmiş, hilafeti ve şehadeti Hz. Peygamber tarafından işaret edilmiş olan Hz. Osman'a karşı halkı kışkırttığını, dava arkadaşlarını farklı şehirlere gönderip *Emr-i bi'l-Marûf Nehy-i ân'il-Münker* suretinde, Hz. Osman ve bazı valilerin yaptıkları hoş olmayan şeyleri propaganda vasıtası yaparak, onların ayıplarını ortaya çıkarmak için uğraştığını, Müslümanların kalplerine fitne ve fesat zehrini serpmeye, İslamın inanç esaslarıyla örtüşmeyen, Hz. Muhammed'in diniyle bir bağı olmayan bozuk düşünceleri, Müslümanlar arasında yaymaya başladığını dile getirir. Asıl amaçlarının İslamın birliğini kırmak, Müslümanlar arasına tefrika sokmak ve temiz inançlarını sarsmak olduğunu, yaptıkları bu uğraşlar neticesinde Müslümanlar arasında "*eş-Şi'atu li Ali*" yani Ali taraftarları adı altında bir grup oluştuğunu ve İslama ve Müslümanlara zarar verdiklerini ifade eder. Oysa bu fırkanın Hz. Ali'yle hiçbir alakasının olmadığını, hatta Hz. Ali, İbn Sebe'yi aşırı fikirlerinden ötürü öldürmek istediğini; fakat Abdullah b Abbas'ın buna mâni olup Hz. Ali'ye şöyle dediğini "*Eğer onu öldürürsen arkadaşların seninle ihtilafa düşerler. Halbuki sen Şamlılarla tekrar savaş etme*

[150] Kasas, 28/85.
[151] Tirmizî, "Menâkıb" 46/15-3701 (c. 5, s. 626).

kararındasın" bunun üzerine Hz. Ali'nin İbn Sebe'yi o dönem İran'ın başkenti olan Medâin'e sürgün ettiğini dile getirir.[152]

İbn Sebe ve yandaşlarının İslam diniyle açık ve aleni değil de gerçek kimliklerini gizleyip İslamı yansıtarak mücadeleye girmelerinin nedenine temas eden Molla Muhammed Said, İbn Sebe ve yandaşlarının bu dinle ardı ardına savaşlarla, orduların karşı karşıya gelmesiyle mücadele edilemeyeceğini iyi bildiklerini, zira İslamla mücadelelerini açık ve aleni bir şekilde yapıp mağlup, hüsran ve perişan olarak dönen ataları Beni Kurayza, Benî Nadîr ve Beni Kaynukâ Yahudilerinden ders çıkardıklarını dile getirir.[153]

Molla Muhammed Said, İbn Sebe'nin hayali değil, gerçek bir şahıs olduğunu ve vasiyet fikrini ilk kez onun uydurduğunu, Nevbahtî, Mâmâkânî ve Keşşî gibi birçok Şiî ulemanın eserlerinde bunu rahatlıkla görülebileceğini ifade edip birkaç örnek ile delillendirir.[154] Bahsettiği nakillerin ehemmiyet arz etmesi hasebiyle, burada birkaçına yer vermeyi faydalı görüyoruz. H. IV. asrın İmâmiyye Şîa'sına mensup büyük Şiî âlimlerinden el-Keşşî şöyle der: *bir grup alim, İbn Sebe'nin aslında Yahudi olup sonradan Müslüman olduğunu, Hz. Ali'nin taraftarlığını yaptığını, Yahudi iken Hz. Musa'nın vasisi olan Yuşâ b. Nun hakkında ileri sürdüğü aşırı fikirlerin benzerini, İslama girdikten sonra da Hz. Ali hakkında dile getirdiğini, Hz. Ali'nin imâmetinin gerekliliğini dillendiren ve düşmanlarından kendini teberri edip onları tekfirle suçlayan ilk kişinin kendisi olduğunu ileri sürmektedirler. İşte bu yüzden Şiî karşıtlar, Şiîliğin aslında Yahudiliğe dayandığını söylemekteler.*[155] Aynı şekilde Şiîlerin cerh ve tadil imamı el-Mâmâkânî'de, söz konusu malumatı el-Keşşî'den naklen zikretmektedir.[156] Hâkeza birçok Şiî kaynaklarda dürüstlüğü ve sağlam olduğu bildirilen, kelam ve felsefe ilimlerinde önde gelen, Şîa'nın muteber âlimlerinden Nevbahtî de şu açıklamalara yer verir: *Abdullah bin Sebe, Ebû Bekir'e,*

---

[152] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 130-132; İhsan İlahi Zahîr, **eş-Şîa ve's-Sünne,** İdaretu Tercümân'is-Sünne, Lahur 1396/1979, s. 17-20.

[153] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 129, 178.

[154] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 131.

[155] Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz el-Keşşî, **Ricâl'ul-Keşşî,** Müesset'ül-Âlemî, Kerbela y.y. s. 101; Zahîr, **eş-Şîa ve's-Sünne,** s. 21.

[156] Şeyh Abdullah Mâmâkânî, **Tenkîhu'l-Makâl fi İlmi'r-Ricâl,** el-Murtadâviyye, Tahran 1350, c. 2, s. 183-184; Zahîr, **eş-Şîa ve's-Sünne,** s. 21.

Ömer'e, Osman'a ve diğer Ashaba kötülemeyi başlatandır. Kendisi bu yaptıklarını Hz. Ali'nin emri doğrultusunda yaptığını iddia ettiğinde, Hz. Ali onu yakalatıp sorguya çekmiş, bu sözlerin kendisine ait olup olmadığını sormuş, aldığı itiraf üzerine öldürülmesini emretmiş, insanların "Müminlerin emiri! Seni ve Ehl-i Beytin sevilmesini ve dost edilmesini söyleyen birini mi öldürüyorsun!" şeklindeki itirazlarından dolayı İbn Sebe'yi öldürtmekten vazgeçmiş ve onu o zamanın Fars devletinin başkenti olan Medâin'e sürgün etmiştir.[157]

Şiî tarihçi Mir Hand'ta buna benzer konuşmuş ve şu açıklamalarda bulunmuş: *İbn Sebe Hz. Osman karşıtlarının Mısır'da çok kalabalık olduğunu öğrendikten sonra Mısır'a gitmiş, orada görünüşte ilim ve takvaya bürünüp birçok insanı kendine çekmeyi başarmış ve ardından onlara: Her Peygamber'in bir vasisi olduğunu Hz. Muhammedin vasisinin ise ilim, takva, cesaret ve cömertlik gibi güzel vasıflara haiz olan Hz. Ali olduğunu, sahâbenin Hz. Ali'nin hilafet ve vilayet hakkını ona teslim etmemekle ona zulüm etmiş olduklarını, şu an herkesin Hz. Osman'ın itaatinden ve bayatından çıkmak suretiyle Hz. Ali'ye yardım etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunun neticesinde onun görüş ve düşüncelerinden etkilenen birçok Mısırlı Hz. Osman'a karşı huruç etmiştir.*[158]

Molla Muhammed Said, İhsan İlâhî Zahîr'den naklen Şiilerin İbn Sebe hakkındaki itiraflarından aşağıdaki altı sonucun ortaya çıktığını ifade eder.[159]

1) İbn Sebe'nin komutasında, İslam adı altında, görünüşte İslamı yansıtan iç yüzünde küfrü gizleyen, Müslümanlar arasında Yahudiliğe ait fikir ve düşünceleri yayan bir grup oluşturulmuştur.
2) Müslümanlar arasında fitne ve fesat ateşini alevlendirip üçüncü halife Hz. Osman'a karşı huruç etmelerine sebep olup Müslümanların İslam halifesine itaat etme birliğini sarsmıştır.

---

[157] Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ en-Nevbahtî, **Fıraku'ş-Şîa,** Menşurât'ur-Ridâ, Beyrut 1433/2012, s. 57; Zahîr, **eş-Şîa ve's-Sünne,** s. 21.

[158] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 132; Mîr Hând, **Ravdat'us-Safâ Fî Sîret'il-Enbiyâ'i ve'l-Mülûk'i ve'l-Hulefâ'i,** İran y.y. c. 2, s. 292.

[159] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 132-133.

3) "İ'lâ-yi Kelimetullâh" uğruna savaşlara katılmış, İslamın bayrağını dalgalandırmış, Hz. Peygamber'in davasını sürdürmüş, küçüğüyle büyüğüyle bu dinin hadimi olmuş, Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenmiş başta Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman olmak üzere geri kalan sahâbelere karşı, insanların kalbine kin, nefret ve düşmanlık tohumlarını ekmişlerdir.
4) Kur-ân ve Sünneti bize ulaştıran sahâbenin çoğunluğunu tekfir ile itham edip onlara karşı olan itimadı sarsmışlardır.
5) Yahudiliğe ait olup Kur-ân ve Sünnetin dile getirmediği vasiyet ve vilayet fikrini Hz. Ali hakkında iddia edip Müslümanların fikirlerini çelmişlerdir.
6) Hz. Ali'nin diri olup yakında yere ineceği, yeryüzüne hâkim olacağı, özel bilgi ve kudretle donatıldığı ve buna benzer Allah'a unutma ve Bedâyı nispet etme gibi aslı Yahudiliğe dayanan fikirleri Müslümanlar arasında yaymışlardır.[160]

Son olarak İbn Sebe'nin sinsi hareketlerinin tahliline değinen Molla Muhammed Said, İbn Sebe'nin Müslümanların Ehl-i Beyte, özelliklede Ehl-i Âbâ diye tabir edilen Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hasan ve Hüseyin'e karşı besledikleri aşırı sevgiyi, "*Her Peygamber'in bir vasisi vardır. Hz. Muhammed'in vasîsi de Hz. Alidir."* şeklindeki plan ve tuzağına alet ederek istismar ettiğini, Müslümanları Hz. Ali hakkında ifrata (aşırı fikir ve düşünceye) çekmekle diğer üç halife başta olmak üzere ensâr ve muhacirlerden bu üç halifeye bî'at edenler hakkında tefrite düşürmeyi hedeflediğini dile getirir.[161]

Molla Muhammed Said'in şu ana kadarki dile getirdiği açıklamaları değerlendirip Şiîliğin kendi içinde geçirdiği iki evreye baktığımızda, Şiîliğin ikinci evresinde ifratın belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Zira İlk dönem Şiîlik her ne kadar Hz. Ali'nin imâmete daha layık olduğunu iddia etmişlerse de bu tercihlerini vasiyet fikrine dayandırmadıkları için ifrata, sahâbeleri tân etmedikleri içinde tefrite düşmemişlerdir. Molla Muhammed Said ve istifade ettiği kaynaklara göre ilerleyen süreçte İbn Sebe'nin ortaya attığı vasiyet fikrine aldanan Şiîlik bu cihetle ifrata,

[160] Zahîr, **eş-Şîa ve's-Sünne,** s. 24-27.
[161] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 137-138.

sahâbenin çoğunluğuna dil uzatıp tenkis etmekle de tefrite düşmüşlerdir. Oysaki hem Hz. Ali hemde taraftarları, üç halifeye sırasıyla bî'at etmişlerdir. Şayet ortada Hz. Ali'nin imâmetini gösteren bir nas olsaydı, başta kendisi ve taraftarları ölümü göze alır yine de üç halifeye bî'at etmezlerdi. Zira hem Hz. Ali hemde taraftarları Allah yolunda kimseden korkmayan cesur kimselerdi. Aynı şekilde diğer sahâbeler de bî'at etmez, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman da imâmet ve hilafeti iddia edip talep etmezlerdi. Çünkü ortada vasiyet ve nassın olmasına rağmen imâmeti talep etmek, ardından da sahâbenin onlara bî'at etmeleri Hz. Peygamber'in emrine karşı gelmiş olmalarını gerektirir ki bu da Allah'ın emrine karşı çıkmak anlamına gelir. Zira "*Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. Bu sadece kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir*"[162] âyeti gereğince Hz. Peygamber'in söz ve hareketleri Allah'ın emri doğrultusundadır. Halbuki *"Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."*[163] âyetinin ifade ettiği gibi Allah ve Resulü bir şeyi tercih ettiklerinde hiç kimsenin o meselede seçim olamaz. Öte yandan Molla Muhammed Said'in, İbn Sebe hakkında kesinlikle gerçek bir şahsiyet olup hayal ürünü olmadığına dair yaptığı açıklamalarını incelediğimizde karşımıza İbn Sebe hakkında ileri sürülen dört farklı görüşün ortaya atıldığını görmekteyiz.

1) İbn Sebe'in gerçek bir şahsiyet olduğu, Yahudi iken Hz. Osman döneminde Müslüman olup daha sonra Müslümanları birbirine düşürerek Hz. Osman dönemindeki fitnelerin başrolünü çektiği.

2) İbn Sebe'in, Ammar bin Yâsir'in kendisi olduğu.

3) İbn Sebe'in gerçek bir şahıs olmayıp Seyf b. Ömer'in uydurduğu bir hayal ürünü olduğu.

---

[162] Necm, 53/3-4.
[163] Ahzâp, 33/36.

4) İbn Sebe'in şüpheli bir mesele olduğudur.[164]

Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki Dr. Taha Yasin, Dr. Ali Samî en-Neşşâr, Dr. Hâmid Hafnî Davud, Dr. Muhammed Kamil Hüseyin, Abdulaziz Hellâbî, Üstad Hasan b. Ferhan el-Malikî, Dr. Cevad Ali, Dr. Muhammed Âmmâre gibi[165] çağdaş bazı Sünnî alimlerin yanı sıra Muhammed Hüseyin Kâşif'ul-Ğita, Murtaza el-Askerî, Muhammed Cevad Muğniyeh, Dr. Ali el-Verdî, Abdullah el-Feyyâd, Dr. Kamil Mustafa eş-Şeybî ve Talib er-Rifâ'î gibi bir kısım çağdaş Şiî alimler[166] Abdullah b. Sebe' isminin erken dönmelerde var olmadığını büyük gayret ve çabayla ispat etmeye çalışmış; diğer bir ifadeyle İbn Sebe'in Seyf b. Ömer'in uydurduğu hayal ürünü olduğunu iddia etmişlerdir.[167] Tarih ve makâlât türü eserlerde Abdullah b. Sebe'in tek bir şahıs portresi vermeyip birbiriyle alakası olmayan kişilere benzemesini, söz konusu iddialarına neden olarak zikretmişlerdir. Nitekim tarih kitaplarında ibn Sebe hem Hz. Osman hemde Hz. Ali döneminde siyasi olaylarda etkin bir şahsiyet görüntüsündedir. Buna mukabil makâlât türü eserlerde ise ne hikmetse Hz. Osman döneminde kendisinden neredeyse hiç bahsedilmemiş birden Hz. Ali döneminde kendisiyle son derece ilişkisi bulunan bir isim portresi çizilmiştir. İşte bu yüzden çağdaş bir kısım Sünnî ve Şiî alimler İbn Sebe'nin gerçek bir şahıs olmayıp Seyf b. Ömer tarafından uydurulduğunu iddia etmektedirler. Ayrıca Seyf b. Ömer'in Abdullah b. Sebe'i günah keçisi gibi kullanıp onunla ilişkilendirdiği fikir ve davranışların takipçilerinin Şiîler olabileceğini zımnen iddia ettiğini ve böylece Şiîler ile Yahudileri aynı kefeye koyup, onları karalamak istediğini dile getirirler. [168] Ancak her ne kadar kaynaklarda verilen bilgilerde tarihsel akış içerisinde bazı sıkıntılar veya çelişkiler görünse de Molla Muhammed Said'in dile getirdiği İbn Sebe'nin gerçek bir şahıs olup Yahudi iken Hz. Osman döneminde Müslüman olduğu, daha sonra Müslümanların arasını açarak Hz. Osman dönemindeki fitnelerin başrolünü çektiği

---

[164] Hasan Onat, "Şiîliğin Doğuşu Meselesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Ankara 1997, cilt: 36, sayı: 1, ss. 79-117, s. 97-98.

[165] Ebû Abdullah ez-Zehebi'nin **"Sıdku'n-Nebe' fi Beyani Hakikati Abdullah bin Sebe".**

[166] Sa'dî el-Hâşimî, **İbn Sebe Hakîkatun Lâ Hayâl,** Mektebet'ud-Dâr, Medine 1406, s. 16-24.

[167] Sıddık Korkmaz, "İbn Sebe Rivayetinin Tarih ve Makâlât Türü Eserlere Yansıması", **Dini Araştırmalar Dergisi,** 2007, cilt: 10, sayı: 29, ss. 129-144, s. 143.

[168] Detaylı bilgi için bkz. Korkmaz, **"İbn Sebe Rivayetinin Tarih ve Makâlât Türü Eserlere Yansıması",** s. 143-144.

görüşünün daha isabetli olduğu kanaatindeyiz. Nitekim naklini yaptığımız Şiî eserlerin nasları İbn Sebe'in gerçek bir şahıs olduğunu desteklemektedir. Hayal ürünü olduğunu iddia eden Şiîler, aslında kendi eserlerini tekzip etmekteler. Zira kendi eserlerinde masum saydıkları imamların, İbn Sebe'yi lanetlemeleri bunu dolaylı olarak ispat etmektedir. Nitekim kendi inançlarına göre masum imamlardan böylesi açık lanetlerin bilinmeyen bir şahıs hakkında yapılmış olması, masum imamların yalan söylemesi ve iftira etmesi anlamına gelecektir. Bunun da kendi inançlarına göre caiz olmadığı çok aşikârdır.[169] Öte yandan gerek İbni Kuteybe (ö. 276/889),[170] Belâzurî (ö. 279/892),[171] İmâm Taberî (ö. 310/923),[172] Ebû'l-Hasan Eş'arî (ö. 324/936),[173] İbn Hibbân (ö. 354/965),[174] Abdulkâhir Bağdadî (ö. 429/1037),[175] İbni Hazm (ö. 456/1064),[176] Şehristânî (ö. 548/1153)[177] ve İbn Asâkir (ö. 571/1176),[178] gibi Sünnî âlimlerin çoğunluğu, gerekse de Naşî el-Ekber (ö. 293/906),[179] Sa'd el-Kummî (ö. 301/913-14),[180] Nevbahtî (ö. 311/924),[181] el-Keşşî (ö. 350/961-962),[182] Ebû Cafer et-Tûsî (ö. 460/1067)[183]ve İbn Ebi'l Hadîd (ö. 656/1258)[184] gibi Şiî alimlerin ekseriyeti İbn Sebe'in gerçek bir şahsiyet olduğunu kendi eserlerinde onun hakkında yaptıkları rivayetlerle ispat etmektedirler.[185]

---

[169] Sa'dî el-Hâşimî, **İbn Sebe Hakîkatun Lâ Hayâl,** s. 76.

[170] Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, **el-Meârif,** el-Hey'et'ul-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitap, Kahire 1992, s. 622.

[171] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, **Ensâbü'l-Eşrâf,** Daru'l-Fikir, Beyrut 1996, c. 2, s. 382.

[172] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân ân Te'vîli'l-Kur'ân,** Daru Hecer, Beyrut 2001, c. 5, s. 207.

[173] Eş'ârî, **Makālâtü'l-İslâmiyyîn,** c. 1, s. 32.

[174] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, **Kitâbü (Maʿrifeti)'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddissîn ve'd-Duʿafâʾ ve'l-Metrûkîn,** Daru'l-Va'yî, Halep 1396, c. 1, s. 208, c. 2, s. 253.

[175] Bağdâdî, **el-Fark Beyne'l-Fırak,** s. 223-225.

[176] Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **el-Fasl fil-Milel vel-Ehvâ ven-Nihal,** Mektebet'ul-Hâncî, Kahire y.y. c. 4, s. 142.

[177] Şehristânî, **el-Milel ve'n-Nihal,** c. 1, s. 174.

[178] İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen eş-Şâfiî, **Târîhu Medînet'i Dımaşk,** Daru'l-Fikir, Suriye 1415/1995, c. 29, s. 7.

[179] Ebü'l-Abbâs Abdullāh b. Muhammed Nâşî el-Ekber, **Mesâʾilü'l-İmâme ve Muktetafât Mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makālât,** Beyrut 1971, c. 22, s. 23.

[180] Kummî, **el-Makâlât ve'l-Fırak,** s. 20.

[181] Nevbahtî, ***Fıraku'ş-Şîa,*** s. 57.

[182] Keşşî, **Ricâl'ul-Keşşî,** s. 101.

[183] Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî, **Ricâlü't-Tûsî,** Muesset'un-Neşr'il-İslamî, İran y.y. s. 75.

[184] Sibaî, **Es-Sünne ve Mekânetuhâ,** s. 101.

İbn Sebe'nin Ammar b Yâsir'in kendisi olduğunu iddia edenlere baktığımızda, her ikisinin aynı künyeyle (İbn sevda) anılmasını, yine her ikisi hakkında Hz. Ali'yi aşırı sevdikleri ve buna benzer birtakım argümanlar ileri sürdüklerini görmekteyiz. Ne var ki künyelerin aynı olması ile Hz. Aliye karşı aşırı sevgiyi beslemiş olmaları, bunları bir kişi yapmaz. Tarihte birçok şahısların künyeleri ve hatta aynı zamanda isimleri aynı olmuş, söz konusu iddia hiç dillendirilmemiştir.[186]

Seyf b. Ömer tarafından uydurulmuş hayali bir şahıs olduğunu iddia edenler ise, tarihçilerin Cemel Vak'asında İbn Sebe'den bolca bahsederken, Sıffîn harbinde ona hiç temas etmemeleri, birdenbire Cemel Vak'asından sonra ortadan kaybolmasını, öte yandan İbn Sebe hakkındaki bütün rivayetlerin cerh ve tadil uleması tarafından zayıf görülmüş ve tân edilmiş Seyf bin Ömer'in rivayetlerine münhasır olmasını delil olarak zikretmektedirler. Halbuki tarihçiler bir olayı zikrederken bütün ayrıntılarıyla ele almayabilirler. Dolayısıyla tarihçilerin birdenbire Cemel Vak'asından sonra İbn Sebe'ye değinmemeleri, onun hayal ürünü olmasını gerektirmez. Hem İbn Sebe'nin Sıffîn savaşına katılmamış olması muhtemeldir. Öte yandan İbn Sebe hakkındaki rivayetlerin kaynağı sadece Seyf bin Ömer ile sınırlı değildir. Birçok rivayet vardır ki Seyf bin Ömer senetlerinde yoktur. Örneğin: İbni Asâkir'in, senedini Şâbi'ye dayandırdığı bir rivayette şöyle der: "*Allah hakkında yalan söyleyen ilk kişi Abdullah bin Sebe'dir."* Yine İbn Asâkir'in, senedini Ammar Dehni'ye dayandırdığı bir rivayette Eba Tufeyl şöyle demektedir: bir gün hz *Ali minberdeyken Müseyyib bin Necbe'nin İbni Sevda'yı(Abdullah İbn Sebe) getirdiğini gördüm, Hz. Ali şöyle dedi: o ne suç işlemiş? Bende Dedim ki: Allah'a ve resulü hakkında yalan söylüyor.* Hem Seyf bin Ömer her ne kadar hadis dalında Nesâî (ö. 303/915),[187] İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),[188] İbn Hibbân (ö. 354/965),[189] Zehebî (ö.

---

[185] Ebû Abdullah ez-Zehebi'nin **"Sıdku'n-Nebe' fi Beyani Hakikati Abdullah bin Sebe"**

[186] Zehebi'nin **"Sıdku'n-Nebe' fi Beyani Hakikati Abdullah bin Sebe"**

[187] İmam Nesai, "*Seyf bin Ömer el Dabi zayıftır*." Demiştir. Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuâyb b. Alî en-Nesâî, **ed-Duʿafâʾ ve'l-Metrûkûn,** Daru'l-Va'yi, Halep 1396, s. 50.

[188] İbn Ebi Hatim, *"Seyf bin Ömer hadisleri alınmaz, onun hadisleri Vakidî'nin hadisleri gibidir"* demiştir. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî, **el-Cerh ve't-Taʿdîl,** Daru İhyâu't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut 1952, c. 4, s. 278.

748/1348)[190] ve İbn-i Hacer Askalânî (ö. 852/1449)[191] gibi Cerh ve Tadil âlimler tarafından zayıf olarak kabul edilmişse de bu durum onun tarih dalında sağlam olmasına engel değildir. Nitekim onun hakkında Zehebî "Bilinçli bir tarihçi idi" derken,[192] İbn-i Hacer-i Askalânî ise "Tarihte senettir" demiştir.[193] İbn Hibbân'ın, Seyf b. Ömer hakkında söylediği "zındıktır" ithamına İbn-i Hacer "çok kaba konuşmuştur." şeklinde cevap vermiştir.[194]

2.2.5. İmamette Kullanılan Bir Mesnet: Ğadîr-i Hum Hâdisesi

Ğadîr-i Hum hâdisesi İmâmiyye Şîa'sıyla Ehl-i sünnet arasında kadim bir tartışma konusudur. Ğadîr-i Hum Mekke ile Medine arasında Cühfe yakınlarında bir vadinin adıdır.[195] Hz. Peygamber hicretin 10. Yılı veda haccı menasikini ifa ettikten sonra zilhiccenin on sekizinci günü (pazar günü) Medine'ye dönerken dalları sık beş büyük ağacın bulunduğu bu mevkide konaklamış ve ashabını toplayıp öğle namazını kıldırdıktan sonra onlara hutbe vermiştir. İmâmiyye Şîa'sına göre bu hutbe sonunda Hz. Peygamber Hz. Ali'yi imam olarak atamıştır.[196]

Kâşif'ul-Ğitâ da diğer Şiî ulema gibi bu meseleyi ele almış, Hz. Ali'nin imâmetine bir mesnet olarak kullanmıştır. Ğadîr'i Hum hâdisesinin vuku sebebi, kimlerle nasıl ve nerede gerçekleştiği, Maide suresi 67. âyetinin bu olayla bağlamı

---

189 İbn Hibbân, "Seyf bin Ömer el-Dabi el-Esedî Basra ahalisindendir. Zındıklıkla itham edilmiştir" demiştir. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, **"Kitâbü (Maʿrifeti)'l-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddissîn ve'd-Duʿafâʾ ve'l-Metrûkîn,** Daru'l-Va'yi, Halep 1396, c. 1, s. 345.

190 Zehebi, *"Görüş birliğiyle Seyf bin Ömer'in hadisleri alınmaz"* demiştir. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī, **el-Muğnî fi'd-Duâfâ,** Dar'ul-Kutub'ül-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, c. 1, s. 460.

191 İbn Hacer Askalânî, "*Seyf'in hadisleri zayıftır ama tarih alanında güvenilirdir*" demiştir. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **Takrib'ut-Tehzip,** Dâru'r-Reşîd, Suriye 1986, s. 262.

192 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî el-Fârikī, **Mîzân'ul-İ'tidâl,** Dar'ul-Marife, Beyrut 1382/1963, c. 2, s. 255.

193 Askalânî, **Takrib'ut-Tehzip,** s. 262.

194 İbn Sebe' hakkında ortaya atılan her bir görüşün delillerine ve bu delillere verilen cevaplara bakmak ve tahlil etmek, aynı zamanda İbn Sebe'nin varlığını kabul eden veya ret eden Sünni ve Şiî alimlerin rivayetlerine göz atmak için bkz. Ebû Abdullah ez-Zehebi'nin **"Sıdku'n-Nebe' fi Beyani Hakikati Abdullah bin Sebe"**

195 Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yakut b. Abdillâh er-Rûmî, **Mu'cem'ul-Buldân,** Daru Sadır, Beyrut 1993, c. 2, s. 389.

196 Bu hutbe için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, "Ğadîr-i Hum", **DİA,** TDV Yayını, İstanbul 1996, c. 13, ss. 279-280, s. 279.

hakkında bilgi vermiş; hasılı bu olayın oluşum süreci ve Hz. Ali'nin imâmetine delil olması hakkında malumat vermiştir.

Molla Muhammed Said, Kâşif 'ul-Ğita'nın Ğadîr'i Hum hakkındaki fikirlerini ele alırken şunları söylediğini kaydeder: "*Allah Peygamber'ine kendisinden sonra insanlara imam olarak Hz. Ali'yi tayin etmesini emretmiş, Hz. Peygamber ise bu durumun insanlara ağır geleceği düşüncesiyle ve insanların hısım kayırma-amca oğluna ayrıcalık gibi bir takım yanlış düşüncelere kapılacakları endişesiyle bir müddet bunu açıklamamış, taki Allah Peygamber'ine* ***"Ey Peygamber, sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan; O'nun elçiliğini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Doğrusu Allah kafirlere yol göstermez."***[197] *âyetini indirmiş, bu ağır uyarı üzerine emre uymaktan başka çare bulamayan Hz. Peygamber veda haccı dönüşü Ğadîr'i Hum denilen yerde çoğunluğa sesi ulaşacak şekilde şöyle hitap etmiştir. "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onunla dost olana dost, ona düşman olana düşman ol" Daha sonra Hz. Peygamber bu söylediklerini başka yerlerde bazen açık bazen de dolaylı şekilde teyit etmiş, taki vazifesini yerine getirmiştir."*[198]

Molla Muhammed Said İmâmiyye Şîa'sının imâmette kullandıkları Mevlâ hadisini genel hatlarıyla senet ve delalet olmak üzere iki açıdan eleştirir. Dolayısıyla Molla Muhammed Said, senet yönündeki eleştirisinde Mevlâ hadisinin uydurma olduğunu iddia edip bunu iki yönden ispatlamaya çalışır. Birincisi Sahâbenin Hz. Peygamber'den duydukları bir hadisi orada bulunmayanlara iletmek hususunda ne denli gayret ve himmet içinde olduklarının bilindiğini, buna rağmen birçok sahabenin huzurunda söylendiği iddia edilen hadisin sadece birkaç sahabe tarafından rivayet edilmiş olmasının hadisin uydurma olduğunu gösteren yollardan biri olduğunu, bu yüzden de Sünnî kesimin Mevlâ hadisini uydurma olarak telakki ettiklerini ifade eder. Diğer bir ifadeyle ona göre Mevlâ hadisinin kalabalık sahabe kitlesinin huzurunda gerçekleşmiş olduğu iddia edilmesine rağmen, orada bulunan ashabın bu

---

[197] Mâide, 5/67.
[198] Kaşif'ul-Ğitâ, **Aslü'ş-Şîa ve Usûlühâ,** s. 145-146.

haberi ittifakla gizlemiş olmaları Mevlâ hadisinin uydurma olduğunu göstermektedir.[199]

İkincisi: söz konusu hadisi sadece Râfizîlerin[200] rivayet ettiğini bu da rivayetin uydurulduğuna âlamet olduğunu ifade eder. Zira Hz. Osman'ın hilafetinin son yılları ile Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Müslümanlar arasında siyasi çekişmelerin ve ihtilafların başlamasının, siyasi ve itikadi gruplaşmaları beraberinde getirdiğini, bunun neticesinde kimi kesimlerin davaları uğruna hadis uydurma yoluna giriştiğini, buna ilk cüret edenlerinde Râfızîler olduğunu ve aşırı derecede hadis uydurduklarını, hatta İmam Malik'in, Rafızîler hakkında kendisine yöneltilen bir soruya "*Ne onlarla konuş ne de onlardan (hadis) naklet; şüphesiz onlar yalancıdırlar."* Şeklinde cevap verdiğini, öte yandan İmam Şafiî ve ılımlı Şiîlikle tanınmış Şerik b Abdullah el-Kâdî, Râfizîler hakkında "*Râfizîler kadar yalancı şâhitlikte bulunan kimse görmedim.", "Râfızîler dışında herkesten ilim (alıp) nakledebilirsin; çünkü onlar hadis uydurup bunu dinlerinden kabul ederler."* şeklinde açıklamalarda bulunduklarını ifade eder.[201]

Molla Muhammed Said, Mevlâ hadisini senet yönünden eleştirdikten sonra, delalet yönünde eleştirmeye değinir. Binaen aleyh Mevlâ lafzının imâmete delalet etmesinin tutarsız olduğunu söylemektedir. Bu cihetteki eleştirisinin bir noktası Mevlâ kavramının sözlük ve terimsel delaleti anlamına yöneliktir. Şöyle ki Molla Muhammed Said, hadiste geçen Mevlâ lafzının birçok anlama geldiğini, kelime bağlamına göre bu manalardan herhangi birine delalet ettiğini, burada da bağlama uygun düşen anlamın "Devlet başkanı-halife" manası değil, kardeş ve dost anlamı olduğunu ifade edip eleştirisini şöyle detaylandırır; Ğadîr hadisinde geçen Mevlâ kelimesinin birçok anlamı vardır. Muhammed el-Fîrûzâbâdî mevlâ lafzının, malik-sahip, köle, azat eden, azat olunan, dost-arkadaş, akraba, komşu, müttefik, veli, oğul,

---

[199] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 147-148.

[200] Bu ifade her ne kadar hakaret içerikli olsa da Molla Said bu tabiri kullandığı için, hiç değiştirmeden olduğu gibi nakletmeyi uygun bulduk.

[201] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 147; Daha detaylı bilgi için bkz. Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye el-Harrani, **Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye,** Camiat'u el-İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, Riyad 1406/1986, c. 1, s. 59-63.

amca, konuk, ortak, kız kardeşin oğlu, Allah (c.c.), yardım eden, lütufta bulunan, nimete mazhar olan, seven, tâbî, hısım gibi yirmi küsur anlama geldiğini zikreder.[202]

Molla Muhammed Said, diğer eleştirisini hadiste geçen mevlâ kelimesinin 'imâmet-devlet başkanı' anlamıyla yorumlanmaya döndürüp bu takdirde Arap dili edebiyatı kurallarınca cümle yapısından yanlış bir anlamın ortaya çıkacağını ifade eder ve Şerefüddîn Hüseyin et-Tîbî'den naklen şu gerekçeyi zikreder: "*Hadiste geçen mevlâ kelimesinin 'imâmet-devlet başkanı' anlamında yorumlanması halinde, Hz. Peygamber'in hayatında Hz. Ali'nin imâmetinin gerçekleşmesi gerekecektir. Halbuki Hz. Peygamber'in hayatında tek yönetici ve imâm Hz. Peygamber'den başkası değildir. Bu durumda mevlâ lafzını devlet başkanı ve imâmet anlamında yorumlamak yerine sevgi ve İslami yakınlık anlamında yorumlamak mecburiyetindeyiz.*"[203] Bu durumu izaha tabi tutan Molla Muhammed Said, Mevlâ hadisinde geçen cümlenin, şart cümlesi olduğunu, şart cümlesinin de bir edat ve iki ayrı cümleden oluştuğunu, cümlenin başında şartı sağlayan edata "şart edatı", bu edatın başında bulunan cümleye "şart cümlesi", ardından gelen ikinci cümleye ise "cevap ya da ceza cümlesi" adı verildiğini dile getirir. Devamında şart cümlesinin eylem ve fiilleri bir koşula bağlarken, ceza cümlesinin ise şartın gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak olan sonuçları bildirdiğini, ceza cümlesinin de isim ve fiil olmak üzere iki gruba ayrıldığını, fiil ile başlaması durumunda fiil cümlesi, isim veya zamir ile başlaması durumunda ise isim cümlesi tabirini aldığını ve isim cümlesinin geçmişten geleceğe devam etmekte olan sübut ve devamlılığa delalet ettiğini dile getirir. Bu izahlardan sonra söz konusu bilgileri Mevlâ hadisinde icra etmeye çalışan Molla Muhammed Said, şunları kaydeder; *"Ben kimin mevlâsıysam, Ali de onun Mevlâ'sıdır."* cümlesi şart cümlesidir. Bu cümleyi verdiğimiz bilgiler çerçevesinde incelediğimizde şunu görmekteyiz ki "Ben kimin Mevlâsıysam" kısmı şart cümlesini, "Ali de onun Mevlâsıdır" kısmı ise ceza cümlesini oluşturmaktadır. Yukarıda dile getirdiğimiz, *isim cümlesinin geçmişten geleceğe devam etmekte olan*

---

[202] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 149; **El-Kamûsü'l-Muhît,** "Vly" maddesi Daru'l-Meârif, Beyrut 1430/2009.

[203] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 154; Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbi, **Şerhu't-Tîbî Alâ Mişkâti'l-Mesâbîh,** Mektebet'un-Nezar Mustafa'l-Baz, Riyad 1997, c. 12, s. 3884.

sübut ve devamlılığa delalet etmesini göz önünde bulundurduğumuzda, bu cümle Hz. Peygamber daha hayatta iken Hz. Ali'nin imâmetinin gerçekleştiğini ifade edecektir. Bu çıkan sonucun ise doğru olmadığı aşikardır. Hatta Ehl-i Sünnet ve Şîa söz birliği ile aynı anda iki halifenin olamayacağını ifade etmişlerdir.[204] Binaen aleyh hadiste geçen mevlâ lafzının devlet başkanı ve imâmet anlamında olmayıp dostluk, sevgi ve İslami yakınlık anlamında olduğunu görmekteyiz. Nitekim İmam Şafiî Ğadîr hadisinde geçen mevlâ lafzını İslam bağı, sevgi, yardımlaşma ve dostluk ile yorumlayıp Muhammed Suresinde geçen "*Bu, Allah'ın inananların yardımcısı olması, inkâr edenlerin ise, hiçbir yardımcısı bulunmamasından dolayıdır."* mealindeki âyete atıfta bulunur.[205]

Molla Muhammed Said son olarak Ğadîr hadisinde geçen mevlâ lafzının, imâmet anlamında olmadığını mantıksal yolla açıklamaya çalışır. Ona göre Hz. Peygamber bu sözüyle imâmeti murat etmiş olsaydı, ilk başta, Arap dilinin inceliklerine, mecazi üslup ve ifadelerine hâkim olan, hatta Arap dili edebiyatının kurallarına sözleri ve konuşmalarıyla istişhad getirilecek kadar Arap dilinde mütehassis olan ashâbı kiram bu şekilde anlayıp amel eder, ihmal etmezlerdi. Halbuki hayatlarını peygamberimizle geçirmiş, ahlakıyla ahlaklanmış, sevgisiyle boyanmış, sözlerinin incelik ve işaretlerine alışmış ve ondan duyduklarını hazır olmayanlara aktarmada özen göstermiş ashabı kiram, bu cümleyi imâmete yorumlamamışlardır.[206] Hz. Peygamber'in mevlâ lafzını imâmet anlamında kullanmış olması; Veda Haccı'nda Hz. Peygamber'in irad ettiği hutbeyi işiten sahâbenin ve Sakîfe gününde ensâr ve muhacirlerin de aralarında bulunduğu kalabalık sahabe kitlesinin, ya Hz. Peygamber'in muradını anlamamış olmalarını ya da anlayıp gizlemek suretiyle ihanet etmiş olmalarını zorunlu kılacaktır ki bunun da makul bir izahı yoktur.[207]

Molla Muhammed Said'in Mevlâ hadisinin senedine dönük yaptığı tenkitlere baktığımızda bu konudaki eleştirisini yaparken meşhur ve mütedavil Ehl-i sünnetin

---

[204] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** Daru İhyâu't-Turas'il-Arabî, Beyrut 1392, c. 12, s. 232.
[205] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 153-155.
[206] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 150-152.
[207] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 40-41, 62-63.

kaynaklarına müracaat etme yerine sadece Mustafa Sibaî'nin *Sünnet ve İslam Hukukundaki Yeri* adlı eserinden alıntı yaparak benimsediği görüşü desteklemeye çalıştığını görmekteyiz. Onun bu reddedici üslubunun benzerini daha önce bazı ulema tarafından yapıldığını ifade etmek istiyoruz. Nitekim İbn Hazım, Mevlâ hadisinin hiçbir rivayetinin sikâ (güvenilir) bir yolla rivayet edilmediğini savunurken,[208] İbn Teymiyye ise Mevlâ hadisinin "*Ben kimin mevlâsıysam, Ali de onun mevlâsıdır*." cümlesini senedinde ihtilaf olmakla beraber kabul etmiş, "*Allah'ım, ona dost olana dost, düşman olana düşman ol; onu seveni sev, ona buğz edene buğz et; ona yardım edene yardım et, ondan yardımını esirgeyenden yardımını esirge; o nereye dönerse hakkı onunla döndür."* şeklindeki devamı için uydurma demiştir.[209] Oysa genel olarak klasik kaynakları tetkik ettiğimizde Mevlâ hadisini her ne kadar iki büyük hadis alimi Buhârî ve Müslim "Sahihayn" adlı eserlerinde nakletmemişlerse de Şiîler rivayet ettiği gibi, Ehl-i Sünnet ulemasının da yoğun bir şekilde rivayet ettiğini görmekteyiz. Mevlâ hadisinin "*Ben kimin mevlâsıysam, Ali de onun mevlâsıdır.*" bu fıkrasını önemli hadis kitaplarından sayılan Ahmed b Hanbel (ö. 241/855)[210] İbn Mace (ö. 273/886),[211] Tirmizî (ö. 279/892),[212] Nesâî (ö. 303/915)[213] ve Hâkim Nîsâbûrî (ö. 405/1012)'nin[214] eserlerinde rahatlıkla görebiliriz. Bununla birlikte İbn Mace, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve Hâkim, Mevlâ hadisini "*Allah'ım O'na dost olana dost, düşmanlık edene düşman ol" ilavesiyle rivayet etmektedirler. Bunun yanı sıra Nesâî'nin başka bir rivayetinde "Ona yardım edene de yardımcı ol*." ilavesini yer almaktadır. *"Allah'ım, ona dost olana dost, düşman*

---

[208] İbn Hazm**, el-Fasl fil Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal,** c. 4, s. 116.

[209] "Ben kimin mevlâsıysam" hadisi Sihah kitapları dediğimiz Sahihi Buhari, Sahihi Müslim ve İmam Malik'in Muvatta eserinde da yer almamış olmasına rağmen bazı âlimler bunu rivayet etmiştir. Ancak senedinin sıhhatinde ihtilaf edilmiştir ve Buhâri, İbrahim el-Harbî ve hadis ilmi ehlinin bir kısmının bu hadisi zayıf gördükleri nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel de Tirmizî gibi hadisin senedini hasen olarak görmüştür. İbn Teymiyye, **Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye,** c. 7, s. 319.

[210] Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned I-L,** Thk. Şuâyb el-Arneût, Adil Mürşit v.dğr. Muesseset'ur-Risâle, Beyrut, 1421/2001, c. 2, s. 71, 262, 269, 434, c. 30, s. 430.

[211] İbn Mâce, "Fazâil'il-Ashâb" 11/4-121 (c. 1, s. 88).

[212] Tirmizî, "Menâkıb" 46/16-3713 (c. 5, s. 633).

[213] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, **es-Sünen'ul-Kübrâ I-X,** Thk. Hasan Abdu'l-Mun'îm Şelebî, Muesseset'ur-Risale, Beyrut 1421/2001, "Menâkıb" 48/5-8089 (c. 7, s. 309).

[214] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn (el-Müstedrek Ale'ş-Şeyhayn) I-IV,** Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, 1. Baskı, Daru'l-Kutub'ül-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, "Kitâb'u Marifet'is-Sahâbe" 27/4576 (c. 3, s. 118).

olana düşman ol; onu seveni sev, ona buğz edene buğz et; ona yardım edene yardım et, ondan yardımını esirgeyenden yardımını esirge; o nereye dönerse hakkı onunla döndür." şeklindeki en geniş ilave ise Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde[215] geçmektedir.[216]

Mevlâ hadisinin sahih ve hasen başta olmak üzere yetmiş küsur farklı tarikle gelmiş olması söz konusu hadisin uydurma olmadığını kuvvetli derecede desteklemektedir. Öte yandan nas ile tayin fikrini reddeden Sünnî alimlerin kitaplarında bu rivayetin farklı formatlarını uzun uzadıya zikretmeleri de bunu açık bir şekilde göstermektedir. Nitekim yukarıdaki kaynaklarda geçen rivayetleri değerlendiren İbn Hâcer Askalânî Mevlâ hadisinin, Tirmizî ve Nesâî başta olmak üzere sahih hadis formatında pek çok tarikle geldiğini ve İbn Ukde'nin söz konusu senetlerin tamamını ayrı bir kitapta topladığını ve yetmişten fazla sahabeden naklettiğini bildirmektedir.[217] Özellikle Şiîlere ağır reddiyesiyle tanınmış İbn Hâcer Heytemî de Mevlâ hadisinin hiç şüphesiz sahih olduğunu, hem senedinin sıhhatine dil uzatanlara, hemde o gün Hz. Ali'nin yemende olduğunu savunup böyle bir olayın uydurma olduğunu iddia edenlere itibar edilmemesi gerektiğini,[218] İmam Cezerî de mevlâ hadisinin peygamberimizden Hz. Ali'den naklinin tevatür derecesinde olduğunu söylemektedir.[219]

---

[215] Müsned, c. 2, s. 262-271.

[216] Bu bilgiler Prof. Dr. Metin Bozan'dan şifâhi olarak istifade edilip alınmıştır.

[217] Ebû'l-Fazl İbn Hacer Askalânî Ahmed b. Ali b. Hacer eş-Şâfiî, **Fethü'l-Bârî fi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî,** Daru'l-Mârife, Beyrut 1379, c. 7, s. 74; **Tehzibü't-Tehzib,** Darü'l-Kitab'il-İslamî Kahire 1993, c. 7, s. 339.

[218] "Ğadîr hadisi hiç şüphesiz ki sahihtir. Zira Tirmizî, Nesai ve Ahmed b. Hanbel gibi bir grup hadis alimi rivayet etmiştir. Pek çok rivayet tariki mevcuttur ve sahabeden on altı kişi onu rivayet etmiştir. Ahmet'in naklinde o şöyle der: Hz. Ali, kendi hilafeti döneminde sahabeden otuz kişiden bu hadisi Rasulullah 'tan işittiklerine şehadet etmelerini istediğinde, onlar buna tanıklık ettiler. Bu hadisin senetlerinin çoğu sahih ve hasendir. Hem Senedinin sıhhatine dil uzatanlara, hemde o gün Hz. Ali'nin yemende olduğunu savunup böyle bir olayın uydurma olduğunu iddia edenlere itibar edilmemeli." Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed İbn Hacer Heytemi, **es-Savaiku'l-Muhrika alâ Ehli'l-Rafz ve'd-Dalal ve'z-Zendeka,** Dar'ul-Kutub'ül-İlmiyye, Beyrut 2009, s. 64.

[219] "-Ben kimin mevlâsıysam Ali'de onun mevlâsıdır.- hadisi pek çok tarikle sahihtir bu hadisin peygamberimizden ve Hz. Ali'den nakli tevatür derecesindedir. Hadis ilminde bilgin olmayanın bu hadisi zayıf görmesinin değeri yoktur." Ebi'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Cezerî eş-Şafiî, **Esnâ'l-Metâlib fi Menâkıbi Seyyidina Ali b. Ebî Talib Kerramellahu Vechehu,** Mektebet'ur-Ravza el-Hayderiyye, İsfahan 2010, s. 48.

Molla Muhammed Said'in delalet yönüyle dile getirdiği eleştirileri incelediğimizde, onun eleştirilerine katıldığımızı ifade etmek istiyoruz. Zira Hz. Peygamber Cevamiü'l-Kelim yani az sözle çok şey ifade ederdi. Sözünde ne fazlalık vardı ne eksiklik. En yüksek seviyede fesahat ve sağlam bir dil melekesine sahipti. Hz. Peygamber'in bu denli yüksek bir fesahate sahip olmasına rağmen bu kadar çok anlamı olan mevlâ lafzını Hz. Ali'nin imâmeti gibi mühim bir vazifeye delalet etmesi için kullanmış olması çok uzak bir ihtimaldir. Hem birçok anlama gelen mevlâ lafzını amacı gösteren karinesiz kullanmak Arap dili kurallarınca uygun olmadığı gibi, bu söz muhataplarında anlam karışıklığına yol açacağından Hz. Peygamber'in fesahatiyle bağdaşmamaktadır. Bunun yanı sıra, söz konusu cümlelerde Hz. Ali'nin imâmetini gösteren bir karine yoktur. Aksine devamında gelen *"Allah'ım, ona dost olana dost, düşman olana düşman ol"* cümlesi mevlâ lafzının dost, sevgi anlamlarında kullanıldığını göstermektedir. Çünkü Hz. Peygamber, hitabesinin devamı olan bu cümlede düşmanlığa mukabil dostluğu ifade ederken mevlâ lafzıyla aynı kökten türeyen vali lafzını kullanmıştır. Öte yandan şayet Hz. Peygamber bu sözüyle imâmeti murat etmiş olsaydı, ilk başta sahâbeler bu şekilde anlayıp amel eder ihmal etmezlerdi. Zira sahâbe Arap dilinin inceliklerine, mecazî üslup ve ifadelerine hâkimdiler. Öyleki sözleri ve konuşmalarıyla Arap dili edebiyatının kurallarına istişhad getirilecek kadar mütehassistiler. Hal bu iken hayatlarını peygamberimizle geçirmiş, ahlakıyla ahlaklanmış, sevgisiyle boyanmış, sözlerinin incelik ve işaretlerine alışmış ve ondan duyduklarını hazır olmayanlara aktarmada özen göstermiş ashâbı kiram, bu cümleyi imâmete yorumlamamışlardır. Dolayısıyla konuya mevzu olan cümlenin imâmete yorumlanması uzak bir ihtimaldir.

2.2.6. Şia'ya Göre Sakîfe Gününde Yaşananlar

İmamiyye Şiası'nın imâmet bağlamında ön plana çıkardıkları önemli hadiselerden birisi de Sakîfe'dir. Klasik kaynaklarda aktarıldığına göre hilâfetle ilgili tartışmalar henüz Hz. Peygamber'in defin işlemleri sürerken başlamış, ensâr Benî Sâide Sakîfesi'nde halife belirlemek için toplanmıştır. Ancak aralarında Ebû Bekir ve Ömer'in de bulunduğu bir grup muhacir bundan haberdar olunca Sakîfeye

gelmişlerdir. Tartışmalar esnasında Ebû Bekir'e bî'at edilmiştir. O esnada Hz. Peygamber'in defin ve teçhiz işleriyle uğraşan Hâşimoğulları, kendilerinin hazır olmadığı bir ortamda halifenin belirlenmesine tepki göstermişlerse de daha sonra Ebû Bekir'e bî'at etmişlerdir.[220] Görülmektedir ki, Hz. Resulullah'tan kimin halife olacağına dair kesin ve açık bir delil gelmemiştir. Bu durum Hz. Ebu Bekir'in bile daha önceden Peygamber tarafından atanmadığına işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in ölüm hastalığında iken Hz. Ebû Bekir'e Müslümanlara imam olmasını emretmesi ise her ne kadar bazıları tarafından Müslümanlara halife olması gerektiği sonucu çıkarılıp «*Rasulullah (s.a.v.) Ebû Bekir'i dinimiz hususunda seçmiş ve onu münasip görmüştür. Biz onu dünyamız için neden münasip görmeyelim?»* şeklinde yorum yapılmışsa da bunu kesin ve açık bir delil olarak görmek çok uzaktır. Şayet böyle anlaşılsaydı Sakîfe'de buna işaret edilirdi.[221]

Öte yandan Şia'da Sakîfe hadisesine özel vurgular yapmakta ve Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesini eleştirmektedir. Molla Muhammed Said de Şîa'nın ele aldığı Sakîfe hâdisesini bazı yönlerle eleştirmiş; özellikle Kâşif'ul-Ğitâ'nın konuyla alakalı söylediklerini ele alıp tenkide tabi tutmuştur. Şöyle ki Kâşif'ul-Ğitâ'nın, "*Hz. Ali'nin taraftarlarından olmayan diğer sahâbenin hakkında, "Hz. Peygamber'e muhalefet ettiklerini ve onun yönlendirmelerini göz ardı ettiklerini" söylemek ne haddimize. Zira onlar yeryüzünün en hayırlı insanlarıdırlar. Fakat Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin imâmetini açık bir şekilde tayin eden nassını sahâbenin hepsi duymamış, duyanların çoğunluğu ise o cümlelerin maksat ve muradına özen göstermemişlerdir. Yoksa onların yüce makamlarına toz kondurulamaz. Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Oman'a bî'at etmesi, hilafeti onlara teslim etmesi ise Müslümanların birliği ve vahdeti bozulmaması için göz yummasından ötürüdür. Hz. Peygamber'in bu fani dünyadan baki aleme göç etmesiyle, Sakîfe günü bir grup sahabenin, imâmetin Hz. Ali'ye verilmemesini dile getirmiş ve bu görüşlerini birkaç nedenlerle desteklemeye çalışmışlardır. Bunlar Hz. Ali'nin yaşının küçük olması. sahabenin hem peygamberliğin hemde hilafetin Beni Haşim'de toplanmasının uygun*

---

[220] Bozan, **İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu,** s. 53-54.

[221] Ebû Zehrâ, **Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye: Fi's-Siyâse ve'l-ʿAkāʾid ve Târîhi'l-Mezâhibi'l-Fıkhiyye,** s. 21-22.

*görmemesi, peygamberlik ve hilafetin onların hakkı olup kimi seçerlerse ona teslim edileceği."*dir.[222]

Molla Muhammed Said, yukarıdaki açıklamalarından birtakım kötü sonuçların ortaya çıktığını dile getirir. Ona göre bu sözlerden açık bir şekilde, Hz. Ali'nin imâmetini Hz. Ebû Bekir'in imâmetine tercih eden azınlık sahabenin, bu tercih ve taraftarlıklarını, ortada Hz. peygamber tarafından Hz. Ali'nin imâmetini tayin eden bir nassın olmasından ötürü yapmış olduklarının anlaşıldığını, oysa bu sonuç sahâbenin azınlığı hakkında iftiradan ibaret olduğunu, zira azınlık Sahâbenin sâkife günü halife seçiminde Hz. Ali'yi savunmaları, söz konusu bir nassın olmasına değil şahsi içtihat ve görüşlerine dayandığını, nitekim daha sonra bu sahâbeler de diğer çoğunluk gibi sırasıyla ilk üç halifeye bî'at ettiklerini ifade eder. Öte yandan Allah ve Resulü'nün emrini yerine getirme uğrunda hiç kimseden korkmayan ve çekinmeyen Sahâbenin, Hz. Peygamber tarafından nas ile tayin olması durumunda, Hz. Ebû Bekir başta olmak üzere Ömer ve Osman'a bî'at etmeyeceklerini, yaptıkları bî'atı Takiyye ile yorumlamanın da sahâbenin yüce konumlarıyla bağdaşmayacağından çok uzak bir ihtimal olduğunu dile getirir.[223]

Molla Muhammed Said'in Kâşif'ul-Ğitâ'nın sözlerinden çıkardığı bir diğer bir sonuç ta Sahâbenin Hz. Peygamber'in sözlerine özen göstermemiş; hatta işittikleri sözlerin maksut ve muradını göz ardı etmiş olduklarıdır. Hâlbuki çıkan bu sonuç ona göre Hz. Peygamber'in emirlerini yerine getirme uğrunda canlarını ve mallarını feda etmiş olan sahâbenin Hz. Peygamber'e besledikleri sevgileriyle örtüşmemektedir. Allah yolunda hiçbir şeyden korkmayan ve çekinmeyen sahâbenin Hz. Ebû Bekir'e bî'at etmelerini, korku ve riya ile yorumlamanın ise sahâbeler hakkında çirkin bir iftira olduğunu ifade eder.[224]

Kâşif'ul-Ğitâ'nın, çoğunluk sahâbenin Sakîfe günü Hz. Ali'yi seçmemelerinin nedenini *hem peygamberliğin hemde hilafetin Beni Haşim'de toplanmasının uygun olmayacağı* iddiası ile açıklamasına değinen Molla Muhammed

---

[222] Kaşif'ul-Ğitâ, **Aslü'ş-Şîa ve Usûlühâ,** 123.
[223] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 60-61.
[224] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 62.

Said, böyle bir ihtimalin sahâbenin, cahiliye dönemine ait kötü ahlaklardan kurtulmamış olduklarını göstereceğini, Ebû Cehil'in İslamın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'e karşı dile getirdiği "*Madem ki Sikâye ve Rifâde Hâşimoğullarındadır. O zaman peygamberliğin de onlarda olmasını kabul etmeyiz."* cahiliye asabiyetini çağrıştırdığını, dolayısıyla sahâbe hakkında böyle bir düşüncenin bozuk bir fikrin ürünü olduğunu ve onları öven birçok âyet ve hadislere ters düştüğünü ifade eder.[225]

Kâşif'ul-Ğitâ'nın, *"Hz. Ali'nin Müslümanların birliği ve vahdeti bozulmaması için Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hilafetlerine göz yumduğu"* iddiasını değerlendiren Molla Muhammed Said, böyle bir düşüncenin Hz. Ali'nin yapısıyla örtüşmediğini, zira iddia edildiği gibi imâmet, ilahî bir konum olup Hz. Peygamber'in vasiyeti ile kendisine verilmiş olsaydı, cesaretiyle ün salmış olan Hz. Ali'nin böyle bir şeye göz yummasını hiçbir sebeple açıklamanın makul bir yönü olamayacağını dile getirir.[226]

Son olarak önemli bir tespitte bulunan Molla Muhammed Said, Kâşif'ul-Ğitâ'nın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetlerine değinirken halife yerine "Mutehallifeyn" tabirini bilerek ve kasıtlı olarak seçtiğini ve bununla da Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetlerinin haksız yere, zoraki ve ğasbi olduğu mesajını vermek istediğini ifade eder. Nitekim mutehallif kelimesi "tefaâül" babı üzeredir. Bu bap ise zorla yapılan fiilleri ifade etmek için kullanılır. Sonuç olarak kullandığı bu tabir onlar hakkında edepsizlik olup sahâbenin icmâ'ına aykırıdır.[227]

2.2.7. Şia'da Ebû Hureyre'nin Konumu

Molla Muhammed Said, İmâmiyye Şîa'sının sadece Ehl-i Beyt yoluyla gelen rivayetleri kabul ettiklerini, buna mukabil Ebû Hureyre,[228] Semure b. Cündüp,

---

[225] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 78.
[226] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 79.
[227] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 79.
[228] Ebû Hureyre ashabı kiramın büyüklerinden, zahit ve meşhurlarındandır. Devs kabilesinden olup adı Abdurrahman b Sahır'dır. Hicretin 7. Yılı Hayber Gazvesi sırasında Yemen'den Medine'ye gelmiş, Hz. Peygamber'in Hayber'de olduğunu duyunca oraya gidip Hz. Peygamber ile birlikte Medine'ye dönmüştür. Menkıbeleri ve faziletleri pek çoktur. İmam Buhari, sahabe ve tabiinden 800 civarında Ravinin ondan hadis rivayet ettiğini bildirmiştir. Ebû Hureyre 5374 hadisi şerif rivayet etmiştir. 325 tanesi Sahihi Buhari ve Sahihi Müslim'de ittifak halinde yer almaktadır. Sahihi Buhari'de ayrıca 93

Mervan b. Hakem, Amr b. As gibi meşhur sahâbenin hadislerini itibar etmediklerine değinip Kâşif'ul-Ğitâ'nın bu konudaki açıklamasını nakletmekte ve ardından tenkit etmektedir. Nitekim bu konuda Kâşif'ul-Ğitâ şunları kaydeder: *İmâmiyye Şîa'sı diğer Şiî fırkalardan bazı hususlarda ayrı düşmüştür. Bunlardan biri İmâmiyye Şîa'sı hadisleri kabul ederken sadece Ehl-i Beyt ve onun yoluyla gelen sahih rivayetleri alırlar. Bu yol ise şöyledir "İmam-ı Cafer-i Sadık babası Bakır'dan, o da babası Zeyne'l-Âbidin'den, o da Hasan'dan, o da babası Emir'il-Müminin Hz. Ali'den, o da Hz. Peygamber'den. Ebû Hureyre, Semure b. Cündüp, Mervan b. Hakem, Amr b. As ve benzerlerinin yaptıkları rivayetlere gelince, bu rivayetlerin İmâmiyye nezdinde sinek kadar değeri yoktur. Bunların durumları, zikretmeye değmeyecek kadar açıktır. Birçok Ehl-i Sünnet alimi bunların taan ve cerhlerini zikretmişlerdir."* [229]

Molla Muhammed Said, Kâşif'ul-Ğitâ'nın bu sözlerine bakıldığında açık bir çelişkinin olduğunu, zira kendisinin hem Sahîhi Buhârî'den hadis nakledip istidlalde bulunduğunu ve Sahihi Buhârî'yi güvenilir bir kitap olarak nitelediğini hem de Ebû Hureyre'nin rivayetlerinin hiçbir kıymeti olmadığını ifade ettiğini dile getirir. Bu iki cümlesine bakıldığında çelişkinin açık bir şekilde ortaya çıktığını zira Sahîhi Buhârî'den hadis nakledip istidlalde bulunmalarının Sahihi Buhârî'nin onların nezdinde muteber bir hadis kitabı olmasını gerektirir. İmam Buhârî'nin Ebû Hureyre'den dört yüz yirmi sekiz hadis rivayet ettiğini göz önünde bulundurduğumuzda ise dolaylı olarak Sahihi Buhârî'yi kabul eden birinin, aynı kitapta Ebû Hureyre'ye ait rivayetleri de kabul etmesi gerekir. Aksi durumda İmamı Buhârî gibi birinin azımsanmayacak kadar birçok hadisinin gayri muteber olması gerekeceğini, bunun da açık bir tenakuz olduğunu ifade eder. Öte yandan Molla Muhammed Said, Hz. Peygamber'in Ebû Hureyre ve annesi hakkında *"Allah'ım bunları her mümine sevdir"* şeklindeki duasına rağmen Şiilerin ona buğz edip dil uzattıklarını ve yalancılıkla itham ettiklerini, hatta Kaşif'ul-Ğitâ'nın Ebû Hureyre'yi

---

ve sahihi Müslim'de ayrıca 170 rivayeti vardır. İbrahim b. Miriî eş-Şebrehîtî el-Malikî, **el-Futûhât'ul-Vehbiyye Bişerh'il-el-Erbâîn en-Neveviyye,** Matbât'ul-Hayriyye, Mısır 1304, s. 122.

[229] Kaşif'ul-Ğitâ, **Aslü'ş-Şîa ve Usûlühâ,** 164-165.

meşhur Hâricî İmrân b. Hittân ile aynı kefeye koymakla çok aşırıya kaçtığını dile getirir.[230]

Kâşif'ul-Ğitâ'nın mezkur ifadelerinden çok farklı bir çıkarımda da bulunan Molla Muhammed Said, söz konusu açıklamalarından asırlarca Müslümanların elinde olan, hükmüyle amel edilen ve nasihatleriyle ibret alınan, emir ve yasaklarıyla İslami hayatın şekillendiği Kur-ân'ı itibarsızlaştırma amacı anlaşıldığını, zira bugünkü halini almış Kur-ân'ı Kerim'in, Hz. Osman'ın döneminde kendisinin talimatıyla beş veya yedi nüsha istinsah edilip Mekke, San'â, Küfe, Şam ve Mısır olmak üzere beş İslam beldesine birer nüsha gönderildiğini ve bir nüshasının da Medine'de bırakıldığını ifade eder.[231]

Molla Muhammed Said'in her iki iddiasını incelediğimizde ilki (Kâşif'ul-Ğitâ'nın sözlerinde çelişkinin varlığı)'ne katılabileceğimizi ifade edebiliriz; zira Kur-ândan sonra en sahih ve güvenilir kabul edilmiş kitabın İslâm âlimlerinin görüş birliği ile Sahihi Buhârî ve Sahihi Müslim olduğu aşikârdır. Her iki kitaba baktığımızda Ebû Hureyre'nin rivayetlerine yer verip üç yüz yirmi beş tanesini ittifakla rivayet ettiklerini, bunların dışında Buhâri'nin Ebû Hureyre'ye dayandırdığı doksan üç, Müslim'in ise yüz yetmiş hadisi rivayet ettiklerini görmekteyiz. Aynı şekilde Buhârî ve Müslim, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. As, Amr b. As, Ömer ve daha nicelerinden hadis rivayet etmişlerdir. Bunun yanı sıra İslâm alimleri sahabenin hepsinin adil olup Hz. Peygamber adına asla yalan konuşmadıklarını, diğer bir ifadeyle dinin umurlarını kendilerinden sonraki kuşaklara aktarmada güvenilir olduklarını görüş birliği ile ifade ederler.[232] Bu noktayı da hesaba kattığımızda Ehl-i Beyt dışında gelen hadisleri kabul etmemek, sahihi Buhâri ve sahihi Müslim kitaplarının güvenirliğini büyük ölçüde sarsacağı gibi, Ehl-i Beyt dışındaki sahâbenin güvenirliğini ortadan

---

[230] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 49-52.

[231] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 52.

[232] "*Güvenilir alimlerin icma'ı ile fitneye karışmış olsun veya olmasın bütün sahabeler adildirler.*" Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **et-Takrîb ve't-Teysîr li(fî)-Maʿrifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr,** Thk. Muhammed Osman el-Haşt, Dar'ul- Kütüb'ül-Ârabî, Beyrut 1405/1985, s. 92; Bkz. Nevevî, **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 1, s. 3; İbnü's-Salâh Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn, **Mukaddimetü İbni's-Salâh,** Thk. Abdullatif el-Hemim, Mahir Yasin el-Fahl, Dar'ul-Kutüb'ül-İlmiyye, Beyrut 1423/2002, s. 398.

kaldıracaktır. Hatta biraz daha derine girdiğimizde Kur'an'ın sübutu noktasında kuşkuları da beraberinde getirecektir ki Molla Muhammed Said'in diğer iddiası (Kur-ân'ı itibarsızlaştırma)'na da kısmen katılmamızın mümkün olacağını ifade edebiliriz.

2.3. ŞÎA ELEŞTİRİSİNE KARŞI ASHÂBI KİRÂM

Molla Muhammed Said Tahıkî'nin Şîa'nın sahabe eleştirilerine cevap mahiyetinde sahâbenin adaleti, güvenirliği, dürüstlüğü ve Allah katındaki derecelerinin yüceliğini gösteren âyet ve hadislerin yanı sıra ilk üç asır ulemanın şahadet ve rivayetlerini toplamak suretiyle, İmâmiyye Şîa'sının iddia ettiği vasiyet fikrinin uydurma olduğunu ispatlamaya çalışıp sahabe savunusu yaptığı görülmektedir. Ona göre hem Kur-ân âyetlerinde hemde hadis ve ilk dönem rivayetlerde bu denli övgülere mazhar olan sahâbenin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra vasiyet ile amel edip Hz. Ali'nin imâmetini kabullenme yerine, Hz. Ebû Bekir'i imam olarak seçmiş olmaları; hatta Sakîfe günü hiçbir sahabenin böyle bir vasiyeti dillendirmemesi, açık bir şekilde vasiyet fikrinin uydurma olduğunu göstermektedir.

Molla Said, Âshâb-ı Kirâmın adaleti, güvenirliği ve faziletine yönelik sırasıyla âyet, hadis ve ilk üç asrın rivayetlerini zikredip değerlendirir. Onun bu bölümdeki değerlendirmeleri tetkik edildiğinde söz konusu âyet ve hadislerde can ve mallarıyla "İ'lâ-yi Kelimetullâh" uğrunda cihat etmiş, ensâr ve muhacir bütün sahâbenin adil ve güvenir, Allah katında makamlarının ve derecelerinin yüce olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Aynı şekilde onların dürüst, kurtuluşa ermiş, ümmetin en hayırlıları olup[233] gökteki yıldızlar gibi hidayet rehberi olduklarını,[234] bundan sebep onlara dil uzatılmaması gerektiğini,[235] ensârı sevmenin Allah'ın sevgisini kazandırdığını,[236] bazılarının Allah'tan ilham aldığını,[237] bazılarından da

---

[233] Buhâri, "Şehâdât" 52/9 (c. 3, s. 171), "Fazâil'il Ashâb'in-Nebî" 62/1 (c. 5, s. 2); Müslim, "Fezâilu's-Sahâbe" 44/52-214/2535 (c. 4, s. 1964); Tirmizî, "Fiten" 31/45-2222 (c. 4, s. 500), "Şehâdât" 33/4-2303 (c. 4, s. 549).

[234] Müslim, "Fezâilu's-Sahâbe" 44/51-207/2531 (c. 4, s. 1961).

[235] Müslim, "Fezâilu's-Sahâbe" 44/54-221/2540 (c. 4, s. 1967); 221; Buhâri, "Ashâb'un-Nebî" 62/5 (c. 5, s. 8). Hadisin lafzı Müslim'e aittir.

[236] Buhâri, "Menâkıbu'l-Ensâr" 63/4 (c. 5, s. 32); Mislim, "İman" 1/33-129/75 (c. 1 s. 85).

meleklerin hayâ ettiğini,[238] kimilerinin Hz. Peygamber'in havarisi konumunda olduğunu,[239] kimilerinin de bu ümmetin emini, güveniliri olduğunu[240] hadisler ışığında anladığımızı dile getirmektedir. Öte yandan Allah tarafından her birine altından ırmakların aktığı cennetlerin vadedildiği, iman üzere öldükleri, kesinlikle irtidad ve sû'-i hâtimeye uğramadıkları vurgulandığını ifade etmektedir. Zira Allah (c.c.)'ın ensâr ve muhacir sahâbeye, içlerinde ırmakların aktığı cennetleri müjdelediğini hal böyle olunca Allah'ın cennetle müjdelediği kişinin irtidad etmiş olmasının ihtimal dairesi dışında olduğunu, çünkü böyle bir şeyin olması durumunda Allah'ın vaatleriyle örtüşmeyeceğini aksi halde Allah'ın geleceğe dönük cehaletinin gerekeceğini zikretmektedir.[241]

İlk üç asır ulemanın şahadet ve rivayetlerini incelediğimizde sahabenin seçkin insanlar olup[242] yollarının takip edilmesi gerektiği,[243] birbirlerine sevgi ve saygılı olup[244] doğruluklarına hükmedilecek en sağlam kişiler oldukarı,[245] günahlarının Allah tarafından af edildiği,[246] Hz. Peygamber'in murad ve işaretlerini anladıkları,[247] farklı bölgelere dağılıp birçok savaş ve fetihlere katıldıkları ve insanların hidayetiyle uğraştıkları[248] anlaşılacağını dile getirdiği gibi mütevazi, yetim ve miskine merhamet

---

[237] Müslim, "Fezâilu's-Sahâbe" 44/2-23/2398 (c. 4, s. 1864); Buhâri, "Ashabın fazileti" 62/6 (c. 5, s. 12).

[238] Müslim, "Fezâilu's-Sahâbe" 44/3-36/2401 (c. 4, s. 1866).

[239] Müslim, "Fezâilu's-Sahâbe"44/6-48/2415 (c. 4, s. 1879); Buhâri, "Cihâd" 56/40 (c. 4, s. 27). Hadisin lafzı Müslim'e aittir.

[240] Buhâri, "Ashabın Fazileti" 62/22 (c. 5, s. 25); Müslim, "Fezâilu's-Sahâbe" 44/7-53/2419 (c. 4, s. 1881).

[241] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 98-111.

[242] Taberânî, **el-Muʿcemü'l-Kebîr,** c. 9, s. 112; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned I-IV,** Thk. Dr. Muhammed b. Abd'ul-Muhsin et-Türkî, Dâr'u Hecer, Mısır 1419/1999, c. 1, s.199; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâliḳ el-Bezzâr el-Basrî, **el-Müsnedü'l-Kebîr ve el-Bahrü'z-Zezzâr I-XVIII,** Thk. Mahfuz er-Rahmân Zeynullâh (I-IX), Adil b. Sâ'ad (X-XVII), Sabrî Abdulhalık eş-Şafiî(XVIII), Mektebet'ul-Ulum vel-Hikem, Medine 1988-2009, c. 5, s. 212; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, **Hilyetü'l-Evliyâʾ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ,** es-Se'ade, Mısır 1394/1974, c. 1, s. 375.

[243] Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-Evliyâ,** c. 1, s. 305.

[244] Buhâri, "Ashâb'in-Nebî" 62/6 (c. 5, s. 12).

[245] Müsned, c. 19, s. 369.

[246] Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, **Tefsîrü'l-Kebîr,** Daru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1420, c. 16, s. 129; Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 117-122.

[247] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakī, **Menâkıbü'ş-Şâfi'î,** Thk. Seyyid Ahmed Sakar, Daru't-Turâs, Kahire 1390/1970, c. 1, s. 442.

[248] Râzî, **el-Cerh ve't-Tadil,** c. 1, s. 7; Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 122-124.

eden kibirli ve hainlere buğz eden,[249] hak yolun takipçileri, hakkı uygulamakta hiç kimseden çekinmeyen[250] susuzluğu gideren bol su birikintisi konumunda oldukları,[251] bazılarının Sünnet bilgisinde zirveye ulaştığı,[252] bazılarının de kıyamet gününde Allah'a en yakın velisi konumunda olduğu[253] ve bazılarının ise cesur olup Kur'anın azimetleriyle amel ettiği[254] açık bir şekilde görüleceğini vurgulamaktadır.[255]

[249] Hâkim, "Marifet'is-Sahâbe" 85/5148 (c. 3, s. 295); Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 111-116.

[250] Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-Evliyâ,** c. 2, s. 150.

[251] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakī, **el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen,** Thk. Muhammed Diyau'r-Rahmân el-Azamî, Daru'l-Hulefâ lil-Kitab'il-İslamî, Küveyt 1404, s. 161; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Bağdâdî, **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ,** Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, c. 2, s. 261.

[252] Hâkim, "Marifet'is-Sahâbe" 112/5391 (c. 3, s. 360).

[253] Müsned, c. 38, s. 337; Hâkim, 112/5376 (c. 3, s. 356); Tayâlisî, c. 1, s. 341.

[254] Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, **el-İstîʿâb fî Maʿrifeti'l-Aşḥâb,** Thk. Ali Muhammed el-Bîcâvî, Dar'ul-Cîl, Beyrut 1412/1992, c. 3, s. 1110.

[255] Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül-Ashâb,** s. 111-129.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA MUHAMMED SAİD TAHIKÎ'NİN "EL-FÜTÛHÂT'ÜS-SAMEDİYYE FİR'R-REDDİ ÂLÂ MÜĞÂLETÂT'İL-VEHHÂBİYYE" ESERİ BAĞLAMINDA VAHHÂBÎLİK

Molla Muhammed Said Tahıkî, *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı eserinin telif amacını, 1968'de hac menâsikini yerine getirmek üzere Hicaz'a gerçekleştirdiği seferde, karşılaştığı bir olayla ilişkilendirir. Buna göre hac görevini ifa sırasında Yemen'li bir yaşlının elinde görmüş olduğu bir risale dikkatini çekmiştir. Söz konusu risale *et-Tevhid'*tir. Molla Muhammed Said, risalenin müellifini, muhtevasını henüz bilmemektedir. Bu bağlamda Vehhâbî mezhebine dair görüşlerin neler olduğu, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi ile örtüşüp örtüşmediği hakkında detaylı bilgiye de sahip değildir. Risaleyi tetkik ettiğinde hem Arapça dil açısından yapılan fahiş hatalar[256] hem de şefâat gibi Ehl-i sünnet itikadına uymayan bazı meseleler nedeniyle[257] Vehhâbîliğin bidat ve hurâfelerden ibaret bir mezhep olduğuna kanaat eder. Daha sonra memleketine döndüğünde risalenin içeriğinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi ile örtüşmeyen meseleleri tenkit edip reddetmek suretiyle bu eseri kaleme alır.[258]

---

[256] Fâtiha suresindeki "İyyake Na'budu ve İyyake Nestain" (Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz) âyetinin "La Na'budu illa Ente" yani "biz ibadet etmiyoruz yalnızca sen" şeklinde yanlış tefsir edildiğini görür. Hâlbuki Arapça dili kurallarınca oraya Ente değil, illa İyyake gelmelidir.

[257] Şefaat ile ilgili rahatsız olduğu ifade şöyledir: "Hz. Peygamber'in vefatından sonra, haşır ve neşir gerçekleşmeden önce, Hz. Peygamber'e yönelip ondan şefaat dileyen veya düştüğü zor durumdan kurtulmak için ondan istiğase yani yardım talebinde bulunan kişi, Allah'a şirk koşmuş ve islâm dininden çıkmış olur."

[258] Bu bilgiler Molla Said'le 02.Eylül.2018 tarihinde yapılan röportaj sonucunda elde edilmiştir.

3.1. ESERİNDEKİ METODU VE KULLANDIĞI KAYNAKLAR

Molla Muhammed Said Tahıkî, Ehl-i sünnet ile Vehhâbîler arasında yıllardır tartışma konusu olan Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek, teberrük ve tevessül meselelerini Muhammed b. Abdulvehhâb'ın *et-Tevhîd* adlı eserine bağlı kalarak ele almış, nakli ve akli delillerle eleştirel (iddialar ve reddiyeler) bir metodla işlemiştir.

Molla Muhammed Said, söz konusu meseleleri Vehhâbîlerin beş muğalatası şeklinde başlıklandırıp tahlil etmeye çalışmıştır. Her meseleyi bir önceki eserinde yaptığı gibi akli ve nakli delillerle eleştirmeye özen göstermiştir.

Molla Muhammed Said'in *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı eserindeki kaynaklara baktığımızda, Buhâri (ö. 256/870)'nin *Sahîh-i Buhâri,* Müslim (ö. 261/875)'in *Sahîh-i Müslim,* Tirmizî (ö. 279/892)'nin *Süneni't-Tirmizî*, Taberânî (ö. 360/918)'nin *Mu'cemü'l-Kebîr,* Kadi İyâz (ö. 544/1149)'ın *eş-Şifâ bi-Taʿrifi Hukūk'il-Mustafâ,* İbn Teymiyye (ö. 728/1328)'nin *Mecmuât'ul-Fetâvâ,* Takiyyuddin es-Sübkî (ö. 756/1355)'nin *Şifâ'us-Sekâm*, İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1566)'nin *el-Cevherü'l-Munaẓẓam fî Ziyâreti'l-Ḳabri'l-Muʿaẓẓami'l-Mükerrem* ve Muhammed Tahir el-Kürdi (1400/1980)'nin *Teberrükü's-Sahabe Bi-Asari Resûlillâh* eserlerinden yararlandığını söyleyebiliriz.

3.2. VEHHÂBÎLİK VE BAZI FİKİRLERİ

Vehhâbîlik, Muhammed bin Abdulvehhâb tarafından XVIII. Yüzyılda kurulmuş, İslâm dünyasında çok yönlü ve geniş bir etkiye sahip dini-siyasi bir akımdır. Adını mezhebin temellerini atan Muhammed bin Abdulvehhâb'a nispeten almıştır. Buna mukabil mezhep mensupları, *Muvahhîdin, Ehl-i Tevhid, Ehl-i Hadis ve Selefiyye* olarak tesmiye edilmeyi tercih etmişlerdir.[259]

Muhammed bin Abdulvehhâb Arabistan'ın Necid bölgesinde yer alan Uyeyne'de 1115/1703 yılında dünyaya gelmiş, Suudi Arabistan devletinin kurucusu

[259] Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbîlik", **DİA**, TDV Yayını, İstanbul 2012, c. 42, ss. 611-615, s. 611-615.

Muhammed bin Suud'tan aldığı destekle İslam aleminde kendi fikirlerini yaymaya başlamıştır.[260]

Vehhabiler, kendilerinin bir mezhep olduğunu kabul etmemekte[261] amelde Hanbelî, itikatta ise Selefî takip eden bir yol olduklarını ileri sürmektedirler. Görüşlerini büyük ölçüde İbn Teymiyye (ö.728/1328)'den aldıklarını beyan etmektedirler. Ancak her ne kadar görüşlerini İbn Teymiyye'den aldıklarını söylüyorlarsa da Vehhâbîlerin risaleleri dikkatlice tetkik edildiğinde İbn Teymiyye'nin fikirlerini de kimi zaman aşırı bir yoruma tabi tuttukları görülmektedir.[262]

Vehhâbîlerin görüşleri tetkik edildiğinde temelini tevhid inancı ve buna bağlı şirk, bid'at, kabir ziyareti ve tevessül gibi meselelerin oluşturduğu görülecektir.[263] Molla Muhammed Said bu eserinde kabir ziyareti, teberrük ve tevessül başlıkları altında Vehhâbîlerin başkalarını şirk ile itham etmekle aşırıya kaçtıkları bu konuları tetkik ve tenkite tabi tutmuştur.

3.3.1. Hz. Peygamber'in Kabrini Ziyaret Etmek

Kabir ziyareti hem İslâm dininde hemde diğer farklı dinlerde geçmişten günümüze insanın ilgi odağı olmuştur. Bu, kimi kesimlerde örfi ve geleneksel olarak

---

[260] Bu fikirlerin etkisiyle Suudlular Osmanlılar'a karşı isyan hareketinin zeminini başlatmışlardır. İlim tahsili için Mekke ve Medine'ye gitmiş, Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Kürdî, Şeyh Muhammed es-Sendi başta olmak üzere birçok alimin yanında tahsil görmüştür. Düşünceleri tahsil gördüğü Mekke ve Medine'de şekillenmeye başlamıştır. Ehl-i Sünnet çizgisini aşan bir takım aşırı fikirleri benimsediğini fark eden babası Şeyh Abdulvehhâb ve hocası Şeyh Süleyman el-Kürdî onu ve muhatap olduğu kitleyi uyarmıştır. Kardeşi Süleyman b. Abdulvehhâb da es-*Ṣavâʿiḳu'l-ilâhiyye fi'r-red ʿale'l-Vehhâbiyye* adlı eseriyle onun fikirlerine reddiye yazmıştır. Mezheplerini benimsemeyen Müslümanları bidat, hatta bazen şirk ile itham etmiş, onlarla savaşmayı mubah görmüş, kabir ziyareti, şefaat, tevessül ve teberrük gibi birçok meseleyi inkâr etmişlerdir. Bütün bu tutumları Muhammed Emin İbn Abidin, Ahmed b. Zeyni Dehlân, Riyad alimlerinden Süleyman b. Sühaym gibi geniş bir kitleyi kendilerine muarız yapmış ve reddiyelere hedef olmuşlardır. Cemîl Sıdkī b. Muhammed Feyzî ez-Zehâvî, **el-Fecrü's-Sâdık fi'r-Red ʿalâ Münkiri't-Tevessül ve'l-Kerâmât ve'l-Havârik** Hakikat Kitabevi, İstanbul 1435/2014, 15-17; Büyükkara, "Vehhâbîlik", **DİA**, c. 42, s. 611-615.

[261] Kerime Cesur Tuhran, "Vehhâbî Hareketinin Misyonu Hakkındaki Yaklaşımlar ve Harekete Yöneltilen Eleştirilere Verilen Cevaplar", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2019, Sayı:16, ss. 409-448, s. 415.

[262] Sönmez Kutlu, "Vehhabilik", **İslam Mezhepler Tarihi,** Grafiker Yayınları, Ankara 2015, ss. 479-504, s. 490.

[263] Kutlu "Vehhabilik", s. 490.

gerçekleştirilirken, diğer kesimlerde dini bir vazife olarak gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda Müslümanlar arasında kabir ziyareti ve kabir ziyareti için yolculuk tartışma konusu olmuştur. Ehl-i sünnet alimlerinin ekseriyeti kabir ziyaretinin meşru; hatta müstehab olduğunu ifade etmekte ve bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek maksadıyla yola koyulmanın da meşruluğunu dile getirmektedirler.[264] Vehhâbîler de bilinenin aksine kabir ziyaretini caiz görmektedirler.[265] Ancak sadece Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret maksadıyla sefere koyulmaya karşı çıkmaktadırlar. Nitekim mezhebin kurucusu Muhammed b. Abdulvehhâp bu konuyla alakalı şu açıklamaları yapmaktadır: "Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek sünnettir. Fakat onun kabrini ziyaret etmek amacıyla sefere çıkılmaz, yola revan olunmaz. Zira sadece mescit (üç mescid) ziyareti ve içinde namaz kılmak maksadıyla sefere çıkılabilir."[266] Görülmektedir ki, Vehhâbîler kabir ziyaretine cevaz vermekle birlikte; sadece Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek maksadıyla sefere çıkmayı yasaklamaktadırlar.

Molla Muhammed Said, Vehhâbîlerin bu noktadaki görüşlerini ele alırken öncelikle onların Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmeyi mutlak suretle caiz görmediklerini, binaen aleyh aşırıya kaçtıklarını bunun da ne aklen ne de naklen

---

[264] "Erkekler için kabir ziyareti, İmam Şafiî ve öğrencilerinin görüşleri birliği ile müntahaptır. Bu noktada bütün alimlerin görüşü bu yöndedir. İmam Abderî, bu mesele hakkında bütün Müslümanların icma'ı olduğunu nakledip, bu meseleye dair sahih ve meşhur hadisleri icma ile birlikte delil olarak zikreder." Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, **el-Mecmûʿ Şerhu'l-Mühezzeb,** Dar'ul-Fikir, Beyrut 1417/1996, c. 5, s. 310. Detaylı bilgi için bkz. Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellāh İsmâîl es-Sanʻânî, **Sübülü's-Selâm**, Dar'ul-Hadis, Kahire 1427/2006, c. 1, s. 502; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah İbn Abdilber En-Nemeri El-Kurtubî, **et-Temhid Lima Fil-Muvatt'a Min'el-Me'anî vel-Esânîd,** Vizâret'u Umum'il-Evkâf ve'ş-Şuun'ul-İslamiyye, Mağrib 1387, c. 20, c. 239.

[265] Muhammed b. Abdulvehhâp'ın kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevapta şu ifadeler yer alır: "Tanınan veya tanınmayan bir kabrin yanına gidip orada halis bir şekilde sadece Allah Teala'ya dua etmesini red etmeyiz." Muhammed b. Abdulvehhâp, **Fetâvâ ve Mesâil,** Thk. Salih b. Abdurrahman el-Atram, Muhammed b. Abdurrezzak ed-Düveyş, Nşr. Câmiat'ul-İmam Muhammed b. Suûd, Riyad, s. 69. Yine kendisi el-Kâsim ahalisine gönderdiği bir mektupta şunlarıda kaydeder: "Göya ben anne ve baba veya bir başkasının kabrini ziyaret etmeyi yasaklamışım. … bu apaçık bir iftiradır." sözümden başka bir şeyolmayacaktır. Bkz. Muhammed b. Abdulvehhâp, **er-Resâil'uş-Şahsiyye,** Thk. Salih b. Fevzân, Muhammed b. Salih el-Ukeylî, Nşr. Câmiat'ul-İmam Muhammed b. Suud, Riyad, s. 12.

[266] Şeyh Cafer Sübhânî, **el-Vehhâbiyye fil-Mîzân,** Müsseset'ün-Neşr'il-İslamî, İran 1987, s. 147.

hiçbir dini prensiple uyuşmadığını ifade eder.[267] Bu bağlamda öncelikle kabir ziyaretinin meşruluğunu gösteren rivayetleri ele alır. Söz konusu rivayetlerden birisi "*Kabir ziyaretinden Sizleri men etmiştim. Artık ziyaret edebilirsiniz."*dir. Bir başka rivayette *"artık dileyen ziyaret edebilir. Zira kabir ziyareti ahireti hatırlatır."*[268] Hz. Âişe'den yapılan bir rivayette ise Hz. Peygamber'in gece sonlarında Bâki kabristanını ziyaret edip şöyle dediği nakledilir. " *Ey mümin kavim diyarı! selam olsun sizlere. Başınıza geleceği vadedilen şeylerle karşılaştınız. Belli bir tarihe kadar ertelendiniz. Allah'ın izni ile bizler de sizlere yetişeceğiz. Yarabbi Bâki kabristanında yatanlara mağfiret et."*[269] Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber ashabına, kabir ziyaretinde bulunduklarında şöyle demelerini öğretmektedir: " *Ey bu diyarın Müslüman ve mümin sakinleri! sizlere selam olsun. Allah'ın izni ile bizlerde sizlere yetişeceğiz. Allah'tan bizlere ve sizlere afiyetler diliyorum."*[270] İbn Abbas'tan yapılan bir rivayette ise Hz. Peygamber, Medine'deki bazı mezarların yanından geçerken, onlara dönüp şöyle seslenirdi; "*Ey kabir sakinleri! sizlere selam olsun. Allah biz ve sizlere mağfiret etsin. Sizler bizlerin öncüleri, bizler de sizlerin takipçileriniziz."*[271]

Molla Muhammed Said, söz konusu rivayetlerin ardından berzah aleminde bir hayatın varlığını ispata girişip buna bağlı olarak aklen, kabir ziyaretinin hem manidar, hemde mümkün olduğunu dile getirmeye çalışır. Bu bağlamda ölüm gerçekleşip ruh cesetten ayrıldıktan sonra, her ne kadar beden toprağa karışıp çürüse de ruhun metfeniyle bağlantısının olduğunu, bu bağlantıyla canlıların konuşmalarını işitip ziyaretine gelenleri, dünya hayatında tanıyordu ise hatırladığını, binaen aleyh kabir ziyaretinin aklen de makul ve manidar olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşünü desteklemek için de Bedir'deki Kalîp kuyusunda Hz. Peygamber'in müşriklerin ölülerine seslenişine dair hadisi delil olarak getirmektedir.[272]

---

[267] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 219-220.
[268] Müslim, "Cenâiz" 11/36-106/977 (c. 2, s. 672).
[269] Müslim, "Cenâiz" 11/35-102/974 (c. 2, s. 669).
[270] Müslim, "Cenâiz" 11/35-104/975 (c. 2, s. 671).
[271] Tirmizî, "Cenâiz" 8/53-1053 (c. 3, s. 360).
[272] Şöyleki; Meşhur kuyu hadisinde Hz. Peygamber, Bedir günü Kureyş'in ileri gelenlerinden savaşta ölenlerin cesetlerinin toplanıp kuyuya atılmasının ardından, kuyu başına gelmiş ve şöyle seslenmiştir: "*Ey Ebû Cehil! Ey Utbe b. Rabîâ! Ey Şeybe b. Rabîa! ve Ey Velîd b. Utbe! Biz, Rabbimizin vadettiğine kavuştuk, siz de Allah'ın vadettiğinin gerçek olduğunu gördünüz mü?" Hz.*

Görülmektedir ki Molla Muhammed Said, Vehhabilerin kabir ziyaretini yasakladıklarını söylemekte ve bunu eleştirmektedir. Oysa yukarıda da değinildiği gibi Vehhabiler kabir ziyaretine karşı çıkmamaktadır. Molla Muhammed Said'in Vehhabilerin Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmeyi mutlak suretle yasakladıklarına dair bilgisi Vehhabiler aleyhnde yaygın olarak bilinen yanlış bilgilere dayanıyor olmalıdır.

Vehhabiler bağlamında kabir ziyareti ile ilgili asıl problem Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek maksadıyla yola çıkmanın haram olmasıdır. Bunu iddia eden Vehhâbîler, *"Ancak üç mescidi ziyaret için yola çıkılır: mescidi haram benim şu mescidim ve mescidi aksa"*[273] hadisini delil olarak getirmektedirler. Molla Muhammed Said, bu görüşü de eleştirir. Ona göre böyle bir istidlal yanlış, söz konusu hadise böyle bir anlam yüklemek doğru değildir. Aksine mezkûr hadis, üç mescit dışında diğer mescitlerde ibadet etme maksadıyla yola çıkmanın hükmüne dairdir.[274] Gerçekten de Molla Muhammed Said'in de değindiği gibi *Şedd-ür-Rihâl* (üç kutsal mescide yolculuk) hadisini senet ve yüklenen anlam açısından incelendiğinde söz konusu hadisin Buhârî[275] Müslim[276] ve diğer Sünen sahipleri[277] başta olmak üzere birçok muhaddis tarafından, pek çok farklı versiyonlarda rivayet edildiği, dolayısıyla sıhhat açısından bir sakıncasının olmadığı ifade edilebilir.

Söz konusu hadisin Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret maksadıyla yola çıkmanın haramlığına delil olarak getirilmesi aslında sadece Vehhâbîler tarafından öne sürülmemiştir. Nitekim İmam Malik (ö. 300/795),[278] İbn Batta el-Ükberî (ö.

Ömer'in Ey Allah'ın Resulü! ölmüş bedenlerle konuşuyorsun. Onlar seni duyabilirler mi? şeklinde yönelttiği soru üzerine, Hz. peygamber şöyle cevap vermiştir. Allah'a yemin olsun ki, onlar sizlerden daha iyi işitip, duyuyorlar. Fakat cevap vermeye güçleri yetmiyor." Müslim, "Cennet" 51/17-77/2874 (c. 4, s. 2203); Nesâî, "Cenâiz" 21/117-2075 (c. 4, s. 109); Müsned, c. *20, s. 237.*

[273] Buhâri, "Fadl'us-Salât'i Fi Mescid'i Mekke ve'l-Medine" 20/1 (c. 2, s. 60); Müslim, "Hac" 15/95-511/1397 (c. 2, s. 1014); Tirmizî, "es-Salât" 2/127-326 (c. 2, s. 148); İbn Mâce, "İkâmet'us-Salavât ve's-Sünnet'u Fihâ" 7/196-1409, 1410 (c. 2, s. 415); Müsned, c. 12, s. 116.

[274] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 224-225.

[275] Buhâri, "Fadl'us-Salât'i Fi Mescid'i Mekke ve'l-Medine" 20/1 (c. 2, s. 60).

[276] Müslim, "Hac" 15/95-511/1397 (c. 2, s. 1014).

[277] Tirmizî, "es-Salât" 2/127-326 (c. 2, s. 148); İbn Mâce, "İkâmet'us-Salavât ve's-Sünnet'u Fihâ", 7/196-1409, 1410 (c. 2, s. 415); Müsned, c. 12, s. 116.

[278] İbn Teymiyye el-Harrânî, **Mecmû'ul-Fetâvâ,** c. 1, s. 304.

387/997),[279] Ebû Muhammed el- Cüveynî (ö. 438/1047),[280] İbn Âkîl (ö. 513/1119)[281] ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328)[282] gibi azımsanmayacak miktarda Sünni alim tarafından de hadis, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret için yola koyulmanın haram olduğuna delil olarak getirilmiştir. Ne var ki bunlara mukabil Sünnî alimlerin ekseriyeti söz konusu hadisi farklı bir şekilde yorumlamışlardır. Buna göre bu üç Mescid dışında diğer bütün mescitler, içinde ibadet edilip sevâba nail olmak açısından eşittir. Hiçbirinin bir diğeri üzerine fazilet ve üstünlüğü yoktur. Fakat hadisin istisnâ ettiği üç mescit, hem kendi aralarında faziletleri farklı, hem de her biri, diğer mescidlerden daha faziletli olduğundan aynı hükme tabi değildir.[283]

Molla Muhammed Said'in *Şedd-ür- Rihâl* hadisini esas alıp Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek suretiyle yola koyulmanın haram olduğunu iddia eden Vehhâbîlere söz konusu hadis üzerinden cevap vermeye çalışıması kayda değerdir. Zira bu husus, Ehl-i sünnet ile Vehhâbîler arasında mevcut olan ihtilafların en önemlilerindendir. Öte yandan Molla Muhammed Said'in kabir ziyaretinin

---

[279] Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî, **el-İbânetü's-Suğrâ,** Mektebet'ul-Ulum ve'l-Hikem, Suriye 1423/2002, s. 366.

[280] Nevevî, **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 9, s. 106.

[281] Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, **el-Muġnî,** Dar'u Âlem'il-Kutup, Riyad 1417/1997, c. 3, s. 117-118.

[282] Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **Mecmûât'ur-Resâil,** Dar'u Sakîf, Taif 1398, s. 181-183.

[283] Şöyleki *"Ancak üç mescidi ziyaret için yola çıkılır: Mescid-i Harâm, benim şu Mescidim ve Mescid-i Aksâ"* hadisinde lügat ve dil alimlerinin gayet iyi bildiği gibi istisnâ üslubu kullanılıp müstesnâ minh telaffuz edilmediğinden "Müferrağ" istisna olmuştur. Takdir edilmesi gereken müstesnâ minh'in "Kabir, Mekân gibi umumi bir lafız veya Mescid lafzı" olmak üzere üç ihtimali vardır. Birinci ihtimal her ne kadar Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret için yola çıkmayı men edenlerin görüşünü desteklese de müstesnâ (üç Mescid), müstesnâ minh (Kabir) cinsinden olmayıp istisnâ kurallarınca meşhur olana ters düşmesi hasebiyle Hz. Peygamber'in yüksek belâgatiyle uyuşmamaktadır. İkinci ihtimal ise her türlü hayırlı iş için yolculuğa çıkılamayacağını gerektirdiği için fasit bir anlam doğurmakta bunun da yanlış olduğu aşikardır. Üçüncü ihtimal ise *"Hiçbir Mescid için değil, ancak üç Mescid-i ziyaret etmek amacıyla sefere çıkılabilir."* anlamını doğurmaktadır. Buda hem ârap dili kurallarınca uygun, hemde böyle bir anlamı Hz. Peygamber'e isnat etmekte hiçbir sakınca yoktur. Detaylı bilgi için bk; Seyyid Muhammed Alevî el-Malikî el-Hasenî, **Mefâhîm Yecibu En Tusahhaha,** Çev. Hasan Ali Yaşar, **Düzeltilmesi Gereken Kavramlar**, Netform Matbaacılık, Kayseri y.y. s. 308-311. Zira Ebü'd-Derdâ ve Câbir'den yapılan bir rivayette Hz. Peygamber şöyle demiştir; *"Mescid-i Haram'da kılınan bir namaz, yüz bin namaza bedeldir. Mescidimde kılınan bir namaz, bin namaza bedeldir. Beytü'l-Makdis'te kılınan bir namaz, beş yüz namaza bedeldir."* Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakī, **es-Sünen'is-Suğrâ,** Thk. Abdu'l-Mun'îm Emin Kal'êcî, Cami'ât'u Dirâset'il-İslamiyye, Pakistan 1410/1989, c. 2, s. 211; *"Bezzâr isnadının hasen olduğunu kaydeder."* Bezzâr, c. 10, s. 77.

meşruluğuna dair dile getirdiği hadislerin senetlerini tetkik ettiğimizde, sıhhatlerinde bir cerhe rastlamadığımızı, sadece son hadisin hasen olduğunu görmekteyiz. Nitekim kabir ziyaretiyle ilgili Müslim,[284] Tirmizî[285] ve diğer Sünen sahiplerinin rivayet ettiği birçok hadise rastlamak mümkündür. Bu rivayetlerin birçoğunun sahih ve hasen olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla nakil açısından kabir ziyaretinin dinimizce meşruluğundan söz etmek mümkündür. Dört mezhep alimlerinin fıkıh kitaplarında görüş birliği ile kabir ziyaretinin meşruluğundan bahsetmeleri de[286] bu noktadaki kanaatimizi desteklemektedir.

3.3.2. Tevessül

Molla Muhammed Said'in Vehhâbîleri eleştirdiği diğer bir konu da tevessül meselesidir. O, bu meseleyi ele alırken ilk etapta Vehhâbîlerin bu konudaki görüşlerini beyan eder. Ardından onların görüşlerini her zaman yaptığı gibi nakli ve akli deliller getirmek suretiyle eleştirmeye çalışır. Konuya girmeden önce tevessülün sözcük ve terim anlamına kısaca değinmeyi faydalı görüyoruz. Binaen aleyh tevessül lugatta: Arapça bir kelime olup "bir şeyi vesile edinmek" anlamındadır. Vesîle ise; ilgi, alaka, yakınlık ve mertebe manasındadır.[287] Terim olarak; tevessül, "salih amelleri veya bazı kişileri vesile edinerek Allah'a yakın olmaya çalışma, ondan istek ve talepte bulunma" anlamında kullanılırken,[288] vesîle; "ibadet, itaat ve ilimle Allah'ü Teâlâ'nın yoluna uyma, şeriatın değerlerine sarılma" manasındadır.[289]

Molla Muhammed Said, peygamber veya velilerle Allah'a tevessül etmenin Vehhâbîlere göre büyük şirk olduğunu ve bu tutumlarıyla dinde ifrata kaydıklarını

---

[284] Müslim, "Cenâiz" 11/35-104/975 (c. 2, s. 671).

[285] Tirmizî, "Cenâiz" 8/53-1053 (c. 3, s. 360).

[286] Erkekler için, kabir ziyaretinin müstehaplığı noktasında fukahâlar arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; *"Kabir ziyaretinden sizi men etmiştim. Artık dileyen ziyaret edebilir. Zira kabir ziyareti ahireti hatırlatır."* kadınlar için ise cumhurun benimsediği görüşe göre mekruhtur. Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı tarafından yayımlanan fıkıh ansiklopedisi, **el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye el-Küveytiyye,** Dar'us-Selâsil, Dar'us-Safve, Tab'ul-Vizare, Küveyt 1404-1427, c. 24, s. 88.

[287] Lisânu'l-Arab, **"Vsl"** maddesi; Ḳāmûsü'l-Muhît **"Vsl"** maddesi**.**

[288] Yusuf Şevkî, "Tevessül", **DİA,** TDV Yayını, İstanbul 2012, c.41, s.6.

[289] Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an,** Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, s.861.

ifade eder.[290] Lakin bu konuda herhangi bir kaynak göstermez. Yaptığımız araştırmalar sonucunda açık ve net ifadelerle Vehhâbîlere ait böyle bir fikri söylemek mümkün değildir. Aksine Vehhâbîliğin kurucusu olan Muhammed bin Abdulvehhâb'ın el-Kasim ahalisine yolladığı mektubunda tevessülde bulunanları kendisinin tekfir ettiğine dair söylentileri, şiddetle reddettiği ve "*Süleyman bin Suhaym benim söylemediğim birçok şeyi bana İsnad etmekte, güya salih kullarla tevessül edenleri tekfir ettiğimi bildirmektedir. Bu bana atılmış bir iftiradır.*" şeklinde açıklamalarda bulunduğu rivayet edilir.[291] Yine kendisine, İmam Ahmed'in: "*Hz. peygamber ile tevessül etmekte bir beis yoktur"* sözü sorulduğunda cevaben "*Hz. peygamber ile tevessülde bulunmak Fıkha taalluk eden bir mesele olup cumhuru ulema mekruh görmektedir. Dolayısıyla Tevessül edenleri reddedemeyiz. Bizim itiraz edip kabul etmediğimiz nokta bir mahluka Allah'a edildiğinden daha fazla dua ediliyor olmasıdır. Şayet ya Rabbi peygamberlerinin veya salih kullarının vesilesi ile senden diliyorum şeklinde tevessülde bulunulsa hiçbir sakınca teşkil etmez ve reddedilemez*." söylediği rivayetler arasında sabittir.[292] Muhammed bin Abdulvehhâb'ın bu sözlerine baktığımızda, kendisinin tevessülü ret etmediği aksine caiz gördüğü açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ona göre tevessül alimlerin ekseriyetine göre mekruh kabul edilmiştir. Fakat mekruh bir şey haram hükmünü dahi almazken, şirk veya küfür ile nitelendirmek nasıl mümkün olsun. Ne var ki son dönem Vehhâbîler tevessülün caiz olmadığını dile getirmektedirler.[293] Öte yandan İbn Teymiyye'nin de aralarında bulunduğu bir grup ulema, sadece zat ile tevessül çeşidini caiz görmeyip reddetmektedirler.[294] Şu durumda tevessülün caiz olmadığına

---

[290] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 178-179.

[291] Muhammed b. Abdulvehhâp, **er-Resâil'uş-Şahsiyye,** s. 12.

[292] Muhammed b. Abdulvehhâp, **Fetâvâ ve Mesâil,** s. 68-69.

[293] Fevzân, **et-Tevhid,** s.97-100.

[294] "Gerek doğrudan doğruya Allah'a sığınarak emretmiş olduğu salih amelleri işlemek suretiyle Allahtan bir şey dilemek ve gerekse Peygamberlerin ve salih kişilerin dua ve şefaatleri aracılığı ile dilekte bulunmak, tartışmasız biçimde şeriata uygun olan yoldur." Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye el-Harrani, Sırât-ı Müştekîm, çev. Salih Uçan (İstanbul: Pınar Yayınları,1991), 2/307-308, 314; "Kim ki ölüler ve görünmeyenlere dua eder ve onlardan yardım dilerse, dinde bidatçı, Allah'a şirk koşmuş ve müminlerin yolundan başka bir yola tabi olmuş olur. Yaratılmışlar aracılığıyla Allahtan dilekte bulunan veya yemin eden kimse, Allah'ın hiçbir burhan indirmediği bir şekilde yaratılmışları ortaya çıkarmış, onlara önem vermiş olur." Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye el-Harrani, **Tevhîd-i Esmâ ve's-Sıfât, (İsim ve Sıfat Tevhidi**), Trc. Heyet, Tevhid Yayınları, İstanbul 1996, s.141.

dair görüşün, Molla Muhammed Said tarafından Vehhâbîlerin tamamına dayandırılması isabetli bir yaklaşım değildir. Söz konusu görüşü aralarında İbn Teymiyye'nin de bulunduğu bir grup ulema başta olmak üzere son dönem Vehhâbîlere[295] yöneltmek daha doğru ve insaflı olacağı kanaatindeyiz.

Molla Muhammed Said'in tevessülün cevazlığına dair yaptığı nakli delillere geçmeden önce şunu ifade etmek gerekir ki: bir Müslümanın Allah'tan istekte bulunduğunda, namaz, oruç, sadaka, Kur'ân gibi işlediği salih amelleri veya Allah'ın isim ve sıfatlarını vesile kılmasının cevazlığı noktasında görüş birliğinin olduğu görülmektedir.[296] Söz konusu tevessülün kişinin kendi amelleri dışında zat ile yapması durumunda, islâm alimleri caiz olup olmaması noktasında ihtilaf etmişlerdir. Alimlerin ekseriyeti bu tür tevessülü de caiz görmelerine karşılık, İbn Teymiyye'nin de yer aldığı bir grup alim başta olmak üzere son dönem Vehhâbîler bu tür tevessülün caiz olmadığını savunmaktadırlar. Molla Muhammed Said'in eseri dikkatlice incelediğinde zat ile tevessülün cevazlığına dair zikrettiği nakli deliller noktasında, İmam Sübkî'nin, *Şifâu's-Sekâm* ile Muhammed Tahir el-Kürdi'nin *"Teberrükü's-Sahabe Bi-Asari Resûlillâh"* adlı eserinden çokça alıntılar yaptığı ve onların izlediği metotla telif ettiği söylenebilir. Burada Hz. Ademin Peygamberimizle yaptığı tevessül,[297] Hz. Peygamber hayattayken onunla tevessülde bulunma, [298] Hz.

---

[295] Detaylı bilgi için bkz. Muhammed b. Abdulvehhâp, **Fetâvâ ve Mesâil,** s. 68-69; Fevzân, **et-Tevhid,** s.97-100; İbn Teymiyye, **Tevhîd-i Esmâ ve's-Sıfât, (İsim ve Sıfat Tevhidi)**, s.141.

[296] Abdulaziz b. Abdullah b. Baz, **Mecmû'u Fetâvâ el-Âllâme b. Bâz,** c. 28, s. 363.

[297] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 184; Hâkim, "Tevârîh'il-Mutekaddimîn Min'el-Enbiyâi ve'l-Murselîn" 28/4228 (c. 2, s. 672); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakī, **Delâil'un-Nubuvve,** Dar'ul-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut 1405, c. 5, s. 488-489; Ebü'l-Kāsım Süleymân b. Ahmed et Taberânî, **el-Muʿcemü'l-Evsat I-X,** Dar'ul-Harameyn, Kahire y.y. (c. 6, s. 313); **el-Muʿcemü's-Sağîr I-II,** Thk. Muhammed Şukur Mahmud, el-Mekteb'ul-İslâmî, Beyrut 1405/1985, (c. 2, s. 182); İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** c. 1, s. 190, c. 3, s. 536. Bu hadisi değerlendirdiğimizde, Hâkim en-Nîsâburî (ö. 318/1012) senedi hakkında; *sahih olduğunu*ve Takiyyuddin es-Sübkî (ö. 756/1355, İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1566) gibi bazı alimlerin, el-Hâkim'in değerlendirmesini benimsediklerini görmekteyiz. Hâkim, "Tevârîh'il-Mutekaddimîn Min'el-Enbiyâi ve'l-Murselîn" 28/4228 (c. 2, s. 672); Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, **Şifâʾü's-Sekām fî Ziyâreti Hayri'l-Enâm,** Thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî, Dar'ul-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 358-359; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Saʿdî, **el-Fetâva'l-Hadîssiyye,** Thk. Ahmed İnâyet, Dar'ut-Takvâ, Suriye 1428/2008, s. 344. Buna karşılık birçok hadis aliminin bu değerlendirmeye katılmayıp hadisi tenkit ettiğini görmekteyiz. Sonuç olarak, senedinde bu kadar makâl olan bir hadisi, bu denli kritik bir meseleye delil olarak getirmenin isabetli olmayacağı kanaatindeyiz. Beyhakī, ***Delâil'un-***

Peygamber'in vefatından sonra onunla tevessül bulunma, [299] Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in amcası Abbas ile tevessülde bulunması[300] gibi kimisi senet yönünden

---

Nubuvve, c. 5, s. 488-489; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, **Lisân'ul-Mîzân,** Musseset'ul-Â'lemî, Beyrut 1390/1971, c. 5, s. 488-489; Zehebî, **Mîzân'ul-İ'tidâl,** c. 2, s. 504; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, **Mecmaʿu'z-Zevâʾid,** Mektebet'ul-Kutsî, Kahire 1414/1994, c. 8, s. 253; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Daru Hecer, Beyrut 1418/1997, c. 1, s. 190, c. 3, s. 536.

[298] Osman b. Huneyf'ten nakledilen bir rivayette o şöyle der: Bir gün gözü kör bir adam, Hz. Peygamber'e geldi ve şöyle bir istekte bulundu; gözümün görmesi için Allah'a dua eder misin? bunun üzerine Hz. Peygamber ona: *Dilersen iyileşmen için dua edeyim, dilersen de sabredersin ki bu senin için daha hayırlıdır*. Diye cevap verdi. Adam Hz. Peygamber'den iyileşmesi için dua etmesini talep edince. Allah Resulü, güzel bir abdest alıp ve ardından şöyle dua etmesini emretti *"Ya Rabbî! ben rahmet peygamberi, senin Peygamber'in Muhammed hatırına senden diliyorum. Ve Ey Muhammed! ihtiyacımın karşılanması için senin vesilenle Allah'a yöneliyor ve ihtiyacımın gidermesini diliyorum. Ya Rabbî! onu benim hakkımda aracı ve şefaatçi kıl"* Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 184; Tirmizî, "Da'avât" 45/46-3578 (c. 5, s. 569); İbn Mâce, "İkâmet'us-Salavât ve's-Sünnet'u Fihâ" 7/189-1385 (c. 2, s. 395); Müsned, c. 28, s. 480 (no. 17241); Hâkim, "Vitr" 10/1180 (c. 1, s. 458); Beyhakī, **Delâil'un-Nubuvve,** c. 6, s. 166. Beyhakī bu rivayeti tashih edip, şu ilaveye yer vermiştir; *"Gözleri görür halde ayağa kalktı."* Bu hadisi Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İbn Mâce (ö. 273/887), Tirmizî (ö. 279/892), Hâkim (ö. 405/1014) ve Beyhakî (ö. 458/1066) rivayet etmiştir. Hadis hakkında yapılan değerlendirmelere baktığımızda hadisin sıhhat noktasında ortak bir açıklamanın yapıldığını görmekteyiz. Nitekim Tirmizî hadis hakkında *"Hasen-Sahih-Ğarip hadistir."* açıklamasını yaparken, Hâkim hadisin sahih olduğunu bildirir. Aynı şekilde Zehebî'nin bu açıklamaya katıldığınıve İbn Teymiyye'nin de hadisi sahih olarak kabul ettiğini görmekteyiz. Fakat İbn Teymiyye bu hadisin zat ile değil dua nitelikli bir tevessül olduğunu kaydeder. Tirmizî, "Da'avât" 45/46-3578 (c. 5, s. 569); Hâkim, "Vitr" 10/1180 (c. 1, s. 458); Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî el-Fârikī, **Telhîs'ul-Müstedrek,** Dar'ul-Marife, Beyrut 1335, c. 1, s. 313; Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye el-Harrani, **Kâide Celîle Fit-Tevessül ve'l-Vesîle,** Thk. Reb'î b. Hadî Umeyr el-Medhalî, Mektebet'ul-Furkân, Acman 1422/2001, c. 1, s. 200-204.

[299] Osman b. Huneyf'ten yapılan bir başka rivayette; Bir kişi, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde bir ihtiyacı için Hz. Osman'a gidip gelir, fakat Hz. Osman onun derdiyle dertlenmez. Derken bu kişi Osman bin Huneyf'le karşılaşır ve ona durumunu arz eder. Osman bin Huneyf ona; *"Bir ibrik su ile abdest almasını, ardından camiye gidip iki rekât namaz kılmasını ve şöyle demesini: Ya Rabbî! ben rahmet peygamberi, senin Peygamber'in Muhammed hatırına senden diliyorum. Ya Muhammed! ihtiyacımın karşılanması için senin hatırın ile Allah'a yöneliyorum."* emreder. Adam gider, kendisine söyleneni harfiyen yerine getirir. Ardından Hz. Osman'ın kapısına gelir ki kapıcı onun elinden tutup halife Hz. Osman'ın huzuruna çıkarır ve kadife bir halı üzerine oturtur. Ona niçin geldiğini sorar oda ihtiyacını dile getirir. Bunun üzerine Hz. Osman onun ihtiyacını karşılar ve şöyle der; *Şimdiye kadar niçin dile getirmedin. Bundan böyle bir ihtiyacın olursa gel ve dile getir.*" Adam oradan çıktıktan sonra Osman b. Huneyf ile karşılaşır. Ona, "*Allah senden razı olsun. Sen gidip te Hz. Osman'la benim durumumu konuşmasaydın. O benimle ilgilenmeyecekti."* der. Bunun üzerine Osman b. Huneyf ona *"Allah'a yemin olsun ki ben Osman'la senin hakkında görüşmedim. Sadece bir gün kör bir kişin Hz. Peygamber'in huzuruna geldiğini ve aralarında geçen diyaloğa tanıklık ettiğini anlatır."* Bu hadisi Taberânî (ö. 360/971) ve Beyhakî (ö. 458/1066) rivayet etmiştir.

bazı ulema trafından tenkit edilen rivayetler sıralanmaktadır.[301] Ne var ki yaptığı nakillerde rivayetleri olduğu gibi aldığını, senetlerine dair hiçbir araştırma yapmadığını veya yapmışsa da bunu dile getirmediğini görmekteyiz.

Molla Muhammed Said'in bu hususta naklettiği bir rivayette İmam Malik ile Halîfe Ebû Ca'fer el-Mansûr arasında geçen hâdisedir. İbn Humeyd'ten yapılan rivayette; bir gün halife Ebû Ca'fer el-Mansûr, Hz. Peygamber'in mescidinde İmam Malik ile münazarada bulununca, İmam Malik ona şöyle der: "Ey müminlerin Emîri! bu mescitte yüksek sesle konuşma. Zira Allah (cc): *"Ey iman edenler! seslerinizi*

Taberânî, *hadisin sahih olduğunu* dile getirir. Fakat Taberânî'nin hadis hakkında verdiği sahih hükmüyle, hadisin Merfu kısmı olan bir üstteki hadisin metnini mi? yoksa ziyade olan Osman b. Huneyf olayını mı? kast ettiği pek açık değildir. Bundan dolayıdır ki hadis alimleri bu noktada ihtilaf etmişlerdir. Elbânî, sahih hükmünü hadisin Merfu, yani Hz. Peygamber döneminde vuku bulan olaya döndürürken, Kevserî, kıssanın tamamına döndürmüşlerdir. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed Nâsırüddin b. Nuh el-Elbânî, **et-Tevessül Envâ'uh'u ve Ahkâmuh'u,** Thk. Muhammed İ'du'l-Abbâsî, Mektebet'ul-Meârıf, Riyad 1421/2001, s. 83; Kevserî, Maḳālâtü'l-Kevs̱erî, s. 350. Sonuç olarak Osman b. Huneyf'in rivayet ettiği hadisin Merfu kısmının sıhhati noktasında, zat ile tevessülü kabul edenler ile etmeyenler arasında görüş birliğinin olduğunu, fakat söz konusu hadisin, zat ile tevessüle mi? yoksa dua nitelikli bir tevessüle mi? örnek olduğu noktasında ihtilafa düştüklerini görmekteyiz.

[300] Enes b. Malik'ten yapılan bir rivayette: Hz. Ömer döneminde kuraklık meydana gelir, Müslümanlar kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Bunun üzerine yağmur duasına çıkarlar. Hz. Ömer peygamberimizin amcası Hz. Abbas'ı vesile kılıp şöyle dua eder; "*Ey Rabbimiz! bizler daha önce peygamberimizi vesile kılıp senden isterdik. Sende bize yağmur yağdırırdın. Şimdi ise onun amcasını vesile kılıp senden istiyoruz. Bize yağmur yağdır."* Enes bin Malik derki; bunun üzerine onlara yağmur yağdırılırdı. Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 181; Buhâri, "İstiskâ" 15/3-1010 (c. 2, s. 27), Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, **es-Sahîh I-IV,** Thk. Dr. Muhammed Mustafa el-A'zâmî, e-Mekteb'ul-İslâmî, Beyrut 1424/2003, c. 2, s. 337. Bu hadisi başta İbn Sâ'd (ö. 230/845), Buhârî (ö. 256/870), eş-Şeybânî (ö. 287/900), İbn Hibbân (ö. 354/965) ve Taberânî (ö. 360/971) olmak üzere birçok muteber hadisçi farklı versiyonlarda rivayet etmişlerdir. İbn Sa'd, **et-Tabakātü'l-Kübrâ,** c. 4, s. 221; Buhâri, "İstiskâ" 15/3-1010 (c. 2, s. 27); Ebû Bekr, İbn Ebû Âsım, Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, **el-Âḥâd ve'l-Meṣânî,** Thk. Dr. Basım Faysal Ahmed el-Cevâbire, Dar'ur-Râye, Riyad 1411/1991, c. 1, s. 270; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, **el-İhsan Fî-Takrîbi Sahîhi İbn. Hibbân,** Thk. Şua'yb Arneût, Muesset'ur-Risale, Beyrut 1408/1988, c. 7, s. 110-111; Taberânî, **el-Muʿcemü'l-Evsat,** (c. 3, s. 49). Söz konusu hadisi incelediğimizde sıhhat noktasında muhaddisler arasında bir ihtilafın olmadığını görmekteyiz. Fakat hadisin zat ile tevessülün cevazlığına delil olarak getirilmesi noktasında ihtilaf ettiklerini, zat ile tevessülü caiz görenlerin bu hadisi delil olarak zikrettiklerini söyleyebiliriz. Onlara göre bu hadiste açık bir şekilde Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in amcası Abbâs ile tevessülde bulunmuştur. Buna karşılık zat ile tevessülü caiz görmeyenler, bu hadisi farklı bir şekilde yorumlamışlardır. Onlara göre bu hadiste zat ile tevessül değil, hayatta olan birinden duada bulunmasını isteme vardır. Binaen aleyh söz konusu hadiste Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'tan yağmur yağması için dua etmesini talep etmiştir.

[301] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 183.

Peygamber'in sesinden fazla çıkarmayın"[302] âyetinde bizlere Hz. Peygamber'in huzurunda konuşma adabını bildirirken, sesini alçaltıp konuşan bir grubu *"Allah Resulü'nün yanında seslerini kısanlar var ya, işte onlar, Allah'ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir. Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır."* [303] âyetiyle övmüş, buna mukabil yüksek sesle konuşan diğer bir grubu ise *"Odaların dışından sana seslenenlerin çoğu kuşkusuz düşünemiyorlar."*[304] âyetiyle azarlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonraki saygınlığı hayattaki saygınlığıyla aynıdır. Bunun üzerine Ebû Ca'fer el-Mansûr sakinleşir ve akabinde şöyle bir soru yöneltir: Ey Abdullah'ın babası! Kıbleye mi, yoksa Hz. Peygamber'in kabrine mi yönelerek dua edeyim? İmam Malik şöyle cevaplar: nasıl yüzünü ondan çevirirsin! O ki kıyamet gününde hem senin hemde baban Hz. Âdemin vesilesidir. Ona yönel ve ondan şefaat dile. Allah (c.c.) onun şefaatini kabul eder. Nitekim Allah (c.c) "*Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, Peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı."*[305] âyetinde buna değinmektedir."[306] Bu rivayeti bazı alimler kendi eserlerinde zikretmiştir.[307] Kimi alimler de sened yönünden kabul edilebilir olduğunu söylemiştir.[308] Yaptığımız araştırmalar

---

[302] Hûcurât, 49/2.

[303] Hûcurât, 49/3.

[304] Hûcurât, 49/4.

[305] Nisâ, 4/64.

[306] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 186; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, **eş-Şifâ bi-Taʿrîfi Hukūk'il-Mustafâ,** Dar'ul-Feyhâ, Umman 1407, c. 2, s. 92-93.

[307] Bkz. Kadî İyâz, eş-Şifâ bi-Taʿrîfi Huḳūḳ'il-Muṣṭafâ, c. 2, s. 92-93; Sübkî, Şifâʾü's-Seḳām fî Ziyâreti Hayri'l-Enâm, s. 213-214; Ebü'l-Hasen Alî b. Abdillâh es-Semhûdî, **Hulâsatü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ,** Thk. Muhammed Emin Mahmud Ahmed el-Ceknî, Mektebet'u Habib Mahmud Ahmed, Medîne 1417, c. 1, s. 424-425; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, **el-Mevâhibü'l-Ledünniyye,** Thk. Salih Ahmed eş-Şamî, el-Mekteb'ul-İslamî, Beyrut 1425/2004, c. 4, 580/589-590; İbn Hacer, El-Heytemî, **el-Cevherü'l-Munazzam fî Ziyâreti'l-Kabri'l-Muʿazzami'l-Mükerrem,** Dar'ul-Havî, Dar'us-Senâbîl, Beyrut 1427/2007, s. 151/170; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkī b. Yûsuf ez-Zürkânî, **Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye,** Dar'ul-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, c. 12, s. 194-195/212-215.

[308] Kadî İyâz senedi hakkında "*Ceyyid-Güzel"* olduğunu, İbn Hacer el-Heytemî ise söz konusu hikâyenin imam Malik'e nispet edilmesinin ta'an olmayan sahih bir isnat ile gerçekleştiğini ifade eder. Bkz. Heytemî, **el-Cevherü'l-Munazzam fî Ziyâreti'l-Kabri'l-Muʿazzami'l-Mükerrem,** s. 151,

sonucunda söz konusu rivayetin müşkül olduğunu söyleyebiliriz.[309] İbn Teymiyye ise İmam Malik hakkında böyle bir hikayenin asılsız ve uydurma olduğunu, zira kabir başında durmanın (dua etmenin) bidat olduğunu, hiçbir sahâbenin kabir başında durup kendisi için duada bulunmadığını, aksine sahâbenin kıble cihetine yönelip ve (Hz. Peygamber'in) mescidinde dua ettiklerini, bunun yanı sıra İmam Malik'in, kabir başında durup dua etmeyi en şiddetli bir şekilde mekruh gören imamlardan olduğunu bildirir. Bütün bunlar hesaba katıldığında mezkur hikaye ile bir çelişkinin ortaya çıktığını ifade eden İbn Teymiyye, sonuç olarak İmam Malik'e yapılmış asılsız bir isnat olduğunu ifade eder.[310] İbn Teymiyye'nin söz konusu ifadeleri değerlendiren Zürkānî ise, İbn Teymiyye'nin söz konusu açıklamalarını şaşkınlıkla karşıladığın, zira söz konusu hikayeyi Ebû'l-Hasan Ali b Fihr, *Fezâil'i-Malik* adlı eserinde rivayet ettiğini, Kadî İyâz'ın da beis olmayan bir isnatla, Ebû'l-Hasan Ali b Fihr tarikiyle *Şifâ* adlı eserinde rivayet ettiğini bildirir. Öte yandan neredeyse bütün Malikî kitaplarda yönünü kabri şerife, arkasını da kıbleye vererek kabir başında duada bulunmanın müstehaplığı ifade edildiğini, nitekim (İmam Malik'in) en mümtaz öğrencilerinden olan İbn Vehb'in İmam Malik'ten yaptığı bir rivayette, dua esnasında kabre doğru yönelmesi gerektiğini kaydeder.[311] Naklini yaptığımız

---

[309] Zira sahih kitaplarda böyle bir rivayete rastlamak pek zordur. Öte yandan senedinde yer alan İbn Humeyd'nin, zayıf bir ravi olduğu muhaddis alimler tarafından bildirilmektedir. Nitekim Buhârî onun hakkında "*hadisleri problemlidir."* derken, Cüzcânî ve Nesâî *"güvenilir olmadığını"* bildirir. Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî el-Fârikî, **Siyeri Âʿlâmi'n-Nübelâ,** Muesset'ur-Risâle, Beyrut 1405/1985, c. 11, s. 503-505.

[310] "İbn Teymiyye'ye nisbet edilen şu ifadeleri, mensek adlı eserinde gördüm. O şöyle der: İmam malik hakkında böyle bir hikâye asılsız ve uydurmadır. Kabir başında durmak (dua etmek) bidat'tır. Hiçbir sahabe kabir başında durup kendisi için duada bulunmamıştır. Aksine sahâbeler kıble cihetine yönelir ve (hz Peygamber'in) mescidinde dua ederlerdi. Kaldı ki imam malik, kabir başında durup dua etmeyi, en şiddetli bir şekilde mekruh gören imamlardandır.

İbn Teymiyye'ye nisbet edilen şu ifadeleri, mensek adlı eserinde gördüm. O şöyle der: Hücreye (kabri şerife) yönelip dua etmesin, aynı şekilde o yöne doğru namaz kılmasın ve kabri öpmesin. Zira bütün bunlar görüş birliği ile yasaklanmıştır. İmam malik, bunları en ağır bir şekilde mekruh görenlerdendir. Mansur (Ebû Cafer el-Mansur 2. Abbasî halifesi)'a dua esnasında kabre yönelmesini emrettiğine dair hakkında rivayet edilen hikâye, imam malike yapılmış asılsız bir isnattır." O (ibn Teymiyye) böyle diyor." el-Kastallânî, **el-Mevâhibü'l-Ledünniyye,** c. 4, s. 580/ 589-590.

[311] Zürkānî, İbn Teymiyye'nin açıklamaları hakkında şunları kaydeder; "*İmam malik hakkında böyle bir hikâye asılsız ve uydurmadır."* Bu şaşılacak bir pervasızlıktır. Zira söz konusu hikâyeyi Ebû'l-Hasan Ali b. Fihr *Fazâil'i-Malik* adlı eserinde sorunsuz bir isnatla rivayet etmiş, aynı şekilde Kâdî İyaz *eş-Şifâ* adlı eserinde kendi tarikiyle birçok güvenilir şeyhlerden tahric etmiştir. Ravîlerinde yalancı ve hadis uyduran olmamasına rağmen, İbn Teymiyye bu hikâyenin uydurma olduğunu nereden çıkarmaktadır. "*Hiçbir sahabe kabir başında durup kendisi için duada bulunmamıştır."*

alimlerin değerlendirmelerini göz önünde bulundurduğumuzda, her ne kadar İbn Teymiyye'nin dile getirdiği "*hikâyenin asılsız-uydurma olduğu"* iddiasına katılmak güçte olsa, böyle bir isnadın müşkül olduğunu zira ravîlerinden olan İbn Humeyd'in zayıf bir ravî olduğu hadis alimlerince bilinen ve dile getirilen bir gerçektir. Dolayısıyla böyle bir rivayeti delil olarak tercih etmenin uygun olmayacağı söylenebilir.

Son olarak tevessülün akli deliline değinen Molla Muhammed Said, böyle bir eylemin Müslümanın tevhid inancına hiçbir halel getirmediğini zira tevessülde bulunan kişi, vesile kıldığı varlıklar hakkında fayda ve zarar gibi hiçbir tesire sahip olmadıklarına ve Allah'ü Teâlâ'nın sevgili kulları oldukları için sadece dualaların kabulüne birer sebep teşkil ettiklerine inandığını ifade eder.[312] Öte yandan böyle bir eylemin her bir ferdin sosyal hayatında meydana geldiğini rahatlıkla görülebileceğini iddia eder. Zira birinden isteği olan kişinin çoğu zaman onun nezdinde değeri ve kıymeti olan kişileri aracı yapıp onların hatırına talepte bulunduğunu dile getirir. Ölmüş peygamber veya velilerle yapılan tevessülün, diri olan zatlarla yapılan tevessül ile aynı kapıya çıktığını iddia eden[313] Molla Muhammed Said, bunun nedenini şöyle açıklar; zira diri olan zatlarla yapılan tevessül, onların Allah katındaki kemâlât ve faziletleriyledir. Peygamber veya velilerin kemâlât ve faziletleri öldükten sonra da devam ettiği için onlarla da tevessül mümkündür.[314] Daha sonra Hz. Ömer'in, istiskâ meselesinde hali hazırda vefat etmiş Hz. Peygamber'i değil de Hz. Abbâs'ı vesile etmesini ele alan Molla Muhammed Said, söz konusu hâdisenin dile

---

Dile getirdiği olumsuz hüküm kendisine ret edilir (kabul edilemez). İnat ve kusurundan kaynaklanmaktadır. Zira şifa adlı eserde bazılarının şöyle dediği rivayet edilir: "Enes b. Malik'i Hz. Peygamber'in kabrine geldiğini gördüm. Bir miktar durdu, ellerini kaldırdı. Öyleki namaza başladığını zan ettim. Hz. Peygamber'e selam verdi ve daha sonra gitti."

"Kaldı ki imam Malik, kabir başında durup dua etmeyi, en şiddetli bir şekilde mekruh gören imamlardandır." Bu çirkin bir hatadır. Hemen hemen bütün Malikî kitaplarında yönünü kabri şerife, arkasını da kıbleye vererek kabir başında duada bulunmanın müstehaplığı ifade edilmektedir. Ebû'l-Hasen el-Kâbisî, Ebû Bekir b. Abdurrahman ve Allâme Halîl *Menâsik* adlı eserinde söz konusu meselenin müstehaplığını açık bir dille ifade etmişlerdir. Öte yandan Kâdî İyaz *eş-Şifâ* eserinde İbn Vehb'ten oda malikten şunu nakletmiştir: o şöyle dedi: Hz. Peygamber'e selam verilip dua edildiğinde, yüzünü kıbleye değil kabre çevirir. Ve yaklaşıp selam verir. Fakat eliyle kabri ellemez. Zürkânî, **Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye,** c. 12, 194-195/212-215.

[312] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 210.

[313] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 179.

[314] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 180-181.

getirdiği açıklamaya sorun teşkil etmeyeceğini, zira efdal varken fâzıl ile tevessül etmede bir sakıncanın olmadığını ifade edip bunun nedenini şöyle açıklar; şeri bir mesele birkaç farklı faktöre bağlı ise ve bu faktörler arasında fazilet farklılıkları varsa, kişi istediği faktörü seçip uygulamakta serbesttir. Örneğin yeminini bozmuş bir kişinin yemin kefaretini ifa etmesi şu üç faktörden biriyle yerine getirilebilir. 1. Mümin bir köle azat etmek, 2. On fakiri doyurmak, 3. On fakiri giydirmek, bu üç faktöre baktığımızda köle azat etmek en faziletlisidir. Buna rağmen gücü yeten birinin, köle azat etme yerine, fazilet açısından daha düşük olan on fakiri doyurma veya giydirme faktörünü seçmesinde hiçbir beis yoktur. Aynı şekilde tevessülde bulunmak şeri bir meseledir. Ve malumdur ki bazı vesileler diğerlerinden daha faziletlidir. Buna rağmen fazilet açısından daha düşük birini vesile kılmasında bir mahzur yoktur. Kaldı ki bu tür seçimlerde bazı amaçlar ve hikmetler gözetilmektedir. Muhtemeldir ki Hz. Ömer'in vesile olarak Hz. Abbâs'ı seçmesinde yatan hikmet, onun ne kadar değerli olduğunu göstermektir.[315]

Mezkûr delillere bakıldığında, Molla Said'in değerlendirmesine katılmak mümkündür. Zira gerçek anlamda zat ile tevessülün gayri meşruluğuna bir mesned teşkil ettiğinden bahsetmek zordur. Zira tevessülde bulunan kişi, Allah dışında bir varlıktan ne bir şey istemekte nede başkasına dua etmektedir. Aksine yalnız ona ibadet etmekte ve yalnız ondan isteyip ona sevgili kullar vesilesiyle duada bulunmaktadır. Öte yandan şahıslar ile yapılan tevessülün hakikatte onların salih amelleri ile olduğundan bahsedilebilir. Zira peygamber ve salih kulları değerli ve hatırlı kılan şey, onların güzel amelleridir. Örneğin Allah'ın rızasına kavuşmak isteyen birinin Peygamber veya velileri vesile kılması, aslında bu zatların salih amellerini vesile kılması anlamına gelir. Çünkü onları Allah katında değerli ve itibar sahibi yapan, zatları değil, kıymetli ilim ve salih amelleridir. Nitekim istiskâ olayında Hz. Ömer'in, Hz. Abbas'ı vesile kılması söylediklerimizi izah niteliğindedir. Zira söz konusu tevessülde hakikatte Hz. Abbâs'ın güzel ahlakı ve Hz. Peygamber'e olan karabeti mülahaza edilmekte, dolaylı olarak ta Hz. Peygamber vesile edilmektedir. Hatta Hz. Peygamber'i vesile kılmanın temelinde de onun Allah katındaki güzel ahlakı ve taşıdığı nübüvvet nuru yatmaktadır. Netice olarak zatlar ile yapılan

[315] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 181-182.

tevessülün ameller ile yapılan tevessül ile aynı kapıya çıktığı kanaatindeyiz. Salih amel ile tevessülde bulunmanın cevazlığındaki görüş birliğinin olmasını da göz önünde bulundurduğumuzda, dini prensipleri aşmamak kaydıyla zat ile tevessülün meşruluğundan söz edilebilir.

3.3.3. Teberrük

Molla Muhammed Said'in Vehhâbîleri eleştirdiği konulardan bir diğeri, teberrük meselesidir. Lugatta; artma fazlalaşma ve çoğalma anlamına gelen bereket[316] sözcüğünden türeyip hayrın artmasını, çoğalmasını ve devamlı olmasını isteme, yapılan işten hayır ve bereket umma anlamına gelen teyemmün manasındadır.[317] Istılahi olarak ise: bir şeyin Allah katındaki değer ve kıymetinden dolayı Allah'tan bereketi yani ilahi hayrın fazlalaşması ve çoğalmasını isteme anlamını taşır.[318]

Vehhâbîler Hz. Peygamber, veli veya saygınlığı ve hürmeti olan herhangi varlıklarla teberrükte bulunmayı caiz görmeyip bu tür eylemde bulunanı küfür ve şirkle itham ederler.[319] Fakat son dönem Vehhâbîler Hz. Peygamber'in sağlığında onun eserleriyle teberrük eylemini istisna etmekte, böyle bir eylemin caiz olduğunu ifade ederek Hz. Peygamber'in sağlığında ve ona has bir özellik olduğunu kaydetmektedirler.[320]

Molla Muhammed Said, teberrük meselesini ele alırken takdim tehirler yapmış ve bazen tekrarlara düşmüştür. Ancak Molla Muhammed Said'in konuya dair açıklamalarını "teberrükün Ehl-i sünnet ve Vehhâbîlere göre hükmü, meşruluğuna dair akli ve nakli deliller ve meşruluğuna muarız görünen bazı rivayetler" şeklinde üç noktada tetkik etmek mümkündür.

---

[316] Ḳāmûsü'l-Muḥîṭ, **"Brk"** maddesi; Lisânu'l-Arab, **"Brk"** maddesi; **es-Sihâh,** "Brk", Dar'ul-İlmi lil-Melâyîn, Beyrut 1407/1987.

[317] es-Sihâh, **"Brk"** maddesi; Ḳāmûsü'l-Muḥîṭ, **"Brk"** maddesi.

[318] Şeyh Yusuf Hattar Muhammed, **el-Mevsûât'ul-Yûsufiyye fî Beyâni Edillet'is-Sofiyye,** Dâr'ut-Takvâ, Dimeşk, s. 154; Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 199.

[319] Muhammed b. Abdulvehhâb b. Süleymân et-Temîmî en-Necdî, **Kitâbu't-Tevhîd,** Thk. Abdulaziz b. Abdulvehhâp, Cami'ât'u el-İmam Muhammed b. Suud, Riyad y.y. s. 32-33.

[320] Sâlih b. Fevzân b. Abdullah el-Fevzân, **et-Tevhid,** Vizâret'uş-Şuûn'il-İslamiyye ve'l-Evkaf ve'd-Dâ've ve'l-İrşad, Suûdi 1423, s. 164.

Molla Muhammed Said teberrükün hükmüne değinirken bu meselenin Ehl-i sünnet ve Vehhâbîler arasında ihtifali bir konu olduğunu ve Vehhâbîlerin bu konuda da aşırıya kaçtıklarını ifade eder.[321] Binaen aleyh Ehl-i sünnet alimlerine göre teberrükte bulunmanın meşru ve caiz,[322] hatta müstehab olduğunu,[323] Vehhâbîlerin ise Peygamber, evliye veya saygınlığı ve hürmeti olan herhangi varlıklarla teberrükte bulunmayı caiz görmediklerini, hatta daha da aşırıya kaçıp böyle bir eylemde bulunanı küfür ve şirk ile itham ettiklerini söyler.[324] Ne var ki Molla Muhammed Said bu konuda her iki mezhebe atfettiği hükümleri kaynaksız zikretmiştir. Yapılan araştırmalarda her ne kadar yaptığı atfın doğru olduğu gözüksede bu noktada her iki mezhebin hükmüne kaynak göstermek suretiyle kısaca değinmek uygun olacaktır.

Ehl-i sünnet alimlerine göre teberrük eylemi meşru hatta müntahaptır.[325] Vehhâbîler ise teberrükü iki kısma ayırmışlardır.

Birincisi; Hz. Peygamber'in sağlığında sahâbeler tarafından onun eserleriyle teberrük.

İkincisi; vefatından sonra onun veya diğer salih zatların eserleriyle teberrük.

Birinci kısım olan "Hz. Peygamber'in sağlığında onun eserleriyle teberrük" eylemi hakkında kendi aralarında iki farklı görüş önümüze çıkmaktadır. İlk dönem Vehhâbîler böyle bir eylemin caiz olmadığını hatta şirke yakın olduğunu[326] ifade edip buna dair Zat'u Envât[327] hadisini delil getirirler. Son dönem Vehhâbîler ise

---

[321] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 199, 216.

[322] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 208.

[323] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 212-213.

[324] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 200.

[325] "Ehl-i Sünnet alimleri görüş birliği ile Hz. Peygamber'in eserleriyle teberrükte bulunmayı meşru görmüşlerdir. Siyer, Şemail ve Hadis alimleri bu konuya dair, sahâbenin Hz. Peygamber'in eserleriyle teberrükte bulunduklarını ifade eden birçok hadisi şerif zikretmişlerdir." Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, **el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye el-Küveytiyye,** c. 10, s. 70. "Salihlerin elbiseleri gibi herhangi bir eserleri ile teberrükte bulunmak, meşru ve müstehâptır." Nevevî, **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 1, s. 244, c. 3, s. 194, c. 4, s. 219, c. 5, s. 161.

[326] Muhammed b. Abdulvehhâb, **Kitâbu't-Tevhîd,** s. 32-33.

[327] Ebû Vakîd el-Leysî'den yapılan bir rivayette o şöyle dedi: Hz. Peygamber ile Huneyn'e gitmiştik. O dönem küfürden daha yeni uzaklaşmıştık. Müşriklere ait bir Sidre ağacı vardı. Müşrikler o ağacın altında oturur, ona silahlarını asarlardı. O ağaca Zat'u Envât denirdi. Biz de bir Sidre ağacının yanından geçince: *"Ey Allâh'ın Resulü onların Zat'u Envât'ı gibi, bize bir Zat'u Envât belirle* "

böyle bir eylemin caiz olup Hz. Peygamber'in sağlığında ve ona has bir özellik olduğunu söylerler.[328] İkinci kısım olan "Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun eserleri ile veya diğer salih insanların eserleri ile teberrükte bulunmak" ise onlara göre haramdır. Fayda ve zarar verme özelliğine sahip oldukları inancıyla gerçekleştirilmesi durumunda, kişiyi şirke götürür. Fayda ve zarara sebep veya vesile olma yönüyle gerçekleştiğinde ise, kişiyi küfür ve şirke götürmese de ona yakınlaştırdığını ifade ederler.[329]

Molla Muhammed Said'in teberrükün meşruiyetine dair yaptığı açıklamalara bakıldığında, tevessülün cevazlığına dair beyanatlarıyla aynı noktada birleştiğini görülmektedir. Şöyle ki; ona göre teberrük tevessül ile aynı anlama gelmektedir. Fakat örfen tevessül, peygamber ve veliler gibi canlı varlıklarla yapılması yaygın olmuşken, teberrük ise Kâbe gibi cansız varlıklarla yapılması adet haline gelmiştir. Binaen aleyh, nasıl ki Allah (c.c.) Peygamber ve veliler gibi bazı kullarını saygın ve değerli kılmış ve bu kulların Allah katındaki saygınlığını vesile görüp isteklerin kabulü için tevessül etmek caiz ise, aynı şekilde Allah (c.c.) Kâbe gibi birtakım cansız varlıkları da değerli ve saygın kılmıştır. Dolayısıyla bu varlıklarla teberrükte bulunmak caizdir.[330]

Molla Muhammed Said, saygınlığı olan varlıklarla teberrükte bulunan bir Müslümanın, bu varlıklara yaratıcılık gibi Allah (c.c.)'a has olan sıfatları yüklemediği veya onları ibadete müstahak olarak görmediği müddetçe küfre ve şirke düşmeyeceğini dile getirip[331] söz konusu varlıklarla teberrükte bulunan

---

dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *Allâh'u Ekber! Nefsim kudret elinde olan Allah yemin olsun ki, İsrail oğullarının söylediği gibi konuştunuz: "Onlar Musa (a.s.)'ya dediler ki: "Onların sahip olduğu ilah gibi bize de bir ilah yap!" Musa (a.s.) onlara dedi ki: "Muhakkak ki sizler cahil bir kavimsiniz."* Tirmizî, "Fiten" 31/15-2180 (c. 4, s. 475).

[328] Sahâbenin, Hz. Peygamber'in saç, sakal, tükürük gibi bedeninden ayrılan eserleri ile teberrükte bulunmaları, onun sağlığına has bir özelliktir. Zira vefatından sonra onun kabri, türbesi veya hayattayken oturduğu, namaz kıldığı yerler ile teberrükte bulunduklarına dair elimizde hiçbir kaynak yoktur. Aynı şekilde Ebû Bekir ve Ömer gibi faziletli sahâbeler ile de teberrükte bulundukları hakkında bir delil yoktur. Sâlih b. Fevzân, **et-Tevhid,** s. 164.

[329] Mekân, eser veya diri (Hz. peygamber hariç) ya da ölü şahıslarla, teberrükte bulunmak bidattir. Bir çeşit putperestliktir. Fayda ve zarar yetkisini o varlığa yüklemesi durumunda şirke girer. Onu vesile ve sebepten ibaret görmesi durumunda ise şirke yaklaşır. Fevzân, **et-Tevhid,** s. 163-164.

[330] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 208.

[331] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 210.

Müslümanların bu eylemlerini iyiye yorumlamamız gerektiğini, diğer bir ifadeyle Müslümanların söz konusu varlıkları birer vesile olarak gördükleri şeklinde değerlendirmemiz gerektiğini ifade eder.[332] Ona göre kendileriyle teberrükte bulunulan söz konusu varlıkların sebep ve vesileye elverişli olmamaları durumunda ortaya çıkacak en kötü sonucun, bir şeyin sebebini belirlemede hataya düşmek olduğu, bunun da Vehhâbîlerin iddialarının aksine küfür ve şirki gerektirmeyeceğini ifade eder.[333] Öte yandan bu tür varlıklarla teberrükte bulunmak, yani bereket ve saadete sebep ve vesile kılmak Molla Muhammed Said'e göre hata değil doğru bir tespittir.[334] Buna delil olarak ta Ashâb-ı Kiramın, Allah Resulü'nün sakalı şerifi gibi birçok eserleri ile teberrükte bulunmuş olmalarını zikreder.[335] Daha sonra Molla Muhammed Said buna dair birkaç örnek rivayet nakletmek suretiyle bu meselenin nakli delillerle ispatına geçer.

Molla Muhammed Said, teberrük eyleminin meşruluğuna dair başta Ashâb-ı Kiramın Hz. Peygamber'in eserleri ile teberrükte bulunduklarını ihtiva eden, ardından sahabe dışında ümmetin salih ve alim zatların teberrük eylemlerini gösteren rivayetleri serd eder. Bu noktada kendisinin de açıkça dile getirdiği gibi, Muhammed Tahir el-Kürdi (ö. 1980)'nin *Teberrükü's-Sahabe Bi-Asari Resûlillâh* adlı eserinden çokça yaralandığını görülmektedir.[336] Burada zikredilen rivayetlerden birisi Ümmü Ma'bed'in çadırında ki süt hâdisesi'dir.[337] Rivayetlerden bir diğeri Hz. Peygamber'in

---

[332] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 202-203, 211.
[333] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 200, 210.
[334] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 200-201.
[335] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 212.
[336] Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 214.
[337] Hz. peygamber ve arkadaşları hicret yolculuğunda ismi Âtike olan Ümmü Mab'ed'in, kuzeydeki çadırına uğradılar. Kendisi güçlü iffetli ve akıllı bir kadındı. Çadırının önüne oturur, tanımasa dahi gelen geçen yolcuların su ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılardı. Hz. peygamber ve arkadaşları ondan hurma ve et satın almak istediler. Fakat kıtlık ve kuraklık olduğu için istediklerini bulamadılar. Ümmü Mab'ed; *"Vallahi yanımızda bir şey bulunsaydı, ihtiyacınızı gidermek için size ikram ederdim."* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; *"Ey Ümmü Mabed! sütünüz var mı?"* diye sordu. Ümmü Mabed, *"Vallahi yoktur."* diye cevap verdi. Hz. Peygamber, çadırın bir tarafında çok zayıf bir koyun gördü. *"Onda süt var mı?"* diye sordu. Ümmü Mabed, *"O, sütten tamamıyla mahrumdur."* dedi. Hz. peygamber *"Onu sağmama izin verir misin?"* diye sordu. Ümmü Mabed, *"Şu ana kadar hiç süt vermemiş, ama onda süt bulabileceğini düşünüyorsan sağ"* dedi. Hz. peygamber koyunu getirtti, sırtını ve memesini eliyle sıvazladı ve *"Ya Rabbi! bu koyunumuza bereketini kat."* diye duada bulundu. Bunun üzerine koyunun memesi sütle dolup taştı, sağılması için bacaklarını ayırdı. Hz. Peygamber, beş on kişinin kana kana içeceği büyüklükte bir kap istedi ve

saçlarını etrafındaki ashâba dağıtmasıdır.[338] Diğer bir rivayet ise Ahmed b. Hanbel'in Hz. Peygamber'in kıllarıyla teberrükte bulunmasıdır.[339]

Teberrük hakkında verilecek hüküm, ilk etapta mahiyet ve hakikatı, ardından ise hakkında varid olan rivayetlerle bağlantılıdır. Binaen aleyh eşya, mekân veya şahıslarla teberrükte bulunmak, aslında bu şeyleri birer vesile görmekten ibarettir. Örneğin; peygamber veya evliya gibi şahıslarla yapılan teberrük, bu zatların Allah katındaki faziletlerine itikat edildiği için yapılmaktadır. Aynı şekilde bu zatlara ait olan eşyalar da sahiplerinden ötürü saygınlık kazanmış ve bu itibarla vesile edinilmeye elverişli olmuşlardır. Öte yandan aşağıda da zikredeceğimiz gibi

---

içine süt sağdı. Önce Ümmü Mabed, ardından Hz. Peygamber'in arkadaşları kanasıya içtiler. En sonunda Hz. Peygamber içti ve şöyle buyurdu; *"Bir kavmin sulayıcısı, onlardan sonra içer."* Hepsi susadıktan sonra bir kere daha kana kana içtiler. Hz. peygamber kabın içine bir kere daha süt sağıp doldurdu ve Ümmü Mabed'e bıraktı ve oradan ayrıldılar. Ümmü Mabed hâdisesi neredeyse bütün siyer kitaplarında yer almaktadır. Sıhhat derecesine baktığımızda ise, bu olayı Taberânî (ö. 360/918) ve Hâkim (ö. 405/1012) gibi birçok hadisçi rivayet etmiştir. İmam Hâkim rivayetin ardından *"Hadisin sahih olduğunu, ne var ki Buhâri ve Müslim'in bu hadisi tahric etmediklerini"* dile getirir. İbn kesir (ö. 774/1373) ise "*Bu hadisin birçok yolla rivayet edildiğini bu farklı rivayetlerin birbirlerini kuvvetlendirdiklerini"* kaydeder. Öte yandan İbn Teymiyye (ö. 728/1328), *"hadisin meşhur olduğunu"* dile getirir. Son olarak Elbânî (ö. 2011), hadisin zayıf olduğunu fakat farklı yollarla gelmesi hasebiyle hasen veya sahih derecesine ulaşabileceğini söyler. Taberâni, el-**Mu'cemü'l-Kebir,** c. 7, s. 105; Hâkim, "Hicret" 25/4274 (c. 3, s. 10) (no. 4274); Ebü'l-Fidâ' ibn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** c. 4, s. 472; İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **el-Cevâb'us-Sahîh Limen Beddele Dîn'el-Mesîh,** Thk. Ali b. Hasan, Abdulaziz b. İbrahim, Hamdan b. Muhammed, Dar'ul-Âsime, Suudi 1419/1999, c. 5, s. 455 Ebû Abdullah, Muhammed b. Abdullah et-Tebrîzî, **Mişkâtu'l-Mesâbîh,** Thk. Muhammed Nâsir'ud-Din el-Elbânî, el-Mekteb'ul-İslamî, Beyrut 1985, c. 3, s. 1672.

[338] Enes bin malikten yapılan bir rivayette, "Hz. Peygamber cemreyi taşladıktan sonra kurban kesti. Ardından tıraş olmak üzere başının sağ tarafını berbere uzattı, oda peygamberi tıraş etti. Ensârlardan Ebû Talha'yı çağırdı ve saçları ona verdi. Ardından başının sol tarafını berbere uzattı ve tıraş et dedi. Berber sol tarafı da tıraş ettikten sonra, Hz. peygamber bu saçları da Ebû Talha'ya vererek "bunları insanlar arasında dağıt" dedi. Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 212. Bu hadisin sıhhatine baktığımızda ise senedinin sahih olduğunu görmekteyiz zira İmam Müslim (ö. 261/875),[338] Ebû Dâvud (275/889) ve Tirmizi (ö. 279/892) gibi birçok hadis alimleri kendi eserlerinde rivayet etmiştir.

[339] "Yanında Hz. Peygamber'in cesedi şeriflerinden üç kıl bulunan Ahmed bin Hanbel, Kefenlendiği vakit birini sağ, diğerini sol gözü, bir diğerini de ağzı üzerine konulmasını vasiyet etmiştir." Molla Muhammed Said, **el-Fütûhât'üs-Samediyye,** 213. Hasbelkader yaptığımız araştırmalar sonucunda, böyle bir rivayete sadece kendisinin de kaynak gösterdiği Muhammed Tahir el-Kürdi'nin "Teberrükü's-Sahabe Bi-Asari Resûlillâh" adlı eserinde görebildik. Muhammed Tâhir b. Abdilkādir b. Mahmud el-Kürdî el-Mekkî, **Teberrükü's-Sahâbe Bi-Asari Resulillâh,** Mektebet'ul-Kahire, Kahire 1418/1997, s. 17. Bu noktada klasik kaynaklarda yer almış onca meşhur rivayetler olmasına rağmen, böyle bir rivayetle istidlalde bulunması uygun değildir.

teberrükün cevaz ve meşruluğunu gösteren nice rivayetler mevcuttur. Bu rivayetler açık bir şekilde teberrükün caiz ve meşru olduğunu göstermektedir. Bu hususta Hz. Peygamber'in saçı,[340] onun namaz kıldığı yeri ve su içtiği bardağı ve[341] cübbesi [342] teberrüke örnek olarak verilebilir. Sahâbe, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da onun eserleri ile teberrükte bulunmuşlardır.[343] Bunun da ötesinde Salih Peygamber örneğinde olduğu gibi salih insanların eşyalarıyla teberrük bulunulmuşlardır.[344] Zehebî bu tür hadislerden birisine yaptığı yorumda Hz. Peygamber'le bağlantılı her türlü şeyle teberrükte bulunmanın cevazlığına delil alır.[345]

---

[340] Sahihi Buhârî'de yer alan bir rivayette, Muhammed İbn Sirin, Abide'ye şöyle dedi: "Hz. Enes veya onun ailesinden bize ulaşmış Hz. Peygamber'in kılları vardır. Bunun üzerine Abide şöyle dedi; Hz. Peygamber'e ait bir kılın benim yanımda olması, dünya ve içindeki her şeyden daha sevimlidir." Buhâri, "Vudû" 4/33-170 (c. 1, s. 45). Benzer bir rivayet için bkz. Müsned, c. 4, s. 509; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, **es-Sünen'il-Kübrâ I-XI,** Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Daru'l-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut: 1424/2003, c. 2, s. 599.

[341] Ebû Bürde'den yapılan bir rivayette kendisi şöyle der; "Medine'ye geldiğim bir seferde, Abdullah bin Selam beni karşıladı ve bana şöyle dedi; "haydi yürü! beraber evime gidelim. Sana Hz. Peygamber'in içtiği bardaktan bir şey içireyim ve Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerde sende namaz kılarsın." bunun üzerine onunla beraber evine gittik. Bana Sevik içirtip hurma yedirdi ve Rasulullah'ın namaz kıldığı yerde namaz kıldım." Buhârî, "el-İ'tisâm bi'l-Kitabi ve's-Sünne" 19/16-7341 (c. 9, 106).

[342] Esmâ Binti Ebi Bekr, Abdullah bin Keysân'a şöyle dedi: "İşte bu, Hz. Peygamber'in cübbesidir. Vefat edene kadar Hz. Âişe'nin yanında idi. Daha sonra bana geçti. Hz. peygamber bunu giyerdi. Bizler ise bunu yıkar, suyunu hastalar şifa bulsun diye kullanırız." Müslim, "Libâs ve'z-Zînet" 37/2-10/2069. (c.3, s. 1641). İmam Nevevî bu hadisin şerhinde şöyle der; "bu hadisten açık bir şekilde salihlerin eserleri ile teberrükte bulunmanın meşru ve müstehab olduğu anlaşılmaktadır." Nevevî, **el-Minhâc fî şerhi sahîhi Müslim b. Haccâc,** c. 14, s. 44.

[343] Bir rivayette Abdurrahman bin Abdulkarî'nin şöyle buyurduğu nakledilir; "*İbn Ömer'i, Hz. Peygamber'in oturduğu minberin üzerine ellerini sürüp ardından yüzüne götürdüğünü gördüm."* Bkz. İbn Sa'd, **Kitabu'ṭ-Ṭabaḳāti'l-Kübrâ,** c. 1, s. 195-196.

[344] Abdullah bin Ömer'den yapılan bir rivayette o şöyle der; "Sahâbeler Hz. peygamber ile birlikte Semûd kavminin toprağı olan Hicr'de konakladıkları vakit, hamurlarını oradaki kuyulardan çektikleri su ile yoğurdular. Bu manzaraya şahit olan Hz. peygamber suları dökmelerini hamurları ise hayvanlarına yedirmelerini emretti. Onlara Hz. Sâlih'in devesinin içtiği kuyudan su çekmelerini emir buyurdu." Müslim, "Zühd" 53/1-40/2981 (c. 4, s. 2286). Benzer bir rivayet için bkz. Şihabüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, **el-Metâlib'ul-Aliye,** Daru'l-Asime, Suudi 1419, c. 16, s. 453.

[345] Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'tan yapılan bir rivayette o şöyle der; "Ben babam -Ahmed b. Hanbel-'ı, Hz. Peygamber'e ait olan bir kılı öperken görmüştüm. Hatta zannımca gözlerine sürdüğünü ve suya koyarak hastalığına şifa olması ümidiyle o sudan içtiğini ve dahası Hz. Peygamber'e ait bir kabı yıkayarak, artık suyu şifa olması ümidiyle içtiğini, elini ve yüzünü bu suyla yıkadığını gördüm. Aynı eylemi zemzem suyu ile de yapmıştır." Zehebî, bu rivayetin ardından şöyle bir değerlendirmede bulunur; "İmam Ahmed b. Hanbel'i inkâr edip, beğenmeyenler neredeler acaba? Oğlu Abdullah bir gün, Hz. Peygamber'in minberi ve hücresi ile teberrük edenlerin, bu tür

Molla Muhammed Said, son olarak Vehhâbilerin teberrükün caiz olmadığına dair öne sürdükleri Hz. Ömer'in, "bey'ati'r-rıdvân" ağacını kestirme hâdisesini nakledip tahlil eder. Hâdise kısaca şöyle cereyan etmiştir. Rasûlullah (s.a.v.) bin altı yüz sahabe ile hicretin VI. Yılında Kabe'yi ziyaret etmek için Mekke'ye doğru yola çıktı. Mekke müşrikleri bu durumu haber aldıktan sonra izin vermeyeceklerini bildirdiler. Hz. Peygamber de Hz. Osman'ı müşriklerle görüşmek için Mekke'ye gönderdi. Hz. Osman'ın gecikmesiyle öldürüldüğü haberi yayıldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber sahâbeden, müşriklerle savaşma ve geri dönmeme üzere bî'at aldı. Bunun üzerine Fetih süresinin[346] 18 âyeti nazil oldu. Allah'ü Teâlâ bu âyeti kerimelerde Hz. Peygamber'e bî'at edenlerden razı olduğunu ifade etti. İşte bu nedenle bu bî'ata "*Rıdvan Bî'âtı*", altında gerçekleştiği ağaca da *"Rıdvan Ağacı"* denmiştir."[347] Neticede Hz. Ömer, kendi hilafeti döneminde insanların söz konusu ağacın yanında namaz kılmaya özen gösterecek kadar aşırı ilgi göstermelerinden ötürü bu ağacı kestirmiştir.[348]

Molla Muhammed Said, Hz. Ömer tarafından Bî'at'ir-Rıdvân ağacının kestirilmesinin teberrükü inkâr edenlere bir delil teşkil etmediğini zira kestirilme nedeninin iddia edildiği gibi teberrükün caiz olmamasıyla alakalı olmadığını, aksine Müslümanların o ağaca gösterdikleri saygıda haram boyutuna ulaşacak şekilde aşırıya kaçarak Kâbe gibi kıble edinmelerinden endişe duymasıyla alakalı olduğunu dile getirir. Diğer bir ifadeyle Hz. Ömer'in Bî'at'ir-Rıdvân ağacını Müslümanların ifrata düşme kaygısıyla kestirdiğini söyler. Nitekim Kâbe dışında bir yöne dönerek kılınan namazın hem haram hemde sahih olmadığını ifade eder. Molla Muhammed Said, söz konusu ağacı kıble edinip ona doğru namaz kılmak ile onunla teberrükte bulunmak arasında büyük bir fark olduğunu zira namazın bir ibadet olması hasebiyle Kabe'ye dönmeden eda edilmesi durumunda haram olmakla beraber sahih olamayacağını, teberrükün ise bir nevi tevessül olduğunu, binaen aleyh Ehl-i sünnet

---

eylemlerini sormuş, İmam Ahmed'te cevaben; "Bunda bir mahzur görmüyorum." Demiştir. " Allah bizi ve sizleri Hâricîlerin ve bidatçıların görüşlerinden korusun." Ebû Abdillah Zehebî, **Siyeri Alâmi'n-Nübelâ,** c. 11, s. 212.

[346] Feth, 48/18.

[347] Muhammed Rıza, **Mevsu'at'u Uzamâi'l-İslam,** Alem'ul-Kutub, Beyrut 1426/2005, s. 189-193.

[348] Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Şeybe, **el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ahâdîs ve'l-Asâr I-VII,** Thk. Kemal Yusuf el-Hut, Mektebet'ür-Rüşd, Riyad 1409, "Salât" 3/212-7545 (c. 2, s. 150).

alimlerine göre Kâbe gibi Allah katında saygınlığı ve değeri olan her türlü şeyle tevessülün caiz olduğunu dile getirir. Bu bağlamda ona göre, sahâbenin o ağacın altında *İ'lâ-yi Kelimetullâh* ve İslam dininin yayılması uğruna, ölene kadar Hz. Rasulullah'ın yanında olacaklarına dair söz vermiş olmaları hasebiyle, Bî'at'ir-Rıdvân ağacı Allah katında değer ve saygınlığa haizdir ve kendisiyle teberrükte bulunmak meşrûdur. Ne var ki fıkıh usûlü eserlerde belirtildiği üzere "*Def-i Mefasid Celb-i Menafi'den Evladır."* (Yani Kötülüğün Giderilmesi Menfaatin Elde Edilmesinden, diğer bir ifadeyle Günahtan Kaçınmak Sevap İşlemekten Önce Gelir.) kaidesince, Müslümanların aşırıya kaçıp harama düşme endişesi, ağacın kesilmesine sebep olmuş ve meşrû olan teberrük ve tevessülün yolunu kapatmıştır.

Molla Muhammed Said'in söz konusu rivayetler karşısında dile getirdiği savunmasını değerlendirildiğinde şu bir gerçektir ki, Müslümanlar Hz. Ömer'in dönemine kadar söz konusu ağacın altında namaz kılmak suretiyle ağaca özel bir önem vermiş ve bu şekilde uygulama devam edegelmiştir. Bî'at'ir-Rıdvân'nın gerçekleştiği h. VI. yılı ile Hz. Ömer'in hilafeti arasında en az 7-8 sene olmasına rağmen bu uygulamanın hiç kimseden itiraz görmeden devam etmiş olması, öte yandan sahâbenin Rıdvan Ağacının yerini belirlemede özel bir önem verdikleri rivayetler arasında yer alması, aslında Hz. Ömer'in ibadet için yeni bir yer ihdas edilmesi endişesine dayanmaktadır. Bu noktada Hz. Ömer'in uygulaması, Molla Muhammed Said'in dile getirdiği ifrat tahlilini desteklemektedir.

Vehhâbîlerin peygamber, evliya veya saygınlığı ve hürmeti olan herhangi varlıklarla teberrükte bulunmayı caiz görmemeleri, hatta daha da ileriye gidip böyle bir eylemde bulunanı küfür ve şirk ile itham etmeleri bu noktada aşırıya gittiklerini gösterir. Zira Ehl-i sünnet alimlerine göre teberrük eylemi meşru hatta müntahaptır. Bu noktada teberrükün meşruluğunu gösteren oldukça fazla rivayetler mevcuttur. Hal böyleyken teberrükün meşruluğunu inkâr etmek uygun değildir.

Genel olarak bakıldığında teberrük ve tevessülün meşruluğunu savunan Molla Said, konuyla ilgili birçok rivayete yer vermekte ve Vehhâbîlere ağır reddiyelerde bulunmaktadır. Fakat teberrük ve tevessül meselelerinde Vehhâbîlerin görüşlerini kaynak vermeden zikrettiği de göze çarpmaktadır. Öte yandan teberrük, tevessül ve

kabir ziyareti ile ilgili konularda alıntı yaptığı rivayetleri sıhhat derecelerini kapsamlı ve detaylı bir şekilde tetkik etmeden olduğu gibi naklettiği görülmektedir.

Molla Said'in söz konusu iki eseri incelendiğinde Ehl-i Hadis ve mutekaddim selefilerin minvalinde hareket edip sûfî düşünceye sahip olduğu ve eleştirdiği Şîa ve Vehhâbîlere karşı sert üslup kullandığı, hatta yer yer Şîa'dan bahsederken onlar hakkında hakaret amaçlı Râfizî ismini tercih ettiği görülmektedir. Öte yandan Molla Said *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb* adlı eserinde konuları başlıklara ayırmamış, her iki eserinde de konuları anlaşılması ve takip edilmesini zora sokacak karmaşık bir metotla işlemiştir. Çoğu kez bir meseleyi tekrar tekrar ele almış ve hatta bazen münasip olmayan yerde zikretmiştir.

Molla Said, İmamiyye Şîa'sının temelini teşkil eden imâmet nazariyesinin arka planında yatan nedenin "Teberri ve Tevelli" yani Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hilafetlerinin gayri meşruluğu olduğunu savunup, buna karşı sahâbenin tamamını savunma uğruna, onların fazilet ve güvenirliğine dair Kur'an ve Sünnet başta olmak üzere hicri ilk üç asrın rivayetlerine özel bir yer ayırmaktadır. Bu savunucu tarzının temelinde yatan neden, yer yer kendisinin de dile getirdiği üzere sahâbenin Hz. Peygamber'in nebevî tedrisatından geçip İslam dinini bizzat Hz. Peygamber'den öğrenip bu dini kendilerinden sonraki kuşaklara aktarmada öncül rol oynamalarıdır. Hal böyleyken sahabeye dil uzatmanın Kur'ân başta olmak üzere dinin temellerini savunmasız bırakacağından söz edilebilir.

SONUÇ

Çağlar boyunca İslama ve ilme büyük hizmetlerde bulunan Şark medreseleri, yaşadıkları coğrafyada büyük bir ilmi birikime sahip mümtaz şahsiyetler yetiştirmiştir. Ne var ki Şark medrese geleneğinde kitap telif etmenin selef ulemaya saygısızlık olarak algılanması nedeniyle eser yazan alim sayısı çok azdır. Özellikle itikadi mezhepler hakkında yazanlar daha da sınırlıdır. Şark medrese geleneğinden yetişip İslam mezhepleri hakkında yazan son dönem islâm alimlerinden birisi de Molla Muhammed Said Tahıkî'dir. Onu, diğer ulemadan ayıran en önemli özelliği Fıkıh, Siyer ve İslam Mezhepler Tarihi dalında birçok eseri kaleme almış olmasıdır. Özellikle İslam dünyasının güncelini meşgul eden Şîiliğe ve Vehhâbîliğe dair *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb* ile *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı eserleri ön plana çıkmaktadır.

İmamiyye Şîa'sına dair kaleme aldığı *Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb* adlı eseri incelediğimizde Ehl-i sünnet ile İmâmiyye Şîa'sı arasındaki imâmet ve hilafet, nas ile tayin fikri ve Ğadir Hum meselesi gibi üzerinde köklü tartışmalar cereyan eden konuları Şiî'lerin son dönem alimlerinden Kâşif-ul Ğitâ'nın, *Aslu'ş-Şîa ve Usûluhâ* adlı eserini esas alıp tahlil ettiği görülmektedir. Her bir iddiayı cevaplandırmadan önce ilk başta o iddiayı detaylandırıp Ehl-i sünnetin nazariyesiyle mukayese yaptığı daha sonra nakli ve akli delillerle cevaplamaya çalıştığını görmekteyiz.

İmâmiyye Şîa'sının imâmeti Usulü'd-din'den sayması köklü tartışmaları beraberinde getirmiş ve imâmet nazariyesinin günümüze kadar değişik biçimlerde ele alınıp pek çok araştırmalara konu olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Molla Said, İmâmiyye Şîa'sının imâmet nazariyesine özel bir alan ayırmış ve imâmet nazariyesini Usulü'd-din'den görmenin, sahâbenin adaletini ortadan kalkması,

Kur'ân ve sünnete olan inancın sarsılması gibi birçok sakıncalı sonuçları doğuracağını ifade etmesi dikkate şayandır.

İmâmiyye mezhebinin en ayırıcı ve belirleyici delili konumunda olan nas ve tayin düşüncesine değinen Molla Said, böyle bir fikrin açık ve gerçek bir dayanağı olmadan Abdullah b. Sebe tarafından ortaya atıldığını, sakîfe günü sahâbenin daha Hz. Peygamber'in na'şı şerifleri yerde dururken, halife seçimine gitmeleri ve ihtilafa düşmelerinin bunu açıkça ispat ettiğini ifade etmesi dikkat çekmektedir. Öte yandan Molla Said'in, İbn Sebe'nin hayali değil gerçek bir şahıs olduğunu ve vasiyet fikrini ilk kez onun uydurduğunu savunduğu görülmektedir.

Vehhâbîliğe dair kaleme aldığı *El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye* adlı eserinde ise Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek, teberrük ve tevessülde bulunmak gibi Ehl-i sünnet ile Vehhâbîler arasında yıllardır tartışma konusu olup Anadolu'daki bazı Müslümanlara da tesir eden ve toplumsal problemler teşkil eden hususlarda değerlendirmelerde bulunmuştur.

Molla Said, Vehhâbîlerin kabir ziyaretini haram olarak benimsemelerini dinde aşırılık olarak değerlendirip, ne aklen nede naklen hiçbir dini prensiple uyuşmadığını ifade etmektedir. *Şedd-ür-Rihâl* (üç kutsal mescide yolculuk) hadisine özel yer ayırıp Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek suretiyle yola koyulmanın haram olduğunu iddia edenlere, söz konusu iddialarına delil olarak getirdikleri hadis üzerinden cevap vermeye çalışması dikkat çekmektedir.

Teberrük ve tevessülün meşruluğunu savunan Molla Said, konuyla ilgili birçok rivayete yer vermesi ve Vehhâbîlere ağır reddiyelerde bulunması göze çarpmaktadır.

Molla Muhammed Said, her iki eserinde de konuları ele alırken geleneksel ulema çizgisini takip etmiş, Şehristânî (ö. 548/1153)'nin *el-Milel ve'n-Nihal*, İbn Teymiyye (ö.728/1328)'nin *Mecmuât'ul-Fetâvâ,* Takiyyuddin es-Sübkî (ö.756/1355)'nin *Şifâ'us-Sekâm* vb. klasik eserlerden istifade ettiği gibi, Mustafa Sibaî (ö. 1384/1964)'nin *Es-Sünne ve Mekânetuhâ*, Muhammed Tahir el-Kürdi'nin (1400/1980)'nin *Teberrükü's-Sahabe bi-Asari Resûlillâh,* İhsan İlâhi Zahîr (ö.

1407/1987)'in *eş-Şîa ve's-Sünne*, Dr. İyâde Eyyûb el-Kübeysî (ö. 1441/2019)'nin *Sahâbetü Resûlillâh fi'l-Kitâb ve's-Sünne* vb. çağdaş alimlerin teliflerinden de yararlanmıştır.

Eserler içerik açısından tetkik edildiğinde Molla Muhammed Said'in genelde verdiği bilgilerin daha önce yapılan eleştirileri kendi bakış açısıyla yorumlayarak değerlendirdiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'de özellikle de Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bu iki akımın faaliyetlerini görmesi ve buna karşı bir alim olarak böyle eserleri kaleme alma sorumluluğunu üstlenmesi takdire şayandır. Öte yandan öne çıkardığı meselelerin önemli ölçüde günümüz Şark medrese ulemasının bakış açısını yansıtması açısından da önem haizdir.

KAYNAKÇA

ÂLEVÎ, Seyyid Muhammed Alevî el-Malikî el-Hasenî, **Mefâhîm Yecibu En Tusahhaha,** Çev. Hasan Ali Yaşar, **Düzeltilmesi Gereken Kavramlar**, Netform Matbaacılık, Kayseri, y.y.

ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrî, **el-Minhatü'l-ilâhiyye**, Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1433/2012.

ASKALÂNÎ, Ebû'l-Fazl İbn Hacer Ahmed b. Ali b. Hacer eş-Şâfiî, **Fethü'l-Bârî fi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî,** Daru'l-Mârife, Beyrut, 1379.

ASKALÂNÎ, Ebû'l-Fazl İbn Hacer Ahmed b. Ali b. Hacer eş-Şâfiî, **Tehzibü't-Tehzib,** Darü'l-Kitab'il-İslamî Kahire, 1993.

ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, **el-Metâlib'ul-Âliye,** Daru'l-Âsime, Suudi, 1419.

ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, **Lisân'ul-Mîzân,** Musseset'ul-Â'lemî, Beyrut, 1390/1971.

ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, **Takrib'ut-Tehzip,** Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1986.

AŞKIN, Deniz "Geleneğin Savunusu: Türkiye'de Geleneksel Şark Medreseleri ve Müderrislerinin (Seydaların) Modern Din Eğitimine Eleştirileri", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Muş 2020, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 9-1.

AYNÎ, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, **Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî,** Daru İhyau't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, y.y.

BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkāhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî, **el-Fark Beyne'l-Fırak**, Dar'ul-Afak'il-Cedide, Beyrut, 1977.

BÂKİLLANÎ, Ebu Bekir Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed b. Cafer b. el-Kasım el-Kâdî, **Temhîd'ul-Evâil fi Telhîs'id-Delâil,** Thk. İmâd'ud-Dîn Ahmed Hayder, Müesseset'ul-Kütüb'üs-Sekâfiyye, Lübnan, 1407/1987.

BALA, Sabahattin **"Bir Eğitim Kurumu Olarak Şark Medreseleri (Mardin Yöresi Örneği)",** ("Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi"), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2012.

BELÂZÜRÎ, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, **Ensâbü'l-Eşrâf,** Daru'l-Fikir, Beyrut, 1996.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, **es-Sünen'il-Kübrâ I-XI,** Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Daru'l-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, **es-Sünen'is-Suğrâ I-IV,** Thk. Abdu'l-Mun'îm Emin Kal'êcî, Cami'ât'u Dirâset'il-İslamiyye, Pakistan, 1410/1989.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, **Delâil'un-Nubuvve,** Dar'ul-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut, 1405.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, **el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen,** Thk. Muhammed Diyau'r-Rahmân el-Azamî, Daru'l-Hulefâ lil-Kitab'il-İslamî, Küveyt, 1404.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, **Menâkıbü'ş-Şâfi'î,** Thk. Seyyid Ahmed Sakar, Daru't-Turâs, Kahire, 1390/1970.

BEZZÂR, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâliḳ el-Basrî, **el-Müsnedü'l-Kebîr ve el-Bahrü'z-Zehhâr I-XVIII,** Thk. Mahfuz er-Rahmân Zeynullâh (I-IX), Adil b. Sâ'ad (X-XVII), Sabrî Abdulhalık eş-Şafiî (XVIII), Mektebet'ul-Ulum vel-Hikem, Medine, 1988-2009.

BOZAN, Metin, **İmâmiyye Şîası'nın Oluşumu**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2018.

BOZKURT, Nebi, İPŞİRLİ, Mehmet, "Medrese", **DİA,** Cilt:28, TDV Yayınları, Ankara, 2003.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Câmiʿu'ş-Sahîh I-IX,** Nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr, Dâru Tavku'n-Necât, Cidde, 1422/2001.

BÜSTÎ, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, **el-İhsan Fî-Takrîbi Sahîhi İbn. Hibbân,** Thk. Şua'yb Arneût, Muesset'ur-Risale, Beyrut, 1408/1988.

BÜSTÎ, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, **Kitâbü (Maʿrifeti)'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddissîn ve'd-Duʿafâʾ ve'l-Metrûkîn,** Daru'l-Va'yî, Halep, 1396.

BÜYÜKKARA, Mehmet Ali, "Vehhâbîlik", **DİA**, Cilt:42, TDV Yayınları, İstanbul, 2012.

CESUR TUHRAN, Kerime "Vehhâbî Hareketinin Misyonu Hakkındaki Yaklaşımlar ve Harekete Yöneltilen Eleştirilere Verilen Cevaplar", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 2019, Sayı:16, ss. 409-448.

CEZERÎ, Abdurrahman bin Muhammed, **el-Fıkh Âle'l-Mezâhibi'l-Erba'â,** Daru'l-Kutup, Beyrut, 2003.

CEZERÎ, Ebi'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed eş-Şafiî, **Esnâ'l-Metâlib fi Menâkıbi Seyyidina Ali b. Ebî Talib Kerramellahu Vechehu,** Mektebet'ur-Ravza el-Hayderiyye, İsfahan, 2010.

DAUDI, Khalıd Zafarullah, "İhsan İlâhî Zahîr", **DİA,** Ek-1, TDV Yayınları, İstanbul, 2016.

DÎNEVERÎ, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe, **el-Meârif,** el-Hey'et'ul-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitap, Kahire, 1992.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş‘as es-Sicistânî, **es-Sünen I-IV,** Nşr. Muhammed Muhyiddin Abd’ul-Hamid, el-Mektebet’ul-Asriyye, Beyrut, y.y.

EBÛ ZEHRÂ, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ, **Târîhu’l-Mezâhibi’l-İslâmiyye: Fi’s- Siyâse ve’l-ʿAkâʾid ve Târîhi’l-Mezâhibi’l-Fıkhiyye,** Daru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire, 1975.

ELBÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed Nâsırüddin b. Nuh b. Necâtî b. Âdem, **et-Tevessül Envâ’uh’u ve Ahkâmuh’u,** Thk. Muhammed İ’du’l-Abbâsî, Mektebet’ul-Meârıf, Riyad, 1421/2001.

ELBÂNİ, Ebû Abdullah, Muhammed b. Abdullah et-Tebrîzî, **Mişkâtu'l-Mesâbîh,** Thk. Muhammed Nâsir’ud-Din el-Elbânî, el-Mekteb’ul-İslamî, Beyrut, 1985.

ELÇANİ, Sabahattin, **Ûlemâunâ Min’el-Müderrisîn fil-Karn’il-İşrîn,** Ravza Yayınevi, İstanbul, 2016.

EL-KAMÛSÜ’L-MUHÎT, “Vly”, Daru’l-Meârif, Beyrut, 1430/2009.

ERDEBÎLÎ, Yûsuf b. İbrâhîm, **el-Envâr li-Âʿmâli’l-Ebrâr**, İslami Kitaplar Naşiri, Midyat, y.y.

ES-SİHÂH, “Brk”, Dar’ul-İlmi lil-Melâyîn, Beyrut 1407/1987.

EŞ‘ÂRÎ, Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, **Makâlâtü’l-İslâmiyyîn,** Mektebet’ul-Asriyye, Mısır, 1426/2005.

EZHERÎ, Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkād, **et-Tasrîh bi-Madmûni’t-Tavdîh, Şerhu’t-Tasrîh ʿÂle’t-Tavdîh,** Daru'l-Kütüb’ül-İlmiyye, Beyrut, 2000/1421.

FEVZÂN, Sâlih b. Fevzân b. Abdullah, **et-Tevhid,** Vizâret’uş-Şuûn’il-İslamiyye ve’l-Evkaf ve’d-Dâ’ve ve’l-İrşad, Suudi, 1423.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Ğadîr-i Hum”, **DİA,** Cilt:13, TDV Yayınları, İstanbul, 1996.

GAZZÂLÎ, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, **İhyâʾü ʿUlûmi'd-Dîn,** Daru'l-Marife, Beyrüt, 1402/1982.

GAZZÂLÎ, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, **el-İktisâd Fi'l-İtikād,** Daru'l-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut, 2004.

GÖKALP, Yusuf, "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve islam Düşüncesine Katkıları" **Çukurova Üniversitesi Ilahıyat Fakultesı Dergisi,** c.7, s.2, Temmuz 2007, ss.95-112

HÂKİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek Ale'ş-Şaḥîḥayn (el-Müstedrek Ale'ş-Şeyḫayn) I-IV,** Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, 1. Baskı, Daru'l-Kutub'ül-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.

HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yakut b. Abdillâh el-Bağdadi er-Rûmî, **Mu'cem'ul-Buldân,** Daru Sadır, Beyrut, 1993.

HÂND, Mîr, **Ravdat'us-Safâ Fî Sîret'il-Enbiyâ'i ve'l-Mülûk'i ve'l-Hulefâ'i,** İran, y.y.

HÂŞİMÎ, Sa'dî, **İbn Sebe Hakîkatun Lâ Hayâl,** Mektebet'ud-Dâr, Medine, 1406.

HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, **Mecmaʿu'z-Zevâʾid,** Mektebet'ul-Kutsî, Kahire, 1414/1994.

HEYTEMİ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer, **es-Savaiku'l-Muhrika alâ Ehli'l-Rafz ve'd-Dalal ve'z-Zendeka,** Dar'ul-Kutub'ül-İlmiyye, Beyrut, 2009.

HEYTEMÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Saʿdî, **el-Fetâva'l-Hadîssiyye,** Thk. Ahmed İnâyet, Dar'ut-Takvâ, Suriye, 1428/2008.

HEYTEMÎ, İbn Hacer, **el-Cevherü'l-Munazzam fî Ziyâreti'l-Kabri'l-Muʿazzami'l-Mükerrem,** Dar'ul-Havî, Dar'us-Senâbîl, Beyrut, 1427/2007.

İBN 'ABDİLBER, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, **el-İstîʿâb fî Maʿrifeti'l-Ashâb,** Thk. Ali Muhammed el-Bîcâvî, Dar'ul-Cîl, Beyrut, 1412/1992.

İBN 'ABDİLBER, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah İbn Abdilber En-Nemeri El-Kurtubi, **et-Temhîd Limâ Fil-Muvatt'a Min'el-Me'ânî vel-Esânîd,** Vizâret'u Umum'il-Evkâf ve'ş-Şuun'ul-İslamiyye, Mağrib, 1387.

İBN ASÂKİR, Ebü'l-Kāsım Alî B. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî, **Târîḫu Medînet'i Dimaşk,** Daru'l-Fikir, Suriye, 1415/1995.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah, **el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ahâdîs ve'l-Âsâr I-VII,** Thk. Kemal Yusuf el-Hut, Mektebet'ür-Rüşd, Riyad, 1409.

İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Eş-Şeybânî Ahmed, **el-Müsned I-L,** Thk. Şuâyb el-Arneût, Adil Mürşit v.dğr. Muesseset'ur-Risâle, Beyrut, 1421/2001.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **el-Fasl fil-Milel vel-Ehvâ ven-Nihal,** Mektebet'ul-Hâncî, Kahire, y.y.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed, **"Kitâbü (Maʿrifeti)'l-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddiṯîn ve'd-Duʿafâʾ ve'l-Metrûkîn,** Daru'l-Va'yi, Halep, 1396.

İBN HUZEYME, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, **es-Sahîh I-IV,** Thk. Dr. Muhammed Mustafa el-A'zâmî, e-Mekteb'ul-İslâmî, Beyrut, 1424/2003.

İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye,** Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Daru Hecer, Beyrut, 1418/1997.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî Makdisî, **el-Muġnî,** Dar'u Âlem'il-Kutup, Riyad, 1417/1997.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **es-Sünen I-V,** Thk. Şuâyb el-Arnaût v.dğr. Dar'ur-Risâlet'il-Âlemiyye, Beyrut, 1430/2009.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, **Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ,** Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.

İBN TEYMİYYE, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim el-Harrani, **Kâide Celîle Fit-Tevessül ve'l-Vesîle,** Thk. Reb'î b. Hadî Umeyr el-Medhalî, Mektebet'ul-Furkân, Acman, 1422/2001.

İBN TEYMİYYE, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim el-Harrani, **Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye,** Camiat'u el-İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, Riyad, 1406/1986.

İBN TEYMİYYE, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim el-Harrani, **Tevhîd-i Esmâ ve's-Sıfât,** (**İsim ve Sıfat Tevhidi**), Trc. Heyet, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1996.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs İbn Teymiyye Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **Mecmû'ul-Fetâvâ,** Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Mecmâ'ul-Melik Fehd, Medine, 1416/1995.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **Mecmûât'ur-Resâil,** Dar'u Sakîf, Taif, 1398.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **el-Cevâb'us-Sahîh Limen Beddele Dîn'el-Mesîh,** Thk. Ali b. Hasan, Abdulaziz b. İbrahim, Hamdan b. Muhammed, Dar'ul-Âsime, Suudi, 1419/1999.

İBNÜ'S-SALÂH, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, **MuKaddimetü İbni's-Salâh,** Thk. Abdullatif el-Hemim, Mahir Yasin el-Fahl, Dar'ul-Kutüb'ül-İlmiyye, Beyrut, 1423/2002.

İSFAHÂNÎ, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, **Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfiyâ,** es-Se'ade, Mısır, 1394/1974.

İSFAHÂNÎ, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb, **el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an,** Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986.

KADÎ İYÂZ, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, **eş-Şifâ bi-Taʿrîfi Hukûk'il-Mustafâ,** Dar'ul-Feyhâ, Umman, 1407.

KASTALLÂNÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, **el-Mevâhibü'l-Ledünniyye,** Thk. Salih Ahmed eş-Şamî, el-Mekteb'ul-İslamî, Beyrut, 1425/2004.

KAŞİF'UL-ĞİTÂ, Muhammed Hüseyin Ali, **Aslü'ş-Şîa ve Usûlühâ,** Dar'ul-Advâ, Lübnan, 1410/1990.

KEŞŞÎ, Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz, **Ricâl'ul-Keşşî,** Müesset'ül-Âlemî, Kerbela, y.y.

KEVSERÎ, Muhammed Zâhid, **Makâlâtü'l-Kevsserî,** el-Mektebet'ul-Tevfîkiyye, Kahire, y.y.

KORKMAZ, Sıddık, "İbn Sebe Rivayetinin Tarih ve Makâlât Türü Eserlere Yansıması", **Dini Araştırmalar Dergisi,** 2007, cilt: 10, sayı: 29, ss. 129-144.

KUMMÎ, Ebû halef Sa'd b. Abdullah, **el-Makâlât ve'l-Fırak,** Tsh. Muhammed Cevad, Mektebet'u Hayderî, Tahran, 1331.

KUTLU, Sönmez, "Vehhabilik", **İslam Mezhepler Tarihi,** Grafiker Yayınları, Ankara 2015, ss. 479-504.

KÜBEYSÎ, İyâde b. Eyyûb, **Sahâbetü Resûlillâh fi'l-Kitâb ve's-Sünne,** Camiat'u Ümmi'l-Kura, Mekke, 1401-06/1981-86.

KÜRDÎ, Muhammed Tâhir b. Abdilkādir b. Mahmûd el-Kürdî el-Mekkî, **Teberrükü's-Sahâbe Bi-Asari Resûlillâh,** Mektebet'ul-Kahire, Kahire, 1418/1997, s. 17.

KÜVEYT VAKIFLAR VE DİN İŞLERİ BAKANLIĞI tarafından yayımlanan fıkıh ansiklopedisi, **el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye el-Küveytiyye,** Dar'us-Selâsil, Dar'us-Safve, Tab'ul-Vizare, Küveyt, 1404-1427.

LİSÂNU'L-ARAB, "Şyâ" maddesi, Dâru Sadr, Beyrut, 1414/1994.

MÂMÂKÂNÎ, Şeyh Abdullah, **Tenkîhu'l-Makâl fi İlmi'r-Ricâl,** el-Murtadâviyye, Tahran, 1350.

MELİKOĞLU, Abdülkerim, "Seyda Molla Yahya Ferhandî", **E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** 2009, sayı: 2, ss.140-152.

MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habenneke, **Devabit'ul-Marife ve Usul'ul-İstidlâl ve'l-Munâzara,** Daru'l-Kalem, Şam, 1994.

MUHAMMED İBN ABDULVEHHÂP, **Kitâbu't-Tevhîd,** Thk. Abdulaziz b. Abdulvehhâp, Cami'ât'u el-İmam Muhammed b. Suud, Riyad, y.y.

MUHAMMED İBN ABDULVEHHÂP, **er-Resâil'uş-Şahsiyye,** Thk. Salih b. Fevzân, Muhammed b. Salih el-Ukeylî, Nşr. Câmiat'ul-İmam Muhammed b. Suud, Riyad.

MUHAMMED İBN ABDULVEHHÂP, **Fetâvâ ve Mesâil,** Thk. Salih b. Abdurrahman el-Atram, Muhammed b. Abdurrezzak ed-Düveyş, Nşr. Câmiat'ul-İmam Muhammed b. Suûd, Riyad.

MUZAFFER, Abdu'l-Hüseyin eş-Şeyh Abdullah, **eş-Şafi Fi Usul'il-Kâfî,** Mektebet'u Numan, Irak, 1378/1958.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin b. el-Haccâc, **el-Câmiu's-Sahîh I-V,** Nşr. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Daru İhya'ut-Turas'il-Arabî, Beyrut, 1374/1954.

NÂŞÎ EKBER, Ebü'l-Abbâs Abdullāh b. Muhammed b. Abdillâh el-Enbârî, **Mesâʾilü'l-İmâme ve Muktetafât Mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makâlât,** Beyrut, 1971.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, **es-Sünen'ul-Kübrâ I-X,** Thk. Hasan Abdu'l-Mun'îm Şelebî, Muesseset'ur-Risale, Beyrut, 1421/2001.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuâyb b. Alî, **ed-Duʿafâʾ ve'l-Metrûkûn,** Daru'l-Va'yi, Halep, 1396.

NEVBAHTÎ, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ b. el-Hasen el-Bağdâdî, **Fıraku'ş-Şîa,** Menşurât'ur-Ridâ, Beyrut, 1433/2012.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, **el-Mecmûʿ Şerhu'l-Mühezzeb,** Dar'ul-Fikir, Beyrut, 1417/1996.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc,** Daru İhyâu't-Turas'il-Arabî, Beyrut, 1392.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, **et-Takrîb ve't-Teysîr li(fî)-Maʿrifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr,** Thk. Muhammed Osman el-Haşt, Dar'ul- Kütüb'ül-Ârabî, Beyrut, 1405/1985.

ONAT, Hasan, "Şiîliğin Doğuşu Meselesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt:36, Sayı 1, 1997, ss.79-117.

ÖZBALIKÇI, Mehmet Reşit, "İbn Ebü'l-Hadid", **DİA,** Cilt:19, TDV Yayınları, İstanbul, 1999.

ÖZEL, Ahmet, "Muhammed Hüseyin Ali Kaşif'ul-Ğitâ", **DİA**, Cilt:25, TDV Yayınları, Ankara, 2002.

RABBÂNÎ, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilâbidîn el-Fârûkī es-Sirhindî, **el-Mektûbât,** Kitap Kalbi Yayıncılık, İstanbul, y.y.

RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistânî, **Tefsîrü'l-Kebîr,** Daru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420.

RÂZÎ, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs, **el-Cerh ve't-Taʿdîl,** Daru İhyâu't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, 1952.

RÂZÎ, Ebû Zür'a Ubeydullāh b. Abdilkerîm b. Yezîd, **ed-Du'afâ,** İmadet'ul-Bahs'il-İlmî Bil-Camiat'il- İslamiyye, Suudî, 1402/1982.

RIZA, Muhammed, **Mevsû'at'u Uzamâi'l-İslâm,** Âlem'ul-Kutub, Beyrut, 1426/2005.

SAN'ÂNÎ, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellāh İsmâîl, **Sübülü's-Selâm**, Dar'ul- Hadis, Kahire, 1427/2006.

SDAM, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi, **Türkiye'de Medreseler ve Din Eğitimi,** Eylül, 2016, ss. 1-28.

SEMHÛDÎ, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî, **Hulâsatü'l-Vefâ bi-Ahbâri Dâri'l-Mustafâ,** Thk. Muhammed Emin Mahmud Ahmed el-Ceknî, Mektebet'u Habib Mahmud Ahmed, Medîne, 1417.

SİBAÎ, Mustafa, **Es-Sünne ve Mekânetuhâ,** el-Mektebet'ul-İslâmî, Beyrut, 1402/1982.

SİHÂH, "Brk" Maddesi, Dar'ul-İlmi lil-Melâyîn, Beyrut, 1407/1987.

SÜBHÂNÎ, Şeyh Cafer Sübhânî, **el-Vehhâbiyye fil-Mîzân,** Müsseset'ün-Neşr'il-İslamî, İran, 1987.

SÜBKÎ, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm, **Şifâʾü's-Sekâm fî Ziyâreti Hayri'l-Enâm,** Thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî, Dar'ul-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut, 2008.

ŞAʿRÂNÎ, Ebü'l-Mevâhib Abdulvehhâb b. Ahmed b. Alî, **El-Mîzânü'ş-Şaʿrâniyye el-Müdhile Li-Cemîʿi Akvâli'l-Eʾimmeti'l-Müctehidîn ve Mukallidîhim Fi'ş-Şerîʿati'l-Muhammediyye,** Daru Alemi'l-Kutup, Beyrut, y.y.

ŞAŞA, Mehmet, "Teorik Anlamı ve Pratik Değeri Bakımından İman İslam İlişkisi", **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Kilis 2014, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 119-139.

ŞEBREHÎTÎ, İbrahim b. Miriî el-Malikî, **el-Futûhât'ul-Vehbiyye Bişerh'il-el-Erbâîn en-Neveviyye,** Matbât'ul-Hayriyye, Mısır, 1304.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, **el-Milel ve'n-Nihal,** Daru'l-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut, 1413/1992.

ŞEVKÎ, Yusuf, "Tevessül", **DİA,** Cilt:41, TDV Yayınları, İstanbul, 2012.

ŞEYBÂNÎ, Ebû Bekr, İbn Ebû Âsım, Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled, **el-Âhâd ve'l-Mesânî,** Thk. Dr. Basım Faysal Ahmed el-Cevâbire, Dar'ur-Râye, Riyad, 1411/1991.

ŞEYH MÜFİD, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nuʿmân el-Hârisî el-Ukberî, **el-İhtisâs,** el-Matbaât'ul-Hayderiyye, Irak, 1390/1971.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, **el-Muʿcemü'l-Kebîr I-XXV,** Thk. Hamdi Bin Abdulmecid es-Selefî, Mektebet'u ibn Teymiyye, Kahire, 1415/1994.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, **el-Muʿcemü'l-Evsat I-X,** Dar'ul-Harameyn, Kahire, y.y.

TABERÂNÎ, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, **el-Muʿcemü's-Sağîr I-II,** Thk. Muhammed Şukur Mahmud, el-Mekteb'ul-İslâmî, Beyrut, 1405/1985.

TABERÎ, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, **Câmiu'l-Beyân ân Te'vîli'l-Kur'ân,** Daru Hecer, Beyrut, 2001.

TÂCÜ'L-ʿÂRÛS MİN CEVÂHİRİ'L-KÂMÛS, "Şyâ", Dâru'l-Hidaye, Küveyt, 1965.

TAHIKÎ, Molla Muhammed Said, **El-Fütûhât'üs-Samediyye Fir'r-Reddi Âlâ Müğâletât'il-Vehhâbiyye,**

TAHIKÎ, Molla Muhammed Said, **Nezâhet'ül- Ashâb Fi's-Sünneti Ve'l-Kitâb Âmmâ İfterâ Âleyhim Ehl'üz-Zeyği Ve'l-İrtiyâb**

TAYÂLİSÎ, Ebû Dâvûd, Süleyman b. Dâvûd, **el-Müsned I-IV,** Thk. Dr. Muhammed b. Abd'ul-Muhsin et-Türkî, Dâr'u Hecer, Mısır, 1419/1999.

TÎBİ, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed, **Şerhu't-Tîbî Alâ Mişkâti'l-Mesâbîh,** Mektebet'un-Nezar Mustafa'l-Baz, Riyad, 1997.

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed B. Îsâ Es-Sülemî, **Es-Sünen I-V,** Nşr. Ahmed Muhammed Şakir- Muhammed Fuad Abdulbâkî, Mektebet'u Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır, 1395/1975.

TOPRAK, Fuat, Muhammed, Z. Abidin, "Seyda Molla Yasin Toprak Yüsrî Hayatı ve İlmi Kişiliği", **E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** 2009, sayı: 1, s.121-132.

TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, **Ricâlü't-Tûsî,** Muesset'un-Neşr'il-İslamî, İran, y.y.

TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî, **Telhîsü'ş-Şâfî,** Nşr. Hüseyin b. Muhammed et-Takî, Necef, 1963.

UKBERÎ, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed, **el-İbânetü's-Suğrâ,** Mektebet'ul-Ulum ve'l-Hikem, Suriye, 1423/2002.

YALAR, Mehmet, "Tatvan ve Çevresinde Medrese Geleneği" **I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyum Bildirileri**, Beyan Yayınevi, Temmuz 2008, ss. 643-658.

YIKILMAZ, Abdulvahit, "Molla Muhammed Said El-Âmedî (Yıkılmaz) Hayatı, İlmi ve Tasavvufi Yönü", **E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** 2010, sayı: 4, ss.137-155.

YUSUF HATTAR, Muhammed, **el-Mevsûât'ul-Yûsufiyye fî Beyâni Edillet'is-Sofiyye,** Dâr'ut-Takvâ, Dimeşk.

ZAHÎR, İhsan İlahi, **eş-Şîa ve's-Sünne,** İdaretu Tercümân'is-Sünne, Lahur, 1396/1979.

ZEHÂVÎ, Cemîl Sıdkī b. Muhammed Feyzî b. Mollâ Ahmed el-Bâbânî, **el-Fecrü'ş-Sâdık fi'r-Red alâ Münkiri't-Tevessül ve'l-Kerâmât ve'l-Havârik** Hakikat Kitabevi, İstanbul, 1435/2014.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī, **el-Muğnî fi'd-Duâfâ,** Dar'ul-Kutub'ül-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī, **Siyeri Âʿlâmi'n-Nübelâ,** Muesset'ur-Risâle, Beyrut, 1405/1985.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī, **Mîzân'ul-İ'tidâl,** Dar'ul-Marife, Beyrut, 1382/1963.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikī ed-Dımaşkī, **Telhîs'ul-Müstedrek,** Dar'ul-Marife, Beyrut, 1335.

ZİRİKLÎ, Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkī, **el-Aʿlâm,** Daru'l-İlmi li'l-Melayiîn, Beyrut, 2002.

ZÜRKĀNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkī b. Yûsuf, **Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye,** Dar'ul-Kütüb'ül-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.